

Vergaderjaar 1988–1989

20 928

Letterenbeleid

Nr. 2

NOTA

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
1. Inleiding	3
2. De doelstelling van het letterenbeleid op de drie beleidsniveaus	6
Deel I Schets van het letterenbeleid tot op heden	16
1. de periode van 1945–1965	16
2. de periode van 1965–1975	22
3. de periode van 1975–nu	28
3.1 letterenbeleid in enge zin	28
3.2 letterenbeleid in internationaal perspectief	41
3.3 letterenbeleid in bredere ligging	46
3.4 beleid voor boek en lezen	57
Deel II Continuïteit en vernieuwing	63
1. Beleid voor boek en lezen	63
2. Letterenbeleid in bredere ligging	64
3. Letterenbeleid in enge zin	66
3.1 Inleiding	66
3.2 Publicaties	67
3.3 Literaire boekuitgaven	69
3.4 Literaire tijdschriften	69
3.5 Instellingen	70
3.6 Het Fonds voor de Letteren	71
Bijlagen	77
1. Cirkeldiagram letterenbegroting	77
2. Berekening extra budget Fonds	78
3. Notitie literaire vorming	82

Voorwoord

Het letterenbeleid wordt niet door dermate sterke ingrepen en vergaande koerswijzigingen gekenmerkt dat de actualiteit op één bepaald moment noopt tot het uitbrengen van een nota. Dat beleid wordt gekenmerkt door een geleidelijk groeiproces. Deze eerste nota, uitgebracht over het door de Nederlandse rijksoverheid gevoerde nationale letterenbeleid binnen de grenzen en het nationale letterenbeleid in internationaal perspectief biedt gelegenheid een inzicht te geven hoe het beleid op de drie niveaus waarop het zich afspeelt gestalte heeft gekregen.

Een terugblik op het gevoerde beleid en een overzicht van de huidige stand van zaken leek mij dan ook gewenst, ook al om de achtergrond aan te geven waartegen de op de toekomst gerichte plannen gezien moeten worden. Deze terugblik op het gevoerde letterenbeleid kan worden beschouwd als een toelichting in de marge van deze nota.

Toch zijn er omstandigheden die ertoe geleid hebben deze nota op dit moment aan te bieden aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

In het Plan voor het Kunstbeleid van 9 oktober 1987 werd een aantal beleidsvoornemens met betrekking tot de periode 1988–1992 geformuleerd. *De beleidsvoornemens in deze nota kunnen worden beschouwd als nadere uitwerking van dit Plan.* Het bestuur van de Stichting Fonds voor de Letteren was, evenals een aantal andere besturen van instellingen op het gebied van de letteren, immers verzocht een beleidsplan op te stellen voor de komende beleidsperiode. Als basis voor dit plan zou dienen het in opdracht van dit ministerie uitgevoerde onderzoek «Schrijvers en Fonds». Op 29 februari 1988 werd dit rapport aan mij officieel aangeboden.

Het rapport is een belangrijk «nieuw feit». In niet mindere mate is zulks het daarop gebaseerde beleidsplan 1989–1992 dat op 1 november van dit jaar 1988 officieel werd aangeboden aan de Voorzitter van de Vaste Commissie voor Welzijn en Cultuur van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. In dat plan wordt een aanzienlijke verhoging van de middelen ten behoeve van de Fonds-uitkeringen bepleit.

Het letterenbeleid is geen aanbodbeleid maar een marktgericht beleid waarbij afnamebeleid gezien wordt als het in het verlengde daarvan liggende natuurlijke sluitstuk van aanbodbeleid. Een reactie op een zo verstrekend plan kan dus niet gegeven worden dan in de totaliteit van het letterenbeleid op de in deze nota nader te expliciteren drie beleidsniveaus die te zamen het aanbod/afnamebeleid omspannen.

Er is nog een reden om juist nu deze nota te presenteren. Het letterenbeleid is jarenlang in de luwte gebleven en dat kon ook. De huidige informatiemaatschappij vereist echter een offensief beleid voor boek en lezen. Aan dat beleid kan het letterenbeleid een essentiële bijdrage leveren. Het zal daartoe, zonder afbreuk te doen aan de eigenheid van de literatuur, deel dienen uit te maken van een geïntegreerd mediumbeleid. De basis daarvoor is inmiddels gelegd. De nota heeft dan ook mede de functie van consolidering van het tot op heden gevoerde letterenbeleid als de gestructureerde basis voor een letterenbeleid in een nieuw perspectief.

1. INLEIDING

Modern kunstbeleid, dat wil zeggen kunstbeleid dat niet wordt gevoerd ter meerdere glorie van een wereldlijke of kerkelijke vorst, een magistraat, een bankier of een bepaalde stand, begint steeds met aanbodbeleid. Waar het scheppende kunstenaars betreft is dat dan kunstenaarsbeleid, want als de Horatii, de Michelangelo's en de Davids van honger dood gaan kan er ook niet voorzien worden in het aanbod. Het allereerste begin van kunstenaarsbeleid is vaak het geven van prijzen om de kunstenaar te laten merken dat, ondanks het feit dat er veelal geen relevante markt voor zijn goederen en diensten is, de samenleving zijn verdiensten voor het algemeen op prijs (!) stelt, ook al worden die verdiensten niet, of niet genoeg, in financiële verdiensten voor de kunstenaars vertaald. Het geven van prijzen is een oud beleidsinstrument. Het enorm groot aantal prijzen dat juist in de literatuur vergeven wordt is al een aanwijzing dat het met de sociaal-economische positie van de schrijvers niet best is gesteld¹. Ook het lenigen van de ergste nood is een oud beleidsinstrument, het verlenen van steun aan zieke en oude kunstenaars; kunstenaars die dus fysiek niet meer in staat zijn met kunst- en vliegwerk in hun levensonderhoud te voorzien. De vroegste vorm van modern letterenbeleid is dan ook het instellen van eregelden. In dat woorddeel «ere» komt de verwantschap met de prijs tot uitdrukking. De samenleving betaalt niet voor bewezen diensten; de eer die een schrijver toekomt brengt echter met zich mee dat de gemeenschap zijn schrijvers niet laat verkommeren als deze ziek zijn of anderszins hulpbehoevend, bijvoorbeeld door een té grote last aan jaren. Dat zou het eergevoel van de samenleving te na zijn. Zo is het moderne letterenbeleid begonnen.

Men ziet ook steeds dat kunstbeleid zich van aanbodbeleid gaandeweg evolueert tot een beleid waarin aanbodbeleid en afnamebeleid op elkaar afgestemd zijn. Dat ligt voor de hand.

Volgt men de kritieken in de pers, dan krijgt men niet de indruk dat het met de kwaliteit van het aanbod door de bank genomen slecht gesteld is. Maar wel met de kwaliteit van de cultuur omdat de markt van kunst een stagnerende markt is. Het probleem waar het cultuurbeleid zich voor gesteld ziet is niet de achterblijvende kwaliteit van het aanbod, maar de achterblijvende kwaliteit van de afname: het gebrek aan *vraag* naar waardevolle culturele goederen en diensten². *Dat gebrek aan kwaliteit van de vraag kan men vertalen in: te weinig kunstparticipatie*. Dat zal als een vloek in oren klinken van cultuurrelativisten. Maar één ding moet vooraf duidelijk zijn: het cultuurrelativistische standpunt wordt hier afgewezen. En wel, om met Rueben Køken van de VPRO te spreken: hard en genadeloos. Want kunstbeleid is er niet om een aanbod van mooie kunst voor een kleine elite in stand te houden. Kunstbeleid is cultuurbeleid, dat wil zeggen, beleid gericht op de kwaliteit van het cultuurproces. En die kwaliteit wordt niet slechts bepaald door het niveau van het aanbod, maar ook door de mate waarin daarin wordt geparticipeerd.

Het kunstbeleid ziet zich dus niet gesteld voor achterblijvende kwaliteit van het aanbod, maar voor een afzetprobleem. Het aanbodbeleid dient aangesloten te worden op een afzetbeleid. Dat klinkt heel voor de hand liggend maar het kunstbeleid heeft er lang over gedaan om deze consequentie te trekken. Als object van het kunstbeleid gold immers vooral: bevorderen van de kwaliteit van het aanbod.

Eigenlijk zou dat trouwens veel minder pretentiefus moeten luiden: het handhaven van de economische voorwaarden voor een aanbod van bijvoorbeeld hoge kwaliteit. Bij voldoende vraag zijn die economische voorwaarden aanwezig. Bij een achterblijvende vraag niet. Dus houdt de overheid die economische voorwaarden in stand. Geld kan de kwaliteit als zodanig niet verbeteren; het kan alleen bewerken dat het potentieel

¹ Zie: Nederlandse literaire prijzen 1880–1985, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1986. De lijst bevat een kleine 200 literaire prijzen die Nederland kent of gekend heeft.

² Wat hier onder kwaliteit wordt verstaan zal op p. 13 e.v. toegelicht worden.

aan kwaliteit de kans krijgt zich te realiseren. Zo bescheiden moet men het voorwaardenscheppende beleid opvatten. Was er voldoende vraag dan ging de overheid echt niet dingen doen om de kwaliteit nog te bevorderen.

De overheid doet niets anders dan de markt door middel van prijssubsidies corrigeren om de *voorwaarden* voor het scheppen van een kunstaanbod in stand te houden. Door te doen of de overheid rechtstreeks de kwaliteit kan bevorderen krijgt men makkelijk misverstanden.

Als men het zo voorstelt dat de overheid door het verstrekken van geld de kunst tot de hoogste toppen van kwaliteit kan opstoten legitimeert aanbodbeleid zich gemakkelijk als een mooi doel in zichzelf. Zo voorgesteld is het ook begrijpelijk dat lange tijd niet voldoende werd ingezien dat het hier om een ordinair afzetprobleem ging waar het kunstbeleid voor gesteld was.

Hier loopt de doctrine van *l'art pour l'art* het beleid voor de voeten. Kunst is niet buitenaards. Dat wil zeggen: kunst is wel metafysisch, maar dat is de kunst *in zichzelf* en dat wordt met het beginsel van *l'art pour l'art* onderstreept.

Maar men moet goed onderscheiden wat kunst in zichzelf is, in de creatieve beleving, en wat kunst in de samenleving is. De kunst *in zichzelf* staat buiten de samenleving. De kunst *als zodanig* speelt door zijn, in het beginsel van *l'art pour l'art* onderstreepte, eigenheid een essentiële rol *in* de samenleving.

Het metafysische van de kunst geeft makkelijk de suggestie dat het voldoende is dat de overheid het niveau van de kunst bevordert. Maar zo zit het niet. Als de economische condities daar zijn bloeit de kunst, of bloeit zij niet naar gelang de kunst daar zin in heeft. Daar staat beleid machteloos tegenover. Maar het overheidsbeleid kan wel bevorderen dat de kunst bloeit in de samenleving en het criterium daarvoor is dat de burgers dan intensief in de kunst participeren. De ideologie van de kunst die zich toespitst in de doctrine van *l'art pour l'art* maakte het moeilijk het vanzelfsprekende daarvan in te zien. Vandaar dat het beleid zich lange tijd concentreerde op aanbodbeleid en de bevordering van de participatie *in de praktijk* werd gezien als een *afgeleide* daarvan. Vandaar ook dat men zo lang zo'n groot vertrouwen stelde in het denkbeeld dat het aanbod de vraag creëert. Bloeiende kunst is er echter niet als deze door de condities die de overheid heeft geschapen het niveau bereikt dat deze potentieel in zich draagt. De bloei van kunst is nooit «autonoom», maar staat in relatie tot de mate waarin deze een *maatschappelijk* feit is of blijkt te zijn geworden. Als de kunst niet de hele cultuur doordringt, nu of in de toekomst, dan bloeit de kunst niet, hoe hoog de hoogste toppen ervan ook mogen reiken. Dat impliceert dat de overheid op het materiële niveau waarop kunstbeleid zich afspeelt (het is gewoon marktbeleid maar dan gericht op kwaliteit), afzetbeleid op aanbodbeleid moet aansluiten, of het nu afzet in het heden of investering in afzet in de toekomst betreft.

Al werd in de Nota Kunst en Kunstbeleid 1976 het bevorderen van de participatie, de verticale spreiding, als een van de hoofddoelen van het kunstbeleid opgevoerd, het beleidsconcept was typisch dat van aanbodbeleid. Als de vraag naar bepaalde waardevolle culturele goederen en diensten achterblijft kan de overheid deze als quasi-collectieve goederen beschouwen en tot subsidiëring overgaan. Prijssubsidies houden echter wel het aanbod van kunst in stand maar blijken de afzet toch niet spectaculair te vergroten; er is kennelijk sprake van een zeer inelastische vraag. Dat noopt er toe de zorg voor het aanbod te verbreden tot marktbeleid. Of, met andere woorden, het participatiebeleid uitdrukkelijk te plaatsen in het teken van afzetbeleid. Dat is een ontwikkeling die zich in de jaren tachtig gaat aftekenen. In het letterenbeleid dan al vrij spoedig, als het Structuuronderzoek Boeken (SOB, 1976–1982) aan het licht brengt dat

de markt van het boek te kampen heeft met zeer ernstige afzetproblemen. Dat maakt grotere nadruk op de afname onontkoombaar.

Dat betekent overigens niet dat men boeken nu maar als quasi-collectieve goederen moet beschouwen. Dat gebeurt wel maar het is niet juist. Alleen boeken in de collecties van openbare bibliotheken kan men bestempelen als quasi-collectieve goederen die als zodanig op grond van het merit-motief object zijn van overheidsbeleid.

Weliswaar doorkruist een instrument als de vaste boekenprijs de preferenties van de consument en vindt tertiaire inkomenshervreiding plaats. Boeken op de boekenmarkt zijn echter gewoon individuele goederen die object zijn van generiek beleid; er vindt geen ingrijpen in de markt plaats met specifieke beleidsinstrumenten als prijssubsidies. *Ook al heeft de informatie opgeslagen in boeken ondanks de splitsbaarheid van de materiële drager een collectief karakter dat bijzondere bescherming van overheidswege met zich mee kan brengen.*

Het woord markt is hier gevallen. In deze nota zal beschreven worden hoe het letterenbeleid zich het laatste decennium heeft verbreed tot een beleid dat ook distributie- en afzetbeleid impliceert. Deze verbreding tekent zich af in de ontwikkeling op drie niveaus van beleid:

1. letterenbeleid in enge zin;
2. letterenbeleid in bredere ligging;
3. geïntegreerd beleid voor boek en lezen waarvan het letterenbeleid een onderdeel vormt. Op dat niveau wordt het afzetbeleid gevoerd dat dan zijn vertaalslag in participatiebeleid krijgt.

Deze drie niveaus kenmerken zich door een toenemende interdependentie. De partners in het werkveld van het letterenbeleid zijn literaire auteurs en vertalers, literaire uitgevers en instellingen die zich bezighouden met de conservering van literatuur. De organisatie die de belangen van de auteurs en vertalers behartigt is de Vereniging van Letterkundigen/Vakbond van Schrijvers (VvL/VvS). De schrijversorganisatie kent drie werkgroepen: de Werkgroep Vertalers, de Werkgroep Jeugdboekenschrijvers en de Werkgroep Dramaschrijvers.

De «ideële» organisatie van schrijvers is het PEN-Centrum voor Nederland dat lid is van de internationale schrijversorganisatie PEN International. (PEN: Poets, playwrights, Essayists, editors, Novelists).

- De partners in het werkveld in bredere ligging zijn *voorts*:
- de uitgevers, verenigd in de Koninklijke Nederlandse Uitgeversbond (KNUB). In de KNUB zijn verenigd de Groep Wetenschappelijke Uitgevers (GWU), de Groep Educatieve Uitgeverijen (GEU) en de Groep Algemene Uitgeverijen (GAU). De Werkgroep Literaire Uitgevers maakt deel uit van de GAU. De KNUB is lid van de Groupe des Editeurs de livres dans la CEE (GELC);
 - de boekverkopers, verenigd in de Nederlandse Boekverkopersbond (NBB). De NBB is lid van de Groupement des Associations de Librairies de la CEE (GALC);
 - de brancheorganisatie van de uitgevers en boekverkopers, de Vereniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels (VBBB)³;
 - de instelling voor onderzoek betreffende de boekenmarkt Stichting Speurwerk betreffende het Boek (SBB, «Stichting Speurwerk»);

- Auteursrechtbelangen worden behartigd door instellingen als:
- Stichting Lira (Literaire rechten auteurs), gericht hoofdzakelijk op de collectieve exploitatie van secundaire rechten;
 - Stichting Reprorecht. Het doel van deze stichting is opsporing, incasso en repartitie van vergoedingen voor auteursrechtelijk beschermde werken;

³ Het belangrijkste distributie-apparaat van boeken is het Centraal Boekhuis (CB) te Culemborg.

- de Stichting Auteursraad (aanvankelijk: Auteursraad voor het reprorecht). Het doel van de stichting is behartiging en bevordering van de materiële en immateriële belangen van auteurs op het gebied van het auteursrecht;
- Stichting Auteursrechtbelangen. Deze stichting is een samenwerkingsverband dat zich vooral richt op publieksvoorlichting en (het doen van voorstellen tot) aanpassing van de Auteurswet 1912;

De partners met betrekking tot het werkveld betreffende het beleid voor boek en lezen zijn *bovendien* nog:

- de Raad van Advies voor Bibliotheekwezen en Informatieverzorging (RABIN);
 - het Nederlands Bibliotheek en Lectoraatcentrum (NBLC), met name wat betreft:
 - het bevorderen van het optimaal functioneren van het openbare bibliotheekwerk;
 - het bevorderen van de samenwerking met andere organisaties en instellingen, werkzaam op het terrein van boek- en bibliotheekwezen;
 - het bevorderen van de belangstelling voor het gedrukte woord en andere aan het bibliotheekwerk en de leetuurvoorziening verwante media.
 - het Landelijk Ondersteuningsinstituut Kunstzinnige Vorming (LOKV);
 - de Stichting Collectieve Propaganda van het Nederlandse Boek (CPNB). Deze stichting ontwikkelt activiteiten als de Boekenweek, de Kinderboekenweek, de toekenning van de gouden en zilveren griffels, de boekenbeurs Vers voor de Pers etc.
 - literaire bemiddelingsinstanties als de Stichting Lezen, de Stichting Schrijvers School Samenleving (SSS) etc.
- Dit zijn de belangrijkste instellingen op het brede werkteerrein. De opsomming is niet uitputtend. Met name instellingen op het gebied van het onderwijs zijn niet genoemd omdat de infrastructuur hier nog ontbreekt.

2. DE DOELEN VAN HET LETTERENBELEID OP DE DRIE BELEIDSNIVEAUS

2.1. Het doel van het letterenbeleid in enge zin

De *opdracht* van het nationale letterenbeleid is het bevorderen van een bloeiend literair leven in Nederland waarvan de Nederlandse literatuur het belangrijkste onderdeel uitmaakt. Uitdrukkelijk niet alléén het bevorderen van de Nederlandse literatuur. Vertalingen van buitenlandse literaire werken behoren niet tot de Nederlandse literatuur, uiteraard. Deze dragen echter wel bij aan het literaire leven in Nederland.

De *doelen* van het letterenbeleid kan men formuleren volgens de systematiek die de Commissie Beleidsanalyse (COBA) van het toenmalige ministerie van CRM indertijd heeft opgesteld voor de culturele sector. De systematiek, toegepast in de Nota Kunst en Kunstbeleid geldt onverkort (Brief over het Cultuurbeleid, 15 mei 1985). Toegepast op het letterenbeleid luiden deze doelen:

1. Het behoud van het nationale literaire erfgoed en de bevordering van de ontwikkeling van Nederlandse en Friese literatuur.
2. Het ontsluiten van de Nederlandse en Friese literatuur.
3. Het bevorderen van de participatie in de Nederlandse en Friese literatuur.

Naar analogie met de door dr A. Grypdonck met het oog op een geïntegreerd beleid voor boek en lezen geïntroduceerde terminologie zou men het doel van het letterenbeleid ook als volgt kunnen operationaliseren:⁴

Het doel van het letterenbeleid is het bevorderen van een zo intensief mogelijk literair communicatieproces, waarbij zoveel mogelijk personen, gespreid over zoveel mogelijk lagen van de bevolking, zo evenwichtig mogelijk gespreid over het land, zo intensief mogelijk deel hebben aan een literair aanbod van zo hoog mogelijk niveau.

Het is duidelijk dat deze omschrijving van het doel van het letterenbeleid de omschrijving van de doelen van de Commissie Beleidsanalyse volledig dekt. Het is gebruikelijk het communicatie-diagram in te delen naar zender, medium of kanaal en ontvanger. Onder zender kan dan worden verstaan het aanbod van literatuur. Dat komt overeen met het behoud van het literaire erfgoed en het stimuleren van de produktie van eigentijdse literatuur. (De zorg voor) het medium of het kanaal komt overeen met het ontsluiten van de literatuur. Voor een gedeelte betreft dit een *voorziening* als het openbare bibliotheekwerk in de non profit-sfeer. Voor een ander deel, het belangrijkste, betreft dit de *commerciële markt*. De bibliotheek en het commerciële distributienet, alsmede de boekhandel, vormen de kanalen via welke de op het literaire boek als medium vastgelegde literatuur naar de gebruikers wordt gestuurd. De *participant, de lezer, tenslotte is de ontvanger*.

Het voordeel van deze benadering is dat de sub-doelen, behoud/ontwikkeling, ontsluiten, participatie, waarin de opdracht van het letterenbeleid, n.l. het bevorderen van een bloeiend literair leven, uiteenvalt, thans op elkaar betrokken worden in het bevorderen van één samenhangend communicatieproces als beleidsdoel. Of, zoals schrijver A. Morriën terecht zegt: «Men kan het kunstwerk niet isoleren van alles wat er omheen is. De communicatie is er een essentieel onderdeel van: pas daardoor is het iets. Een kunstwerk dat niet gewaardeerd wordt is op dat ogenblik dood.

Ik geloof niet aan een of ander transcendente maatstaf die de kunstwaarde zou bepalen»⁵.

De verschillende sub-doelen (behoud/ontwikkeling, ontsluiten, participatie), staan niet los van elkaar, maar maken onderdeel uit van een literair communicatieproces dat eerst voltooid is als de boodschap door de geadresseerde ontvangen en begrepen is.

Zo kan men ook de vrijheid van meningsuiting beschouwen als vrijheid van communicatie. Vooral in de moderne informatiemaatschappij gaat het niet alleen om de vrijheid de mening te uiten, maar ook om van die vrijheid van culturele communicatie gebruik te *kunnen* maken⁶. Het denken in termen van communicatie is ook hierom van betekenis omdat het de rol van de ontvanger, even essentieel als die van de zender, onderstreept. Cultuur kan men beschouwen als een communicatiesysteem (Lévi-Strauss/Leach). Kunst is daarin een bijzonder subsysteem, gericht op zingeving. Literatuur neemt dan binnen de kunst en de cultuur een speciale plaats in omdat juist hier reflectie op kunst en cultuur het meest pregnat tot uitdrukking komt.

Het culturele belang van literatuur impliceert dat literatuur ook van belang moet worden geacht als er slechts weinigen in participeren. Het aantal participanten kan geen aanwijzing geven voor het belang van literatuur of van kunst in het algemeen. Maar andersom, *als* literatuur van zo'n groot algemeen belang wordt geacht, dan ligt het ook voor de hand dat de overheid zal trachten zoveel mogelijk personen in dit proces te

⁴ A. Grypdonck: *Beleid voor boek en lezen. Bouwstenen voor een beleid omtrent boek en lezen in het raam van de Nederlandse Taalunie*. Stichting Boek, Standaarduitgeverij Antwerpen/Weesp 1985.

⁵ *Kunst en communicatie*, Bijleveld, Utrecht 1964, p. 37.

betrekken. Terwille van de personen zelf. Bovendien is een bloeiende cultuur een algemeen belang, en is een cultuur bloeiender naarmate er meer personen in het culturele communicatieproces actief participeren.

Het woord «bloeiend literair leven» impliceert niet alleen een hoge kwaliteit van produktie, maar ook een hoge kwaliteit van afname in bijvoorkeur ook een hoge kwantiteit.

Dat betekent dat ook een intensievere publieke deelname aan literatuur van groot cultureel belang is. De belangrijkheid van de rol van de actieve lezer als cultuurschepper kan daarbij niet genoeg worden onderstreept.

Kortom, de samenvoeging van de drie sub-doelen van het letteren-beleid in één doel, het bevorderen van de literaire communicatie heeft het voordeel dat het de verschillende subdoelen een plaats geeft in een samenhangend geheel.

Het beleid dient gericht te zijn op het bevorderen van kwaliteit. Dit is, aan de aanbodzijde, ook de norm die bij het toekennen van de uitkeringen door het Fonds voor de Letteren wordt gehanteerd. Hiervoor werd al een bescheiden standpunt ingenomen met betrekking tot de mogelijkheden van de overheid om kwaliteit *direct* te bevorderen. Met het (laten) doen van uitkeringen bevordert een overheid niet het talent. De overheid kan slechts bevorderen dat de omstandigheden waaronder het aanwezige talent tot ontplooiing komt zo gunstig mogelijk zijn. Er is dus slechts een indirecte relatie tussen kwaliteit en ingezette middelen. Men mag echter aannemen dat als de belangstelling en de publieke waardering voor literatuur groot is en er een levendig en intensief literair discours is, deze respons stimulerend op de kwaliteit van de productie zal werken. Bloeitijden van kunst waren vaak perioden waarin kunst hoog in aanzien stond. Er is dan sprake van een wisselwerking, waarbij een intensieve publieke belangstelling de kunstenaar op zijn beurt weer tot prestaties prikkelt waar het publiek zich bij betrokken voelt⁶. Dit is bepaald niet een pleidooi voor popularisering van kunst in de zin van trivialisering. Kwaliteit van het aanbod *kan* echter een functie van de kwaliteit van de afname, de participatie, zijn. Hoe intensiever de cultuurdeelname, zo luidt dan de hypothese, hoe groter de kwaliteit van het aanbod.

In dit verband wees museum-directeur Rudi Fuchs nog vrij onlangs op de negatieve aspecten van het isolement van de kunst en de kunstenaars in de samenleving.

Andersom kan de omvang van de groep participanten, daar waar geen zorg is voor het communicatieproces en met name niet voor de kwaliteit van de afname, het niveau van het aanbod naar beneden trekken. (Marcuse: eerst de massamedia schiepen de massa).

De bevordering van een bloeiend literair leven, te zien onder het aspect van het bevorderen van een literair communicatieproces, heeft verder het volgende voordeel. Men kan het beleidsterrein onderscheiden naar produktie, distributie/afzet en afname. De produktie vindt plaats in het samenwerkingsverband («partnership») van de auteur, de vertaler en de uitgever. De distributie geschiedt door de distributeur en de verkoopkanalen. Samen vormen deze het distributienet. Door dat distributienet wordt de afzet gerealiseerd als afname plaatsvindt door de consument.

In het literaire communicatieproces wordt de door de zender in een medium gematerialiseerde informatie via het distributienet, het kanaal, naar de ontvanger gestuurd. Dat vindt zijn economische vertaalslag in de driedeling produktie, distributie/afzet, afname. Hier geldt wat voor alle cultuurprocessen opgaat als er sprake is van economische produktie van cultuur. Er is geestelijk ruilverkeer in de vorm van communicatie dat zijn vertaling vindt in economisch ruilverkeer. De verbinding tussen beide vormen van ruilverkeer wordt gelegd (voornamelijk) door het auteurs-

⁶ Hella S. Haasse, *Kwaliteit, een verkenning*. Bert Bakker, Amsterdam 1987, p. 26.

recht dat, als de (belangrijkste) juridische grondslag van de economische markt van culturele goederen en diensten, het culturele communicatieproces tot een economische realiteit maakt en invoert in het economische proces. En wel door het medium als materialisatie van de informatie in het communicatieproces te beschermen tegen inbreuk (zie ook p. 47, noot 20). Als er storing tussen het geestelijk ruilverkeer als communicatieproces en het economische ruilverkeer optreden, kan dat voor de overheid reden zijn om in te grijpen.

Het voeren van (kunst-)beleid is steeds het toepassen van een beleidsinstrumentarium dat economische effecten heeft. Kunstbeleid wordt steeds geëffectueerd door het treffen van maatregelen die beogen in te grijpen in, of een aanvulling vormen op, het economisch verkeer van culturele goederen en diensten. Kunstbeleid speelt zich af in het «vertalen» van een ideologische beleidsopdracht in concrete doelen die ook weer in al dan niet kwantificeerbare, economische effecten vertaald moeten worden, wil er een operationalisering plaats kunnen vinden die een toepassing van het beleidsinstrumentarium mogelijk maakt. Juist omdat een groot deel van de bevordering van het literaire leven toevalt aan de commerciële sector en een juiste en scherpe afbakening van verantwoordelijkheden geboden is, is het goed tot een overzichtelijke indeling van het beleidsterrein te komen. Het volgende schema kan daarbij als leidraad dienen.

Bevorderen van een bloeiende literatuur		Opdracht	
Behoud/ontwikkeling	Ontsluiten	Participatie	Doelen
Zender	Medium/kanaal	Ontvanger	Communicatieproces
Productie	Distributie/afzet	Afname	Marktproces
Auteur/uitgever	C.B./boekverkoper/ bibliotheek	Consument	Actoren

Het is duidelijk waar het letterenbeleid in enge zin op kan aangrijpen. In de kolom van de *productie* kan dat ten dele. In het bijzonder ten aanzien van de auteur/vertaler. Er wordt namelijk van uitgegaan dat de auteur/vertaler, onder zekere condities, het schrijverschap als vrije ondernemer moet kunnen beoefenen.

Wat betreft de fysieke productie, dat wil zeggen de productie van het medium boek en tijdschrift, is het beleid slechts marginaal. Het betreft hier het subsidiëren van literaire uitgaven die economisch onrendabel zijn en waarbij de overheid op grond van het subdoel behoud van het literaire erfgoed en ontwikkeling van literatuur een deel van het uitgeversrisico overneemt. Ook kan hier het subdoel van de bevordering van de participatie een rol spelen, namelijk wanneer de publieksprijs door overname van een deel van het risico door de overheid lager is dan bij een prijsstelling zonder subsidie.

In de tweede kolom, distributie en afzet van specifiek literair werk is er in het kader van het letterenbeleid in enge zin van de kant van de overheid geen bemoeienis. In de derde kolom, de participatie en de afname is dat weer wèl het geval. Een belangrijke factor is het bevorderen van de participatie in het onderwijs.

Ook náást het onderwijs is er in het kader van het letterenbeleid echter een *eigen* verantwoordelijkheid om in het raam van participatiebevordering het lezen van literatuur te bevorderen *als onderdeel van een meer omvattende culturele en maatschappelijke vorming*.

Gegeven het feit dat het leren deelnemen aan kunst moeilijk is⁷ en gerichte aandacht vereist, is het bevorderen van de participatie in kunst een *essentieel onderdeel van het kunstbeleid zelf*^f. In de Memorie van Toelichting is terzake van artikel 22 sub 3 van de nieuwe Grondwet uitdrukkelijk gesteld dat het recht op culturele ontplooiing de overheid verplicht tot zorg voor het aanbod. Artikel 22 sub 3 Grondwet luidt: De overheid «schept voorwaarden voor maatschappelijke en culturele ontplooiing en voor vrije tijdsbesteding»⁸.

Dat is een *eigen* onderdeel van het kunstbeleid. De zorg voor het onderwijs als «Leistungsverpflichtung» van de overheid is neergelegd in een *apart* artikel. Artikel 23 GW. De bevordering van de participatie is een eigen subdoel van het kunstbeleid en dus ook van het letterenbeleid; de sluitsteen van het bevorderen van het artistieke communicatieproces. Om het te betrekken op literatuur: het kan daarbij naar vermogen ook dienstbaar zijn aan onderwijs en educatie. Niettemin heeft het onderwijs eigen beleidsdoelen die, gezien het vorenstaande, wel *in overeenstemming* dienen te zijn met het bevorderen van de bloei van het literaire leven maar die daar als beleidsobjectieven over heen reiken. Zoals dat ook andersom het geval is. Letterenbeleid kan wel in overeenstemming zijn met het onderwijsbeleid en daarmee voor een deel parallel lopen. Niettemin heeft het letterenbeleid zijn eigen specifieke beleidsdoelen en zijn eigen specifieke prioriteiten.

Het bevorderen van participatie in literatuur, het bevorderen van het lezen van literatuur is een eigen specialisme dat wel bij voorkeur ook zoveel mogelijk in afstemming met de zorg voor het onderwijs en de maatschappelijke en culturele educatie dient te geschieden. Als onderdeel van het letterenbeleid en het beleid met betrekking tot de literaire vorming dient de participatie in literatuur niettemin met een eigen, *op de productie van literatuur afgestemde deskundigheid* gestimuleerd te worden. In het literaire communicatieproces is de receptie een functie van het zenden, het lezen een functie van het schrijven, de afname een functie van het aanbod. Kan vanuit het letterenbeleid, en met name de participatiebevordering, een interessante bijdrage geleverd worden *aan* het onderwijs, er kan ook een aanvulling geleverd worden *op* het onderwijs. Namelijk daar waar het onderwijs geen literaire vorming biedt of waar het onderwijs nog niet begonnen of beëindigd is.

2.2. Het doel van het letterenbeleid in bredere ligging

Het doel van het letterenbeleid in bredere ligging is dan om,

1) *uitgaande van het feit dat in de productie, distributie en afzet van literatuur voor het grootste deel voorzien wordt door de boekindustrie en dat de culturele functie van deze industrie slechts mogelijk is bij een voldoende sterk economisch draagvlak*

2) *binnen de smalle beleids marges die de overheid hiertoe heeft,*

3) *de culturele functie van de boekindustrie te bevorderen*

4) *door het economisch draagvlak van de markt te versterken*

5) *met hantering van generieke beleidsinstrumenten die niet ingrijpen in de markt zelf*

De paradox van alle takken van grootschalige cultuurindustrie is dat het hoogwaardige aanbod slechts geproduceerd kan worden door de productie van een veel groter aanbod van lagere kwaliteit. De overheid heeft de zorg voor de kwaliteit van de cultuur terwijl deze cultuur voor een groot deel geproduceerd wordt door een grootschalige cultuurindustrie. Daarbij lopen de belangen van de overheid en de cultuurindustrie voor een deel parallel. Deze belangen kunnen echter ook botsen. De

⁷ H. B. G. Ganzeboom, Cultuur en Informatieverwerking: een empirisch-theoretisch onderzoek naar cultuurdeelname en esthetische waardering van architectuur, Sociologisch Instituut R.U. Utrecht, 1984.

Hella S. Haasse, op cit. p. 17.

⁸ De herziene Grondwet Tekst en toelichting, Staatsuitgeverij 's-Gravenhage, 1983, p. 18 en 57

cultuurindustrie, die veelal ook op kwaliteit gericht is, kent de belangen-
tegenstelling die op bovengenoemde paradox teruggaat ook intern.
Versterking van het economisch draagvlak creëert dan de omstandigheid
dat er geen overcommercialisering hoeft plaats te vinden die vaak gaat
ten nadele van de kwaliteit van de informatie en dus ook van de culturele
functie van het boekenvak. Voorts kan de kwaliteit van het cultuuraanbod
verhoogd worden door verbetering van de kwaliteit van de vraag.

2.3. **Beleid voor boek en lezen**

Men kan als doel van een geïntegreerd beleid voor boek en lezen dan
beschouwen: *het bevorderen van de boek- en leescultuur⁹ waarbij zoveel
mogelijk personen in zoveel mogelijk strata van de bevolking, gespreid
over zoveel mogelijk regio's van het land zo intensief mogelijk deel
hebben aan een aanbod van foliomedialia, in het bijzonder boeken, van zo
hoog mogelijk niveau.*

Het doel van het beleid voor boek en lezen is dan, meer uitgewerkt, om

- op grond van het feit dat de literaire cultuur een geïntegreerd en
essentieel onderdeel van de boek- en leescultuur is, althans dient te zijn,
- de plaats en het belang van de literaire cultuur daarin, zijnde van
bijzondere waarde in de boek- en leescultuur, te versterken maar
andersom,
- mede teneinde de exclusiviteit van de literaire cultuur en de feitelijke
beperking ervan tot de hogere status- en inkomensgroepen te
doorbreken,
- de kwaliteit van de leescultuur als zodanig te versterken mede door
de leescultuur te doordringen van literaire waarden en aldus ook
- een essentiële bijdrage te leveren aan de versterking van de
leescultuur.

Er is dus 1) een letterenbeleid in enge zin gericht op het bevorderen
van een bloeiende literaire cultuur dat 2) in bredere ligging, op grond van
het culturele belang van een goed functionerende boekenmarkt als
economische spil van het culturele boek-communicatieproces, tevens
gericht is op versterking van de boekenmarkt als zodanig waarbij 3)
mede een bijdrage geleverd wordt aan een geïntegreerd beleid voor boek
en lezen.

Het is zó geformuleerd om te benadrukken dat de drie beleidsniveaus
steeds harmonisch in elkaar (dienen te) grijpen. Op het eerste beleids-
niveau worden de (sub-)doelen uitsluitend gerealiseerd door middel van
specifieke beleidsinstrumenten; op het tweede beleidsniveau spelen de
generieke beleidsinstrumenten een zeer belangrijke rol, maar daarnaast
ook (gestructureerd) overleg, onderzoek, voorlichting en informatie. Op
grond van de opdracht van dat breder opgevatte beleid dient samen-
werking tot stand te komen en coördinatie bevorderd te worden tussen
eenheden van de overheidsadministratie en instellingen die op het terrein
van het geïntegreerd beleid met betrekking tot boek en lezen werkzaam
(kunnen) zijn.

⁹ Grypdonck: «het boekcommunicatie-
proces». Zie «Bouwstenen voor een beleid
omtrent boek en lezen».

Schematisch voorgesteld is het beeld aldus:

ZWAARTEPUNT BELEID			
1. letterenbeleid in engere zin	<i>behoud/ontwikkeling culturele waarden</i>	ontsluiting	participatie
2. letterenbeleid in bredere ligging	productie	<i>distributie-afzetkanaal</i>	afname
3. beleid voor boek en lezen	zender	boekhandel/bibliotheek/bemiddelingsinstantie	<i>ontvanger</i>

Onderstreept is steeds waar het zwaartepunt van het beleid ligt:

1. bij het letterenbeleid in engere zin ligt de nadruk op behoud en ontwikkeling (auteurs, vertalers)

2. bij het letterenbeleid in bredere ligging ligt de nadruk op distributie en afzet. Zo houdt de vaste boekenprijs een fijnmazig distributienet in stand; in het algemeen richt het beleid zich op de markt.

3. bij het beleid voor boek en lezen ligt de nadruk op de participatie van de ontvanger in het culturele communicatieproces.

Gesteld werd dat men de drie subdoelen van het beleid volgens de Commissie Beleidsanalyse ook kan vertalen in (zorg voor) productie, distributie/afzet en afname, of, naar de geleidingen van het communicatiediagram: zender, kanaal, ontvanger. Bij het toepassen van specifieke beleidsinstrumenten in (voornamelijk) de non profit-sfeer zal er de geneigdheid zijn vooral te spreken in de termen van de subdoelen van *kunstbeleid* volgens de systematiek van de Commissie Beleidsanalyse. Terzake van het letterenbeleid in bredere ligging, waarbij de non profit-sfeer verlaten wordt en het generieke beleid aangrijpt bij de commerciële sector, ligt het voor de hand markttechnische categorieën aan te houden en de beleidsoperationalisering volgens de opbouw van de *bedrijfskolom* te beschrijven in de economische categorieën van productie, distributie/afzet en afname van media via de daartoe geëigende marktkanalen en de openbare bibliotheken als kanaal. In het beleid voor boek en lezen is sprake van het bevorderen van het culturele communicatieproces waarbij de geestelijke ontplooiing van de cultuurparticipanten centraal staat en het zwaartepunt ligt op de bevordering van de mediumvaardigheid. Daarbij is de commerciële sector ten principale weer verlaten en wordt gedacht, in termen van het van de economische bedrijfsvoering geabstraheerde, culturele communicatieproces. Ook op dat derde niveau *kunnen* de ideële doelen van de overheid en de commerciële belangen van de cultuurindustrie samenlopen. Het is dan ook zaak dat op het derde beleidsniveau gestreefd wordt naar een bundeling van de inspanningen van de overheid, de boekindustrie en de bemiddelingsinstellingen om de kwaliteit van het cultuurproces te bevorderen.

2.4. Het doel van het nationale letterenbeleid in internationaal perspectief

Het doel van het nationale letterenbeleid in internationaal perspectief is het bevorderen van de internationale uitwisseling op het gebied van de letteren teneinde

1. de bloei van de Nederlandse literatuur te bevorderen door de bevordering van de «aanwezigheid» van de Nederlandse literatuur op het internationale literaire forum (export) en tevens de wisselwerking van de Nederlandse en buitenlandse literatuur te versterken (import/export)

2. de bloei van de literatuur in Nederland te bevorderen door het aanbod van (vertaalde) buitenlandse literatuur te stimuleren.

Het nastreven van het doel sub 1 zal er dan tevens in uitmonden dat de Nederlandse literatuur een bijdrage levert aan het internationale literaire verkeer.

Het doel van het letterenbeleid binnen de Nederlandse Taalunie

Het doel van het letterenbeleid in internationaal perspectief dat gemeenschappelijk met de Vlaamse executieve in het samenwerkingsverband van de Nederlandse Taalunie ten uitvoer wordt gebracht is:

1. uitgaande van het feit dat er binnen het Nederlandse taalgebied twee te onderscheiden literaturen zijn, een (Noord-) Nederlandse en een Vlaamse, die door de gemeenschappelijkheid van de Nederlandse taal een sterke verwantschap vertonen en vooral in de uitwisseling met het buitenland een (relatieve) eenheid vormen,¹⁰
2. op basis van de Vlaams-Nederlandse verwantschap de bilaterale uitwisseling tussen Nederland en Vlaanderen te intensiveren en
3. het imago van de Nederlandstalige literatuur in het buitenland als relatieve eenheid te versterken en de uitwisseling tussen Nederlands-talige en buitenlandse literatuur te bevorderen.

Het doel van het letterenbeleid binnen de Nederlandse Taalunie is voorts om, in aansluiting bij het advies in het Meerjarenperspectief van de Raad voor de Nederlandse Taal en Letteren (1987), waar nodig en mogelijk een gemeenschappelijk beleid voor boek en lezen te ontwikkelen.

Nadruk zal voorts dienen te krijgen de integratie van de Nederlands-talige boekenmarkt.

2.5. Kwaliteit

Inleiding

Levert de legitimering van het kunstbeleid als zodanig niet veel problemen op, anders is het gesteld met de toedeling der middelen. «Wat goede kunst is en wat niet, welke kunst gesubsidieerd moet worden en welke niet – het zijn vragen die tengevolge van het feit dat de kunst in voortdurende beweging is zeer moeilijk zijn te beantwoorden»¹¹). Dat geldt te sterker voor het letterenbeleid.

Met betrekking tot kunst kan men spreken van een gesloten domein waar deskundigen de bewindspersoon die het beleid terzake voert over de kwaliteit en over de toedeling adviseren. Het letterenbeleid is dan in die zin eigenaardig dat

- a. het zich uitstrekt tot literatuur die zich niet in een gesloten domein bevindt en waarvan de grenzen moeilijk af te bakenen zijn; (zie ook: Deel I, paragraaf 3.3);
- b. de literatuur deel uitmaakt van een mediummarkt; dat brengt de noodzaak van een kwaliteitsbegrip omtrent literatuur in relatie tot andere fictionele uitingen via boeken, bijvoorbeeld triviale literatuur, en andere media, bijvoorbeeld televisie, met zich mee.

Er rijzen vragen als: moet het bevorderen van de leescultuur zich ook uitstrekken tot triviale literatuur? Is het een schadelijke ontwikkeling als het kijken naar fictionele uitingen via de televisie het lezen van fictionele uitingen zoals literatuur, maar bijvoorbeeld ook ontspanningslectuur en

¹⁰ Cultuurkringen vormen steeds relatieve eenheden. De Nederlandse cultuur is een eenheid in de Europese cultuur, de Europese cultuur is een eenheid in het perspectief van de Westerse cultuur. Er zijn ook kleinere cultuurkringen. In zijn algemeenheid geldt: elke cultuurkring is een relatieve eenheid vanuit de optiek van de naast hogere cultuurkring. Zo is de Nederlandstalige literatuur met zijn twee verwante literaturen vooral *buiten* dat taalgebied een eenheid.

¹¹ Warnia Oosterbaan Martinius: *Schoonheid, Welzijn en Kwaliteit*, Publicatierieks sociologisch instituut universiteit van Amsterdam, 1985, p. 121.

triviale literatuur, verdringt? Bij de beleidsvoering terzake van boek en lezen dringen dergelijke vragen zich op. Dat betekent dat het kwaliteitsoordeel van de adviseurs over de kwaliteit van *een* kunstwerk, *een* kunstenaar, *een* kunstbedrijf een vast gegeven in de beleidsvoering is, maar dat de kwaliteitsvraag voortdurende actualiteit heeft in het licht van het cultuurproces.

Het probleem daarbij is dat het hier mede beleid betreft met betrekking tot de cultuurindustrie. Dat betekent dat de grenzen van de overheid strikt zijn getrokken, dat wel uit hoofde van het algemeen belang beleid gevoerd kan worden ter versterking van de kwaliteit van het culturele communicatieproces, doch steeds zo dat de overheid zich onthoudt van ingrijpen in de «free flow of information».

Het kwaliteitsbegrip ter zake van de producten van de vrije markt verschilt dan *in wezen* niet van dat terzake van kunst in de non-profit-sector.

Men kan zeggen dat de kwaliteit van een artistieke expressie bepaald wordt door de mate waar deze

1. een *diepzinnige* uitspraak inhoudt over de menselijke situatie;
2. en wel zo dat deze zich door de dwingende overtuigingskracht van de *vorm*
3. aan de recipiënt oplegt als een *meerdere* werkelijkheid
4. die zich als zodanig als *waar* voordoet of van zijn waarheid overtuigt
5. en zich daarin verheft tot een *oorspronkelijke* uitspraak over de menselijke situatie die in de schok der herkenning (Wilson/Gomperts) als *nieuw* wordt onthuld
6. en daarin een *authentieke* uitspraak is.

Authenticiteit, oprechtheid (Leavis: sincerity), meerduidigheid (Leavis: ambiguity) en vormkracht spelen in deze benadering een grote rol. Het zijn geen meetpunten maar elementen in het gesprek over kwaliteit.

De geldigheid van deze gesprekspunten valt op als men deze hanteert terzake van Kitsch die op artistieke gronden afgewezen wordt omdat de vormkracht ontbreekt en een onwaarachtige werkelijkheid wordt opgeroepen die eenduidig is (cf. «flat character») en de menselijke situatie in onoorspronkelijke cliché's vervalst. Kitsch is in alles dus het exacte tegendeel van de zes kenmerken die kwaliteit bespreekbaar maken.

Het kwaliteitsbegrip met betrekking tot de mediummarkt berust in wezen ook op dit kwaliteitsbesef. *Beleidsmatig kan de overheid HIER echter niet sturen in het aanbod op grond van een kwaliteitsbesef dat op de genoemde noties berust.*

2.5.1. De overheid kan terzake van de markt dan deze benadering kiezen:

- a. de waarde van informatie is nieuwswaarde, dat wil zeggen, de mate waarin de informatie onwaarschijnlijk is. Dit spoort met het criterium van oorspronkelijkheid; een artistieke expressie ontroert wellicht door de mate waarin het vertrouwde *zich in een nieuwe ervaring openbaart*. In het licht van het vertrouwde dat doorbroken is, is dat onwaarschijnlijkheid;
- b. de waarde van informatie neemt toe naarmate deze diverser is, dat wil zeggen meer *verschillende* informatie-eenheden (bits) bevat. (Het voorbeeld van Popper¹²: «de uitspraak: het zal vrijdag regenen en zaterdag mooi weer zijn» bevat meer nieuws dan een van de componenten waar deze bewering uit is samengesteld; dus «vrijdag zal het regenen» of: «zaterdag zal het mooi weer zijn»; de eerste mededeling is door zijn diversiteit onwaarschijnlijker).

¹² K. Popper: *Conjectures and Refutations*, London, Henley, 1963, 3th ed. 1968, p. 217 e.v.

c. niet alle informatie is belangrijke informatie en het belang is relatief (het hangt van de omstandigheden af welk belang men heeft bij het feit *of zaterdag de zon schijnt*);

d. diversiteit is echter wel absolute voorwaarde voor originaliteit, voor *belangrijk* nieuws. Zo is de *kans* dat boeken met een hoge vervangbaarheid en dus weinig onderling verschil en dus weinig toegevoegde informatie in cultureel opzicht van hoog niveau zijn klein; de kans dat boeken met een lage vervangbaarheid en dus veel onderlinge verschillen van hoog niveau zijn is groot.

Een groot verschil tussen literatuur en triviale literatuur is dat literatuur intertekstueel is en triviale literatuur niet.

Triviale literatuur herhaalt een formule (redundantie); literatuur gaat connecties met andere literatuur aan in het *weefsel* van literatuur als (steeds wisselende) eenheid (de Bibliotheek van Borges).

Hoe belangrijker de culturele expressie, hoe complexer. Het probleem van de markt van massagoederen is dat deze een neiging heeft tot standaardisatie en uniformering. Ook een massamarkt kent wel productdifferentiatie, deze is uit concurrentie-overwegingen zelfs noodzakelijk. Het betreft hier echter niet zozeer differentiatie van de productgroep zelf naar kwaliteit, als wel differentiatie naar het imago, het merk. Hoe groter dan de markt, hoe groter de productstandaardisatie. Dat geldt ook voor culturele goederen en diensten. Hier ligt de kern van de spanning tussen commerciële en culturele belangen.

Voor het beleid betekent dat kwaliteitsbevordering op de markt van culturele goederen en diensten is: het voorwaarden scheppen voor het behoud van de *diversiteit* van het aanbod.

2.5.2. Cultuur bestaat niet uit afzonderlijke mediumproducten *al worden deze wel als zodanig door de cultuurindustrie geproduceerd*.

De cultuurindustrie streeft er in de eerste plaats naar de winst te maximaliseren door zoveel mogelijk mediumproducten af te zetten. Het overheidsbeleid zij erop gericht voorwaarden te scheppen opdat de complexiteit van op de media vastgelegde informatie niet door standaardisatie wordt aangetast.

Cultuur bestaat uit complexe *informatiebestanden* die verbonden zijn in geïntegreerde circuits. Het beleid dient er op gericht te zijn de geïntegreerde complexiteit van deze bestanden te beschermen. Het algemeen belang is gelegen in het behoud van de complexiteit van informatiebestanden die men dus niet moet splitsen door ze markt-economisch te beschouwen als individuele goederen *zonder meer*. Vermindering van complexiteit is verlies van informatie en dus van de *kans* op kwaliteit.

2.5.3. Dit is b.v. de ratio van de vaste boekenprijs als kwaliteitsbeschermende maatregel. Boeken zijn (meestal) individuele goederen. Maar dat betekent niet dat de soevereine consument uit oogpunt van een *onmiddellijk* prijsvoordeel zou bepalen wat de kwaliteit van het cultuurproces is.

Want dan drijven boeken met een hoge vervangbaarheid boeken met een lage vervangbaarheid uit de markt en ontstaat er informatieverlies¹³.

Dat is ook niet in het belang van de consument want het tast de *kwaliteit* van het aanbod aan. Het is wél in het belang van de soevereine consument zelf als zijn preferenties door middel van een uit hoofde van het algemeen belang gehanteerde vaste boekenprijs doorkruist worden want dat beschermt de intrinsieke kwaliteit van het product¹⁴.

¹³ Dat een lage vervangbaarheid bij boeken van betekenis is onderschreef de Commissie Economische Mededinging in de recente uitspraak in de zaak AKO-Aldipress, 1987. De Commissie oordeelde dat er sprake is van misbruik van economische machtspositie als er geen substituten zijn *en die zijn er bij boeken niet*. (Lees: bij boeken is er soms niet, soms in mindere mate substitutie mogelijk).

¹⁴ Dat impliceert dat het op de «Pareto-optimale» welvaartseconomie gebaseerde E.E.G.-Verdrag ten principale niet toegesneden is op de goederen en diensten van de cultuurindustrie omdat deze als media *informatie dragen*. Niettemin is vol te houden dat het begrip diversiteit in relatie tot kwaliteit is in te roepen ter afwijking van artikel 85, lid 1 van het E.E.G.-Verdrag als men dit artikel betreft *niet* op de stoffelijke dragers als media maar op de informatie die zij dragen.

Schets van het letterenbeleid tot op heden

In het na-oorlogse letterenbeleid kan men grofweg drie fasen onderscheiden. De periode van 1945–1965, als aanloopfase, de periode 1965 tot 1976, de fase waarin de infrastructuur van het letterenbeleid in enge zin vorm krijgt en tenslotte de periode van 1976 tot heden, een periode van consolidering en uitbouw. In die periode komt ook de uitbouw van het letterenbeleid tot stand in de zin van het letterenbeleid in bredere liggings. Tevens werd de basis gelegd voor een geïntegreerd beleid voor boek en lezen. Het letterenbeleid in bredere zin en het beleid voor boek en lezen komen in het overzicht van de periode van 1976 tot heden ter sprake.

Men kan de periodes duidelijk naar beleidsconcept onderscheiden, en wel, nog even teruggrijpend naar het interbellum, aldus:

- –1940 kunstenaarsbeleid
- 1945–1965 letterenbeleid als aanbodbeleid
- 1965–1976 letterenbeleid als aanbod- en participatiebeleid
- 1976– nu letterenbeleid als aanbod- en afnamebeleid

1. De periode 1945–1965

Inleiding

Het letterenbeleid neemt in feite pas werkelijk een aanvang na de Tweede Wereldoorlog – het onder de Duitse bezetter gevoerde beleid blijft hier buiten beschouwing. Was het kunstbeleid in het interbellum al op krappe maat gesneden, het beleid dat met betrekking tot de literatuur gevoerd was bestond voor de Tweede Wereldoorlog uit een bescheiden ondersteuning van behoeftige en oudere auteurs onder de benaming eregelden. In 1919 werd op instigatie van de Tweede Kamer een bescheiden bedrag van f. 5000 op de begroting van het ministerie van O, K en W opgevoerd ten behoeve van letterkundigen in behoeftige omstandigheden. De ratio van dit beleidsinstrument werd in 1924 verwoord door de toenmalige minister van O, K en W, minister dr J.Th. de Vissser. Deze was van mening «dat in die stipendia in de eerste plaats een middel moest worden gezien, om tegemoet te komen aan den moeilijken toestand waarin oudere, doch in hun bloeitijd verdienstelijke Nederlandse letterkundigen veelal komen te verkeren, doordat het hun, als gevolg van de beperktheid van het Nederlandse taalgebied, ook in het tijdperk hunner grootste geldelijke verdiensten niet mogelijk was, voldoende voorzieningen voor hun ouden dag te treffen». De toewijzing der middelen geschiedde op advies van de Commissarissen van de Vereeniging van Letterkundigen. In 1920 werd een Commissie van advies inzake subsidies aan letterkundigen in het leven geroepen. Dit instituut werd in 1978 afgeschaft. De bestaande eregelden werden bevroren. De Rijkscommissie die de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, later de minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk, terzake van eregelden van advies diende, werd enige jaren later, in 1983 opgeheven. Voorts werd voor de oorlog, zeer sporadisch, subsidie verleend ten behoeve van literaire publicaties.

1.1. *De Algemene Conferentie der Nederlandse Letteren*

Men kan dus met recht zeggen dat pas van een werkelijke aanzet voor beleid gesproken kan worden in de periode tussen 1945 en 1965, het jaar dat het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk in het leven wordt geroepen. *Dit beleid is nog geheel en al aanbodbeleid.*

In 1951 wordt op initiatief van de Belgische regering de eerste Algemene Conferentie der Nederlandse Letteren gehouden. Voorzitter is Herman Teirlinck, groot voorvechter van Vlaams-Nederlandse samenwerking. Gesubsidieerd door de Belgische en Nederlandse overheid zal deze jaarlijks gehouden Conferentie een platform voor samenwerking vormen, voornamelijk op het gebied van de letterkunde, maar ook bijvoorbeeld op het gebied van oorspronkelijke Nederlandstalige luister- en televisiespelen. Eens in de drie jaar was het hoogtepunt van de Conferentie de uitreiking van de driejaarlijkse Prijs der Nederlandse Letteren. Deze prijs is ingesteld door de regeringen van België en Nederland en werd (en wordt) beurtelings door het staatshoofd van België en het staatshoofd van Nederland uitgereikt. Initiatieven van de Conferentie waren de bloemlezingen Literair Akkoord, Kritisch Akkoord en Dramatisch Akkoord. In januari 1982 werd het «Verdrag tussen het Koninkrijk België en het Koninkrijk der Nederlanden inzake de Nederlandse Taalunie» gesloten. Artikel 2 van het Verdrag bepaalt dat «de Taalunie tot doel heeft de integratie van Nederland en de Nederlandse gemeenschap in België op het gebied van de Nederlandse taal en letteren in de ruimste zin». De Nederlandse Taalunie is in zekere zin voortgekomen uit de Algemene Conferentie. Het is dan ook vanzelfsprekend dat met het sluiten van het Verdrag de Algemene Conferentie kon ophouden te bestaan. De opheffing vond, na het gereedkomen van een acte van overdracht aan de Taalunie, plaats in 1984. In naam bestaat de Conferentie der Nederlandse taal en letteren voort in een telkenjare door de Taalunie georganiseerde bijeenkomst, beurtelings gewijd aan een onderwerp op het gebied van de taal, zoals het taalonderwijs in Noord en Zuid, en aan de letteren. De uitreiking van de driejaarlijkse Prijs der Nederlandse Letteren vindt thans plaats in het kader van de Taalunie.

1.2. *De Vertalingenstichting*

De oudste instelling op het gebied van de letteren is de Stichting ter bevordering van de vertaling van Nederlands letterkundig werk in het buitenland. Dat is een erg lange naam, reden waarom men in Nederland veelal spreekt van de Stichting voor Vertalingen of de Vertalingenstichting en in Vlaanderen, dat één derde in het subsidie bijdraagt, van de Vertaalstichting. Deze Stichting voor Vertalingen werd in 1954 opgericht. In 1960 werd het een Vlaams-Nederlands samenwerkingsproject.

1.3. *Auteurs en beleid*

Het beleid met betrekking tot de auteurs kwam na 1945 aanvankelijk weinig uit de verf. Uit het kunstenaarsbeleid ontwikkelt zich aarzelend enig kunstbeleid.

In 1905 werd de VvL opgericht. Tevens werd het Ondersteuningsfonds van de VvL in het leven geroepen. Het doel van het Fonds is bijstand te verlenen aan letterkundigen die in financiële nood verkeren. Een deel van de middelen van het Ondersteuningsfonds werd gefinancierd door het ministerie van OK en W en het Comité voor Zomerpostzegels. Ook thans wordt dit fonds nog voor een deel gefinancierd door de overheid, en wel door het ministerie van WVC. Hetzelfde geldt voor het Willem Kloosfonds, opgericht in 1919, ook een instelling dus van respectabele leeftijd. Het doel van deze stichting is «de bevordering van de Nederlandse letterkunde door het verlenen van financiële steun, hetzij aan Nederlandse letterkundigen of hun nagelaten betrekkingen, hetzij aan instellingen of ondernemingen die ten bate strekken van de Nederlandse letterkunde of van haar beoefenaars». Behalve op deze fondsen konden de letterkundigen dan ook nog een beroep doen op de Stichting Voorzie-

ningsfonds voor Kunstenaars als deze in een tijdelijke noodsituatie verkeerden. Dit in 1935 opgerichte fonds werd vóór de Tweede Wereldoorlog al door de overheid gesubsidieerd. Al de vier genoemde vormen van steun aan kunstenaars zijn typisch voorbeelden van kunstenaarsbeleid. Daarnaast kwam een eerste begin van kunstbeleid tot stand toen de stipendia voor letterkundigen werden ingesteld. Op de begroting werd daar een bedrag van ver onder de ton voor uitgetrokken. Dit was gestoeld op het principe van Boekman: «do ut des». Het stipendium gold als vergoeding voor diensten, althans als een bijdrage daarin.

1.4. *Letterkundige Musea*

1.4.1. *Het Nederlands Letterkundig Museum*

In de hier genoemde periode werden de twee grote letterkundige musea en documentatiecentra die Nederland rijk is opgericht, het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum (NLMD) en het Frysk Letterkundich Museum en Dokumentaatesjesintrum (FLMD). Op 1 december 1954 werd het NLMD provisorisch ondergebracht in een noodgebouw aan de Haagse Groenmarkt. Het museum zwierf enigszins door de residentie. In 1964 werd het ondergebracht in een pand aan het Nassauplein 41, in afwachting van de aanpassingen van het fraaie pand aan de Juffrouw Idastraat dat in 1966 de deuren voor het museum kon openen. Het NLMD groeide echter voorspoedig uit het pand. Het zou een apart hoofdstuk vergen om alle problemen te schilderen en het zou een schril en boeiend, maar in het kader van dit document misschien toch wat minder terzake doend hoofdstuk worden dat erin zou uitmonden dat het Letterkundig Museum in augustus 1982 de ruimte die onderdeel uitmaakt van het «institutenblok» van het nieuw gebouwde Koninklijke Bibliotheekcomplex kon betrekken. «Kraken» is een betere omschrijving, waaruit al blijkt dat ook in 1982 de problemen nog niet opgelost waren. Maar toen in 1985 het museum voor het publiek openging kon het toegang bieden tot een behuizing waar veel kritiek op geleverd kan worden maar die desondanks de Nederlandse literatuur waardig is.

Een pand, vier maal zo groot als de behuizing aan de Juffrouw Idastraat. Een tentoonstellingszaal van 700 m², ruimte biedend aan de permanente expositie van de Nederlandse literatuur na 1750. Totale expositieruimte: 1000 m².

De geschiedenis van het Letterkundig Museum is nauw verbonden aan de gemeente 's-Gravenhage. In de jaren vijftig was het vooral het toenmalige hoofd van de afdeling Kunstzaken van deze gemeente, dr Hulsker, die zich zeer beijverde voor een museum dat een centrale letterkundige verzameling onderdak zou kunnen bieden. De z.g. Letterkundige Verzameling van de gemeente 's-Gravenhage, waarvoor de basis was gelegd door de gemeente-archivaris dr Moll, kon het begin daarvan vormen. De oproep van Hulsker om een nationale collectie te vormen werd het startsein voor wat een nauwe samenwerking tussen het Rijk en de gemeente Den Haag zou worden, te gelukkiger omdat dr Hulsker deze in goede banen kon leiden in een nieuwe positie: die van hoge kunstambtenaar van het ministerie van OK en W en vervolgens CRM. De gemeente 's-Gravenhage stelde zich garant voor wat in de stukken heet «een waardige behuizing». De gemeente hield zich daaraan door jaarlijks een subsidie ter beschikking te stellen voor huisvestingskosten en kosten van schoonmaak. De gemeente trok echter met ingang van 1985 het subsidie in. Dat was ten tijde dat in de problemen rondom de financiering van de nieuwe behuizing aan de Alexanderhof *overwogen* werd het Letterkundig Museum van een stichting om te zetten in een rijksdienst. Of nog preciezer: de toenmalige ministers van O en W en WVC

antwoordden op vragen van de Tweede Kamer dat de stichting zou worden beschouwd als ware het een rijksdienst. Zulks in de vergeefse hoop dat dan geen huurpenningen verschuldigd zouden zijn. Dat was voor de gemeente aanleiding te vinden dat er geen gezamenlijke verantwoordelijkheid voor het museum meer was. Argument: een rijksdienst komt immers geheel voor verantwoordelijkheid van het Rijk. Het aandeel van de gemeente 's-Gravenhage in de inderdaad in velerlei opzichten waardige behuizing is inmiddels omgezet in het sturen van aanslagen voor de onroerend-goedbelasting.

Vermeld dient nog te worden dat NLMD om niet onderdak biedt aan het Bureau Basisvoorziening tekstedities, een instelling van de door het ministerie van O en W gesubsidieerde Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen.

De opdracht van het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum is de belangstelling en waardering voor het literaire erfgoed te vergroten, zowel ten behoeve van onderwijs en onderzoek als het algemene publiek. De doelen zijn dan, in bekorte vorm:

- a. het bijeen brengen van een centrale verzameling documenten betreffende de Nederlandse letterkunde sedert het midden van de achttiende eeuw, waaronder handschriften, drukproeven, knipsels, boeken en tijdschriften, rijmprenten, foto's, tekeningen, schilderijen, curiosa en geluid- en beeldmateriaal;
- b. het conserveren en ontsluiten van deze collectie ten behoeve van wetenschappelijk onderzoek op het terrein van de Nederlandse literatuurgeschiedenis in het algemeen en ten behoeve van wetenschappelijk verantwoorde tekst- en handschriftuitgaven in het bijzonder;
- c. het inrichten van exposities op letterkundig gebied;
- d. het vastleggen van bio- en bibliografische gegevens op het gebied van de Nederlandse letterkunde vanaf 1750 en het publiceren van wetenschappelijk verantwoorde bio- en bibliografieën;
- e. het verzorgen, uitgeven of doen uitgeven van publicaties.

Het letterkundig museum verzorgt onder meer een publicatie «mededelingen van de documentatiedienst», een kaartstelsel van bio- en bibliografische gegevens met betrekking tot Nederlandse auteurs na 1750, voorts de serie «Achter het boek» met belangrijke documenten uit eigen bezit en het educatieve «Schrijversprentenboek», in het Beleidsplan 1988–1991 omschreven als «letterkundige tentoonstellingen in boekvorm». Tot de andere educatieve uitgaven kunnen gerekend worden de (vrijwel uitverkochte) tweedelige catalogus bij de permanente expositie met dezelfde titel: «'t Is vol van schatten hier» (uitgeroepen tot een van «de best verzorgde boeken» van 1986), catalogi, informatiebladen en lesmateriaal.

Tot slot van dit beknopte profiel van het Letterkundig Museum enkele data:

- het aantal bezoekers van de knipselleeszaal bedroeg in 1987 meer dan 3500 (in 1980 ca. 2100);
- het aantal geraadpleegde documenten bedroeg in 1987 800 (in 1980 ca 340);
- het aantal verstrekte fotocopies van kranteknipsels en documenten bedroeg in 1987 iets minder dan 60 000 (in 1980 iets minder dan 70 000);
- het aantal bezoekers van de tentoonstellingen in eigen huis bedroeg in 1987 iets minder dan 13 500 (in 1980 iets meer dan 2 000) (Bron: Beleidsplan 1988–1991).

1.4.2. *Het Frysk Letterkundich Museum*

Het Letterkundig Museum werkt nauw samen met het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven (AMVC) te Antwerpen. Datzelfde kan gezegd worden met betrekking tot het Frysk Letterkundich Museum dat gevestigd is in Leeuwarden. Dat in 1959 opgerichte museum, voor een deel gesubsidieerd door het Rijk, voor een deel door de Provinciale Staten van Friesland richt zich op de Nieuw Friese letterkunde, dat wil zeggen, de in de Friese taal gepubliceerde letterkunde vanaf ongeveer 1800.

De permanente tentoonstelling biedt een overzicht van deze letterkunde. Voorts is er een permanente tentoonstelling gewijd aan de zogenaamde Troelstra-Samling.

Deze musea kan men beschouwen als instellingen die zowel het literaire erfgoed beheren en dit ontsluiten als de participatie in literatuur bevorderen.

1.4.3. *Het Multatuli Museum*

De kosten zijn uiterst bescheiden, de ondersteuning van de gemeente Amsterdam en Rijk dus ook en de behuizing evenzeer. Maar toch moet het Multatuli Museum ook nog genoemd worden: het pand aan de Amsterdamse Korsjespoortsteeg 20. Deze voormalige woning van de grote Eduard Douwes Dekker, de schrijver die eens De Dageraad inspireerde, staat thans als aan hem gewijd museum in de Amsterdamse rosse buurt: een wulpse streek van het lot. Niettemin is het museum, met als kern Multatuli's gereconstrueerde werkkamer, centrum van veel serieuze Multatuli-studie. In een brandkast liggen veel van zijn manuscripten. Op de schoorsteen staat een urn met as, toegeschreven aan een sigaar. Doel van het in 1975 opgerichte museum is het verzamelen en bijeenhouden van zoveel mogelijk materiaal omtrent de schrijver. Het subsidie voor 1989 zal in bescheiden mate verhoogd worden.

1.5. *Opdrachten op het gebied van de literatuur*

1.5.1. *Opdrachten op het gebied van de literatuurhistorie*

In de periode 1945–1955 werd ook het instrument van de opdrachten op het gebied van de literatuurhistorie ingevoerd. Deze opdrachten worden door de minister verstrekt, daartoe geadviseerd door de Rijkscommissie van advies inzake opdrachten op het gebied van de literatuurhistorie. Aanvankelijk lag het zwaartepunt op de essayistiek. Het terrein heeft zich gaandeweg verbreed; opdrachten worden thans verstrekt tot het schrijven van studies en beschouwingen op het gebied van de Nederlandse literatuurhistorie, het bezorgen van wetenschappelijk verantwoorde uitgaven van teksten uit de Nederlandse letterkunde en tenslotte het vervaardigen van hulpmiddelen ten behoeve van genoemde werkzaamheden.

Om even vooruit te lopen op de historie: met ingang van 1 januari 1989 zullen de opdrachten op het gebied van de literatuurhistorie niet meer verstrekt worden door de minister van cultuur. Met ingang van die datum zal de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde jaarlijks gesubsidieerd worden teneinde opdrachten op dat terrein te verlenen. De huidige rijkscommissie zal worden opgeheven en, omgezet in een nieuw orgaan, fungeren als een adviescommissie van de Maatschappij der

Nederlandse Letterkunde. Het huidige budget van gemiddeld f 35 000 zal worden opgetrokken tot f 50 000. Daaruit zullen ook de administratiekosten gefinancierd moeten worden.

1.5.2. *Opdrachten op het gebied van de literatuur*

In dezelfde periode werd ook ingesteld de «Toelagen jonge letterkundigen».

Deze instelling raakte gaandeweg in onbruik.

1.6. *Staatsprijs voor letterkunde*

De belangrijkste literaire prijs in het Nederlandse taalgebied is de al eerder genoemde Vlaams-Nederlandse Prijs der Nederlandse Letteren. Deze wordt thans verleend in het kader van de Nederlandse Taalunie. De belangrijkste literaire prijs binnen Nederland is de P.C. Hooft-prijs. Deze prijs werd al spoedig na de Tweede Wereldoorlog, in 1947, ingesteld als jaarlijkse Staatsprijs voor letterkunde bij gelegenheid van de herdenking van het driehonderdste sterfjaar van de dichter P.C. Hooft. In 1976 werd de P.C. Hooft-prijs/Staatsprijs voor literatuur een oeuvre-prijs, toe te kennen aan een auteur op grond van het belang van diens gehele werk op het gebied van (beurtelings) proza, poëzie en beschouwend proza (essay) voor de Nederlandse literatuur.

De Staatsprijs voor Kinder- en Jeugdliteratuur werd veel later ingesteld. Deze prijs werd in 1964 voor het eerst toegekend. Ook hier betreft het een prijs voor het gehele oeuvre.

De P.C. Hooft-prijs en de Staatsprijs voor Kinder- en Jeugdliteratuur bestaan nog steeds, met dien verstande dat het geen staatsprijzen meer zijn doch door de overheid gesubsidieerde prijzen. In 1987 werd de zelfstandige Stichting P.C. Hooft-prijs voor letterkunde in het leven geroepen die tot taak heeft zowel een jaarlijkse P.C. Hooft-prijs als een driejaarlijkse prijs voor kinder- en jeugdliteratuur toe te kennen, daartoe geadviseerd door een jury van deskundigen. De voormalige staatsprijs voor kinder- en jeugdliteratuur heet thans de Theo Thijssen-prijs. Tot deze «overheid op afstand» is besloten nadat de minister in 1984 zich niet kon verenigen met het betreffende advies van de jury van de literaire staatsprijs en de toekenning niet voor zijn rekening wenste te nemen. Het bedrag van de P.C. Hooft-prijs werd bij gelegenheid van de instelling van de P.C. Hooft-prijs «nieuwe stijl» van f 10 000 verhoogd tot een bedrag van f. 25 000. De reglementen van de «geprivatiseerde» prijzen vertonen weinig essentiële verschillen met die van de voormalige staatsprijzen. Als plaats van uitreiking werd overeengekomen dat deze steeds het NLMD zou zijn.

Het doel van de voormalige staatsprijzen als beleidsinstrument is niet formeel vastgelegd. Wel kan men motiveringen of aanzetten daartoe vinden in de toespraken van bewindslieden bij gelegenheid van prijsuitreikingen. Ongetwijfeld is de motivering in de eerste plaats te vinden in het «promotionele vlak»: het aanwakkeren van de belangstelling voor de Nederlandse literatuur en voorts een eerbetoon aan de schrijver in het algemeen op grond van de bijdrage aan de cultuur en als eerbetoon aan de bekroonde auteur in het bijzonder¹⁵.

1.7. *Literaire boeken en tijdschriften*

In de periode 1945 – 1965 werden tevens op de begroting bedragen opgevoerd voor de structurele subsidiëring van literaire boekuitgaven en literaire tijdschriften teneinde een deel van het uitgeversrisico bij bijzonder sterk risicodragende uitgaven over te nemen.

¹⁵ – Over de motieven en argumenten voor staatsprijzen, zie A.M. Bevers en W. Oosterbaan Martinius: Staatsprijzen in Nederland, Een onderzoek naar de geschiedenis en de toekomstkansen van Staatsprijzen voor cultuur, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage 1981.

– Zie voor de geschiedenis van de instelling van de P.C. Hooft-prijs, Lucie Beaufort: De eerste P.C. Hooft-prijs in: Nederlandse literaire prijzen, op cit, pag. 12 e.v.

1.8. Subsidies voor toneelschrijvers

Niet onvermeld mag tenslotte blijven de instelling van de subsidieregeling voor toneelschrijvers, ook al geschiedt de uitvoering daarvan formeel in het kader van het toneelbeleid. De nieuwe per 1 januari 1985 van kracht geworden regels houden in dat toneelproducenten een auteur een opdracht tot het schrijven van een toneelstuk kunnen verlenen, waarbij het ministerie dan tot een bepaald maximum een subsidie vaststelt van maximaal 65% van het honorarium van de auteur.

2. De periode 1965 – 1975

2.1. Het Fonds voor de Letteren

Werd in de periode van 1945 tot 1965 de basis voor een nationaal letterenbeleid gelegd, men kan zeggen dat in de periode vanaf 1965 tot 1975 de infrastructuur van het letterenbeleid in enge zin werd opgebouwd.

Een beleid met betrekking tot de literaire schrijvers van oorspronkelijk werk in de Nederlandse en Friese taal tekende zich in de periode tot 1965 nog maar in zeer prille vorm af.

Vertalers kwamen daarbij helemaal niet in beeld.

Een belangrijke datum in de geschiedenis van het naoorlogse letterenbeleid is 1965: de oprichting van een schrijversfonds, de Stichting Fonds voor de Letteren. Dat was niet zonder slag of stoot gegaan. In 1958 werd door een groepje auteurs uit onvrede met de sociale positie van de schrijver een actie uitgeroepen die zich vooral richtte tegen de lage royalties voor pocketboeken en die uitmondde in een «pocketstaking». Dit zou de geschiedenis ingaan als de eerste schrijversactie. Er zouden meer schrijversacties volgen. Op de valreep van het jaar 1962 werd het Schrijversprotest geboren als actie tegen het letterenbeleid van de overheid die volgens de auteurs te weinig aandacht schonk aan hun inkomenspositie. De schrijvers eisten meer overheidsgelden voor de verbetering van hun sociaal-economische situatie. De overheid diende het schrijverschap als een zelfstandig beroep te erkennen en de uitoefening ervan mogelijk te maken en te bevorderen.

Ook eisten de schrijvers meer zeggenschap bij de besteding van de voor de uitvoering van het beleid bestemde middelen. Voorbereid door een Commissie van Overleg bestaande uit vertegenwoordigers van de VvL, de KNUB en de VBBB, kon op 28 juli 1965 het Fonds voor de Letteren in het leven geroepen worden.

Het subsidie werd bepaald op f 330 000. Met ingang van 1966 groeide dat met f 70 000 per jaar tot en met 1969. Het Fonds verlangde een bedrag van f 960 000 voor honoraria, stipendia en toelage¹⁶.

Al bleven de middelen bij de wensen van de schrijvers achter, men kan toch zeggen dat hiermee, om een geladen maar mooi woord te gebruiken, de hoeksteen van het verdere letterenbeleid gelegd was. Want dat is het Fonds. Of, als men dat liever wil, de kern van de infrastructuur van het beleid in enge zin. Dat is ook af te lezen aan de subsidiegelden die steeds vrij progressief zijn gestegen¹⁷.

En ook al zou de «Fondsenwet» niet van toepassing worden op het Fonds voor de Letteren, het werd in tal van opzichten het voorbeeld voor later in het leven geroepen, wèl onder deze wet vallende fondsen; het Fonds voor de scheppende toonkunst, het Fonds voor de Nederlandse film en het Fonds voor beeldende kunsten, vormgeving en bouwkunst.

Het bestuur dat over de toewijzing van de beschikbare middelen diende te beslissen kende aanvankelijk een ambtelijk voorzitter en een

¹⁶ Voordien verstrekte het Rijk alleen stipendia ten bedrage van f. 6.000. Het Fonds wenste een nieuw uitkeringssysteem met betrekking tot het nieuwe Fonds. Dat werd inderdaad gerealiseerd.

– Stipendia voor auteurs die hun schrijverschap als hoofdberoep uitoefenden. Aanvankelijk f. 6.000 ;in 1975 maximaal f. 15 500.

– Toelagen voor auteurs die een nevenberoep op niet vrijwillige basis uitoefenen; aanvankelijk f. 2.000; in 1975 f. 6.000.

– Werkbeurzen ten behoeve van schrijvers die zich uit een dienstbetrekking willen vrijmaken; aanvankelijk f. 4.000; in 1975 f. 12 000.

¹⁷ Zie bijlage 1, Bestedingsdiagram letterenbegroting 1988.

ambtelijke secretaris. In 1974 eerst kreeg het Fonds voor de Letteren zelfstandigheid. Er kwam een niet-ambtelijke voorzitter en een eigen bureau met een door het bestuur benoemde secretaris. In 1978 werd de afstand tot het ministerie ook in fysieke zin vergroot toen het bureau zich vestigde in het Schrijvershuis te Amsterdam.

Er moet nóg een schrijversactie genoemd worden: die voor het invoeren van het leengeld voor *alle* auteurs, literaire en niet literaire. Deze in 1970 uitgeroepen actie, Recht op leengeld, kracht bijgezet met de brochure «Van geen recht naar leenrecht», leidde tot een compromis met de overheid.

In plaats van een wettelijk leenrecht zou een leenvergoeding gecreëerd worden, uitsluitend toekomend aan literaire auteurs. Het Fonds voor de Letteren werd verzocht deze «afkoopsom» die gesteld werd op f. 200 000 te beheren en de repartitie van de gelden op zich te nemen. Het bedrag groeide aan tot f. 480 000 om vervolgens «bcvoren» te worden. In het kader van een door de Tweede Kamer gewenste «inlevering» op het kunstenbudget werden de middelen ten behoeve van de leenvergoeding voor 1982 en volgende jaren geschrapt. Dat juist deze post werd aangewezen vond zijn oorzaak hierin dat te voorzien was dat te zijner tijd een recht op leengeldvergoeding gecreëerd zou worden met een bredere opzet dan de leenvergoeding.

In tweede instantie oordeelde de Kamer dat de letterenbegroting korting bespaard zou blijven met dien verstande dat de door de minister voor korting aangewezen gelden niet meer voor de leengeldvergoeding dienden te worden aangewend doch een andere bestemming zouden moeten krijgen binnen het letterenbudget.

Dat leidde tot de instelling van twee nieuwe beleidsinstrumenten: debutantenbeurzen en opdrachten. Daarvoor kwam f 180 000 beschikbaar. Dat werd een probleem voor de vertalers; deze groep namelijk kwam om strikt beleids-technische redenen niet in aanmerking voor leengeld; dat werd gecompenseerd door op voorhand een bedrag van f. 86 400 van het leengeld af te zonderen en dat in de vorm van additionele honoraria aan vertalers uit te keren. Door het opheffen van de leengeldvergoeding kwam dit aandeel in de additionele honoraria voor vertalers te vervallen.

De subsidiegelden ten behoeve van het Fonds laten door de jaren heen steeds een stijging zien. Het aantal schrijvers dat een beroep op het Fonds deed, steeg percentueel nog sterker.

Dat geeft *thans* een probleem. Dat gaf het al in 1970. Het tweede Schrijversprotest ontbrandt. Niet alleen wordt aangedrongen op een bedrag voor leengeld ter grootte van f 500 000. In het voetspoor van deze nieuwe schrijversactie schrijft het Fondsbestuur de minister een memorandum waarin gewezen wordt op een onhoudbare situatie.

Exclusief f. 500 000 voor leenvergoedingen acht men een subsidie van 2 miljoen gulden noodzakelijk. Het subsidie wordt als gevolg van de actie opgetrokken van f. 762 000 tot f. 975 000.

Om even vooruit te lopen op de geschiedenis en de terugblik tot heden te voltooien: in 1980 blijkt het aantal vertalers dat zich bij het Fonds meldde zo sterk gestegen te zijn dat zich spanningen voordoen. Een actiegroep van vertalers berekent in het zwartboek «Geef ons heden» dat een verhoging van f 450 000 geboden is ten behoeve van extra werkbeurzen en additionele honoraria voor de groep van literaire vertalers.

Dit bedrag werd na een motie van de Tweede Kamer aan de begroting toegevoegd. De minister verzocht daarbij het Fondsbestuur er op toe te zien dat de suppletie niet zou leiden tot onevenredigheid tussen de behandeling van de auteurs en de vertalers.

Ook thans blijken de middelen van het Fonds door de toename van het aantal auteurs en vertalers niet (meer) toereikend te zijn.

Dat treft in het bijzonder de vertalers. Dit hangt ongetwijfeld ook samen met de toegenomen professionalisering van deze beroepsgroep. Daar zal nog op teruggekomen worden.

Het uitkeringensysteem heeft zich in de loop der jaren steeds ontwikkeld door aanpassingen en uitbreidingen.

De invoering van debutantenbeurzen en opdrachten in 1982 werd reeds gememoreerd. Deze ontwikkeling zal hier niet uitvoerig beschreven worden. Volstaan zij met het noemen van de belangrijkste wijzigingen die in 1976 werden ingevoerd.

Bovendien werden additionele honoraria verleend voor boekuitgaven (sinds 1969 ook vertalingen). Voor deze additionele honoraria gold, anders dan bij de werkbeurzen, géén inkomensgrens voor wat betreft de inkomsten uit literaire arbeid.

De belangrijke verandering die in 1976 werd doorgevoerd bestond hierin dat het systeem van stipendia, toelagen en werkbeurzen werd afgeschaft en een systeem van op maandeenheden gebaseerde werkbeurzen werd geïntroduceerd. Een auteur kon een werkbeurs aanvragen, ter grootte van één tot twaalf maandeenheden. Zogenaamde «deeltijdschrijvers» konden een beroep doen op een beurs van 1 tot 6 maanden; de «voltijdschrijvers» konden in aanmerking komen voor een beurs van maximaal 12 maanden.

De achterliggende gedachte was dat een auteur door middel van dat systeem tijd voor zijn schrijverschap kon «vrijkopen». De hoogte van de werkbeurs, bepaald door het aantal toegekende «maandeenheden» was gebaseerd op «vrij te kopen» tijd. Een criterium dat daarbij steeds voorop stond was en is kwaliteit. Bij de invoering van dit systeem werd door het ministerie als voorwaarde gesteld dat er enerzijds voldoende doorstroming zou zijn, maar dat anderzijds ook gelet zou worden op een zekere continuïteit om te voorkomen dat auteurs in de hogere werkbeurs-categorieën gesteld zouden worden voor een abrupte daling in het inkomen.

Met de introductie van het nieuwe systeem werd de basis gelegd voor de door de schrijvers ten tijde van het eerste Schrijversprotest verlangde erkenning van het beroep van de auteur/vertaler. Weliswaar blijkt uit het nog nader aan de orde te stellen rapport «Schrijvers en Fonds» dat de uitkeringen van het Fonds niet van dien aard zijn dat deze een basis kunnen vormen voor een zelfstandige beroepsuitoefening van het schrijverschap. Niettemin werd bij de invoering van de 12-maandsbeurs impliciet erkend en onderschreven dat auteurs die van hun schrijverschap een beroep maken als zodanig in het systeem van het Fonds kunnen worden benaderd.

Het instrumentarium van het Fonds voor de Letteren

Ter afsluiting van deze aan het Fonds gewijde passage volgt een overzicht van het uitkeringensysteem, zoals dat *thans* wordt toegepast:

Werkbeurzen voor auteurs van oorspronkelijk literair werk (proza, poëzie, essays, toneel-, radio- en televisiespelen en kinder- en jeugdliteratuur), geschreven in de Nederlandse taal of in het Fries.

Werkbeurzen voor vertalers van literair werk (proza, poëzie, essays, toneel, radio- en televisiespelen en kinder- en jeugdliteratuur), geschreven in de Nederlandse taal of in het Fries.

Professionele schrijvers en beroepsvertalers die hun schrijverschap beroepshalve uitoefenen of wensen uit te oefenen kunnen voor een 8- of 12-maands werkbeurs in aanmerking komen. (Professionele schrijvers en vertalers die kleine neveninkomsten uit niet-literaire arbeid genieten worden ook tot deze categorie gerekend.)

Professionele auteurs en vertalers met een vaste dienstbetrekking die hun letterkundige arbeid in hun vrije tijd beoefenen kunnen voor een beurs van 1–6 maanden in aanmerking komen.

Een aparte beurs van 10 maanden is ingesteld voor het geval een 12-maandsbeurs niet gecontinueerd wordt. Ook kan een auteur of vertaler uit de eerste categorie («voltijdsschrijverschap») op grond van de kwaliteit of omvang van het oeuvre een beurs van 1–6 maandenheden toegekend worden.

Het criterium voor de toekenning van een werkbeurs bestaat uit een combinatie van de factoren literaire kwaliteit, omvang van het oeuvre en leeftijd. De kwaliteit is daarbij de belangrijkste factor.

Additionele honoraria voor oorspronkelijk werk

Als criterium voor het toekennen van additionele honoraria gelden kwaliteit en omvang van het werk. Voorwaarde voor toekenning is dat de uitgever de auteur een redelijk honorarium biedt (een royalty van tenminste 10%).

Additionele honoraria voor literaire vertalingen

Er bestaan twee op de kwaliteit gebaseerde tarieven die leiden tot een hogere en een lagere opslag per woord. Ook hier geldt de voorwaarde dat de uitgever aan een contractuele minimumhonorering voldoet (het uitgevershonorarium en het additionele honorarium worden per woord berekend).

Aanvullende honorering tijdschriften bijdragen

Het aanvullende honorarium voor bijdragen in literaire tijdschriften bestaat uit een jaarlijks vast te stellen aanvullend bedrag per standaardpagina van 400 woorden (of minimaal 20 regels poëzie).

De additionele honoraria worden uitgekeerd aan de redacties van de tijdschriften die voor doorbetaling aan de daarvoor in aanmerking komende auteurs/vertalers zorgdragen. Overwogen wordt de honoraria voor bijdragen aan literaire tijdschriften rechtstreeks van departementswege uit te keren zonder tussenkomst van het Fonds.

Reisbeurzen

Auteurs en vertalers van buitenlands literair werk voor wie verblijf in het buitenland noodzakelijk is voor het tot standkomen van nieuw literair werk kunnen in aanmerking komen voor een reisbeurs.

Opdrachten

Jaarlijks is er een bepaald bedrag beschikbaar voor het verstrekken van opdrachten aan auteurs en vertalers.

Voorstellen kunnen door het bestuur van het Fonds zelf worden geformuleerd en door auteurs en vertalers of derden worden ingediend. Dit instrument vervalt per 1 januari 1989.

Beurzen voor debutanten

Voor beginnende auteurs op het gebied van Nederlandse of Friese poëzie, proza, drama, essay en voor vertalers in het Nederlands of het

Fries zijn vijf beurzen ingesteld ter grootte van f 9000. Het bestuur kan deze beurzen discretionair over de verschillende genres verdelen zodat in één bepaald jaar in een bepaald genre bijvoorbeeld geen, en in een ander genre bijvoorbeeld méér debutantenbeurzen worden toegekend. Ook dit instrument vervalt per 1 januari 1989.

Tot zover het Fonds voor de Letteren.

2.2. *Stichting Schrijvers School Samenleving*

Een belangrijk feit in de periode 1956–1976 was de oprichting van de Stichting Schrijvers op School (SOS).

De activiteiten van deze stichting richtten zich vooral op het organiseren van schrijverslezingen in het voortgezet onderwijs. Het werkterrein verbreedde zich allengs zodanig, zowel wat onderwijsinstelling (van kleuterscholen tot hoger beroepsonderwijs) als andere doelgroepen betreft, dat de Stichting SOS in 1976 in een Stichting Schrijvers School Samenleving werd omgezet.

Deze markering van het verbrede werkterrein luidde ook een periode van verdere professionalisering in. Het statutaire doel van de Stichting SSS is «het bevorderen van de literaire cultuur in Nederland, alsmede het vergroten van de leescultuur in alle lagen van de bevolking en de bevordering van het eigen boekenbezit». Deze laatste toevoeging is gebaseerd op het feit dat eerst het eigen boekenbezit leidt tot een intensieve omgang met boeken. Het is ook een reminiscentie aan het feit dat de Stichting SSS samenwerkte met de Stichting Boekwinkel op School (BOS), een stichting die poogde de boekverkoop via scholen te stimuleren.

Anders dan in het buitenland wilde dit initiatief hier niet van de grond komen. Dezerzijds werd dat ernstig betreurd. Uit een onderzoek¹⁸ uit 1982 blijkt dat boekhandels hun debiet alleen nog maar kunnen vergroten door z.g. accidentele verkoop, verkoop buiten de boekhandel bij speciale gelegenheden. Het blijkt overigens dat de activiteiten van de Stichting SSS deze accidentele verkoop aanwakkeren.

Het werkveld van de Stichting SSS is van scholen verbreed tot alle gelegenheden waar schrijvers in het openbaar optreden, zoals literaire café's, manifestaties, forums etc. De stichting bemiddelt met betrekking tot drie werkvormen: lezingen, werkgroepen en projecten. De activiteiten zijn bemiddelend van aard en er op gericht dat de juiste auteur op de juiste plaats terecht komt. Dat houdt, zo nodig, begeleiding van de auteur in, maar ook contact met de organiserende en ontvangende partij.

Steeds meer ook richt de stichting zich op het samenstellen van lesbrieven en documentatiemateriaal. De «cliëntèle» van organisatoren wordt op de hoogte gehouden van het aanbod waarin de auteurs kunnen voorzien door middel van een Schrijverslijst.

Voor de verschillende werkvormen brengt het bureau de uitnodigende partij bemiddelingskosten alsmede een honorarium in rekening. Dit honorarium wordt met een additioneel honorarium vermeerderd en vervolgens aan de auteur uitgekeerd. De activiteiten van de Stichting vertonen een aanzienlijke groei. Om een indruk te geven, in 1980 werd voor 3069 door auteurs gewerkte uren bemiddeld; in 1987 bedroeg dit aantal 6583 uren.

2.2.1. *Stichting Schrijvers in Beeld*

De Stichting SSS werkt nauw samen met de Stichting Schrijvers in Beeld (SIB) die zich toelegt op het vervaardigen van korte schrijverspor-

¹⁸ Drs. A. W. M. Coenen: De positie van het literaire boek. Stichting Research voor Beleid, Leiden 1982.

treten (10 à 15 minuten) voor educatief gebruik. De Stichting SIB zal in de toekomst registraties vervaardigen van belangrijke literaire evenementen etc., op te slaan in het audiovisueel archief van het NLMD. De stichting werd voor enkele projecten door het ministerie van WVC gesubsidieerd.

2.2.2. *Stichting Plint*

Wat hier gezegd werd over de Stichting SIB geldt ook voor de Stichting Plint, een organisatie die literaire «posters» en prentbriefkaarten vervaardigt en in omloop brengt.

2.3. *Literaire manifestaties*

Een fenomeen dat in de jaren zestig sterk opkwam was de literaire manifestatie. Ingeluid door een poëziemanifestatie in de Londense Albert Hall sloeg dit verschijnsel over naar het continent, in het bijzonder naar Nederland en België.

Poëzie in Carré is nog steeds een begrip.

Nog steeds ook worden in Nederland en België regelmatig Nachten van de Poëzie (met als variant Nacht van het Boek) georganiseerd. Deze manifestaties worden veelal op lokaal niveau gesubsidieerd.

Ook hier speelt de Stichting SSS vaak een belangrijke bemiddelende rol. Op nationaal niveau werden en worden incidenteel ook bijdragen in de financiering van literaire manifestaties verstrekt. Meer recente voorbeelden daarvan zijn het door de stichting Bzztôh georganiseerde Haager Treffen, een internationaal schrijverscongres, alsmede de eerste van de door de Nationale Stichting De Nieuwe Kerk georganiseerde Nationale Boekendagen (1984) en de sinds 1980 georganiseerde Groninger literatuurweek, aanvankelijk Zomerschrift, en sinds 1984 Herfstschrift geheten. Het meest recente voorbeeld is het festival Literatuurmanifestatie in De Meervaart (vanaf 1986).

2.3.1. *Poetry International*

Om de hier enigszins verstoorde chronologie snel te herstellen: in 1970 werd door de Rotterdamse Kunststichting voor het eerst in de Maasstad het poëzie-festival Poetry International georganiseerd.

Van meet af aan een succes, is het uitgegroeid tot een van de grootste internationale poëzie-festivals. Het is gedurende een week een ontmoetingsplaats waar het Nederlandse publiek kennis kan nemen van de internationale poëzie in al haar facetten. Ook de Nederlandse poëzie wordt daar internationaal. Onder de ruim zeshonderd dichters die tot nu toe op Poetry International opgetreden hebben zijn vele groten te horen geweest die men anders nooit zouden hebben beluisterd. Maar ook vertegenwoordigers van nieuwe stromingen waren present. Vele ontdekkingen werden door het publiek gedaan.

Poetry International groeide uit tot een belangrijk trefpunt voor Nederlandse auteurs en hun buitenlandse collega's, voor vertalers en uitgevers van poëzie. Men kan spreken van een nationale en internationale markt van poëzie waar het publiek op velerlei wijze in aanraking kan komen met wat er op poëziegebied «aan de hand is», internationaal, maar ook nationaal. Tal van bemiddelingsorganisaties, boekverkopers, uitgeverijen en boekverkopers geven in hun stands acte de présence. De doorgaans vreemde taal blijkt geen beletsel. De vertalingen van de oorspronkelijke stukken worden voorgelezen; deze vertalingen worden bovendien ook op schrift ter beschikking gesteld.

Rondom het poëziefestival worden projecten georganiseerd. Het

belangrijkste daarvan is het vertaalproject. Dichters en vertalers houden zich bezig met het vertalen van poëzie, in het bijzonder poëzie uit «minderheids-talen». Hoezeer Poetry International in het teken van culturele uitwisseling staat blijkt ook uit de manifestatie waarmee het festival letterlijk naar buiten treedt:

Poetry in het Park¹⁹. Poetry in het Park is in het bijzonder gericht op culturele minderheden. Poetry International laat zich van zijn ernstige kant zien door jaarlijks een eregeld te verstrekken aan auteurs die door hun geschriften in politieke problemen zijn gekomen. «Poetry», zoals de instelling ook wel wordt genoemd, toonde zijn ludieke gezicht in 1988 door de Rotterdamse gemeentereiniging Roteb zo ver te krijgen dat zij haar vuilniswagens met poëzie tooit. Dat nog eens uit naam van de poëzie de bezem door een moderne stad gehaald wordt!

Tot voor kort werd de RKS door de gemeente Rotterdam en het Rijk financieel in staat gesteld het festival te organiseren.

Sinds Poetry International in 1988 een zelfstandige stichting is geworden geschiedt subsidiëring door de gemeente Rotterdam en het Rijk rechtstreeks.

3. De periode 1975 – nu.

3.1. Het letterenbeleid in enge zin – binnen de grenzen

Voor wat betreft het letterenbeleid in enge zin kan men de periode vanaf 1975 tot heden een fase noemen van consolidering en (eerste) uitbouw. De consolidering vond zijn symbolische vorm in de opening van een nieuw Schrijvershuis in de Huddestraat te Amsterdam als «opvolger» van het veel bescheidener pand in de Vondelstraat. In het Schrijvershuis zijn, behalve enkele niet-literaire instellingen, thans gevestigd: het Fonds voor de Letteren, de Stichting SSS en de Vvl/VvS.

De infrastructuur die in een periode 1965–1975 vaste vorm aannam werd niet fundamenteel gewijzigd.

Twee vormen om het publiek dichters bij literatuur te betrekken door middel van dramatisering van poëzie en/of schrijverslevens bleken van tijdelijke aard te zijn. Gedoeld wordt op de twee gezelschappen die opereerden in het gebied tussen toneel en literatuur: Poëzie Hardop en Spleen. Het publiek stelde waarschijnlijk de rechtstreekse confrontatie met de poëzie via het «live-optreden» van de auteurs meer op prijs. Dat laatste kon overigens niet verhinderen dat het jaarlijkse festival One World Poetry dat zich meer op de avant-gardistische «scene» richtte dan Poetry International, door financiële problemen geplaagd, het niet kon bolwerken.

Voor het overige kan men zeggen dat de hier genoemde instituties en regelingen het geconsolideerde «bestel» van het letterenbeleid in enge zin vormen waarop verder voortgebouwd kan worden als in nog enkele leemtes voorzien zal zijn (t.w. terzake van de klassieke letterkunde, literatuur van alloctonen en «andersomvertalers»).

De regeling voor de subsidiëring van tijdschriften en boekuitgaven werd verrijkt. (Overigens zijn deze regelingen weer aan vernieuwing toe.)

De ontwikkelingen in de periode van 1975 tot nu met betrekking tot de instellingen die werden genoemd passeren hierna de revue.

Daarbij zal, daar waar dat gewenst is, ook wat dieper op beleidsmatige achtergronden worden ingegaan. In het bijzonder geldt dat voor het Fonds voor de Letteren dat hier ook in een wat meer uitgewerkt historisch perspectief wordt geplaatst.

¹⁹ Poetry in het Park wordt thans gesubsidieerd door de RKS.

De beroepsregeling

Volgens een uitspraak van de Afdeling Rechtspraak van de Raad van State (1978) zijn de beslissingen van het bestuur van de Stichting Fonds voor de Letteren geen besluiten die aangemerkt kunnen worden als besluiten van een overheidsorgaan waartegen beroep openstaat op grond van de Wet Administratieve Rechtspraak Overheidsbeslissingen (Wet AROB).

Aangezien aan het bestuur van het Fonds uitvoering van beleid is gedelegeerd werd het als onbevredigend beschouwd indien de «cliënt» niet over dezelfde, of althans vergelijkbare rechtszekerheid zou beschikken als wanneer het ministeriële besluiten zou betreffen. Deze zijn immers steeds voor beroep vatbaar bij wat men wel noemt de «AROB-rechter», zijnde de Afdeling Rechtspraak van de Raad van State.

Met het oog hierop is een eigen beroepsregeling in het leven geroepen, die erin voorziet dat aanvragers van een uitkering die zich niet kunnen verenigen met besluiten van het bestuur inzake een uitkering beroep kunnen aantekenen bij een Commissie van Beroep.

Beroepsmatigheid en professionaliteit

De uitbreiding van het beleidsinstrumentarium van het Fonds voor de Letteren is al in het kort ter sprake gekomen.

Een belangrijke stap daarin was het creëren van werkbeurzen op basis van maandeenheden.

Dat hield ook, zoals gezegd, een impliciete erkenning van het beroepsschrijverschap in. Ter verduidelijking: voor uitkeringen van het Fonds komen alleen professionele auteurs en vertalers in aanmerking, dat wil zeggen auteurs en vertalers wier werk volgens algemeen oordeel een bijdrage levert aan de literatuur in Nederland. Dat algemeen oordeel wordt gedragen door de oordeelsvorming van literaire instituties en «opinion leaders» (critici, uitgevers, jury's, onderwijs, beoefenaars van de literatuurwetenschap etc).

Als enig beleidsmatig criterium kan dan ook gelden: datgene is literatuur wat door de samenleving als literatuur erkend wordt. Alleen dat ook is professionele literatuur. Wel te onderscheiden van het werk van amateurschrijvers dat amateuristisch is voor zover het geen bijdrage levert aan de «officiële» Nederlandse literatuur.

Officiële literatuur is professionele literatuur. Ook al zouden de auteurs er niets mee verdienen. Professionele literatuur kan geschreven worden door auteurs die van hun (professionele) schrijversschap wel, niet of ten dele een beroep maken. Professionaliteit heeft in deze dus een andere betekenis dan beroepsmatigheid. (Professionaliteit is voorwaarde om voor een Fondsuitkering in aanmerking te kunnen komen. Omdat beroepsmatigheid en professionaliteit in het spraakgebruik ook identiek *kunnen* zijn – een «prof»-voetballer is een «beroeps» – kan men zich afvragen of het wel zo gelukkig was dat de termen «dagtaak- en deeltijdschrijver» in de terminologie van het Fonds in 1984 zijn vervangen voor «beroepsschrijver» en «deeltijdschrijver». Het kan de indruk wekken dat de deeltijdschrijver geen professioneel auteur zou zijn.)

Het tweedelig rapport, Schrijvers en Fonds, uitgevoerd door IVA, Instituut voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek van de Katholieke Universiteit Brabant, dat het verslag bevat van het onderzoek over de periode 1976–1985, werd in 1988 gepubliceerd.

Bij gelegenheid van dat onderzoek werden de opvattingen over de (erkenning van) beroepsmatigheid dezerzijds geëxpliciteerd.

Rekening houdend met wat hierboven over beroepsmatigheid en professionaliteit werd gezegd kan dat als volgt geformuleerd worden.

Het beleid dient er op gericht te zijn om, binnen de grenzen van de beschikbare middelen, die professionele auteurs en vertalers die van hun schrijverschap een beroep wensen te maken, daartoe in de gelegenheid te stellen indien de kwaliteit van hun werk daartoe aanleiding geeft, daarbij mede beschouwd de productiviteit en de continuïteit van de literaire arbeid.

In een toespraak bij de officiële inontvangstneming van dit rapport verduidelijkte de minister dit uitgangspunt. Hieronder wordt dat nog wat uitgewerkt. De erkenning van de beroepsmatigheid is de uitkomst van een geleidelijk proces. Dat rechtvaardigt het, in het licht van een historisch perspectief wat dieper op recente ontwikkelingen in te gaan.

Het «IVA rapport» brengt aan het licht dat er drie visies op het Fonds bestaan die de uitkeringen zouden kunnen rechtvaardigen:

1. De marktgerichte visie. In deze visie worden de auteurs en vertalers in de eerste plaats beschouwd als ondernemers op de vrije markt. Daarbij wordt dan in het rapport aangetekend dat degenen die deze marktgerichte visie onderschrijven subsidies ten behoeve van deze individuele literaire producenten niet kunnen rechtvaardigen. De literaire producenten verkeren in een situatie als elke vrije ondernemer (niet duidelijk wordt of de aanhangers van een marktgerichte visie subsidie wel op grond van andere visies onderschrijven).

2. De literair-politieke visie. In deze visie is doorslaggevend of het Fonds een aantoonbaar positieve bijdrage kan leveren aan het bevorderen van de Nederlandse letteren.

3. De beroepsgerichte visie. Volgens deze visie mag subsidiëring van auteurs en vertalers geen afgeleide zijn van het functioneren van een vrije markt. Ondersteuning dient bovendien onafhankelijk te zijn van literair-politieke stromingen, veranderlijk als deze kunnen zijn. Op grond van het culturele belang van hun werk hebben de auteurs en vertalers recht op maatschappelijke erkenning van hun beroep en recht op een redelijk en relatief gegarandeerd inkomen, bijvoorbeeld op het niveau van academisch geschoolde docenten in het voortgezet onderwijs. Letterlijk heet het dan:

«Zolang beroepsmatige literaire arbeid geen redelijk inkomen oplevert zijn alle maatregelen, die bijdragen tot een vaste inkomenspositie van auteurs en vertalers en die hun artistieke vrijheid en beroepsautonomie onverlet laten gerechtvaardigd».

De onderzoekers tekenen daarbij aan dat in de praktijk van het Fonds en in de visie van de overheid elementen van elke visie te herkennen zijn met verschillende nuances en accenten.

De reden waarom althans de overheid niet één van deze drie visies huldigt is hierin gelegen dat het hier drie niveaus van benadering betreft die in elkaar grijpen. Dat betekent niet dat de accenten steeds niet geheel anders gelegd kunnen worden. Opgemerkt moet nog worden dat overheid en Fondsbestuur het er over eens zijn dat het hoofdaccent op de marktgerichte visie dient te liggen. Gezien de marktgerichte teneur van het hele letterenbeleid zou wat de overheid betreft ook geen ander standpunt verwacht worden.

De schrijver als vrijbouter

Dat er niet onmiddellijk na de oorlog een goede regeling met betrekking tot de literaire auteurs en vertalers in het leven geroepen werd heeft ongetwijfeld hiermee te maken dat een dergelijke instelling niet vanzelfsprekend was in de Nederlandse cultuur. Zelfs niet *meer* voor de betrokkenen zelf.

Omtrent de eeuwwisseling en ook nog later maakten de auteurs zich zeer sterk voor hun beroepspositie. Dat kon eindelijk ook omdat er door de industrialisatie van de cultuurproductie een relevante vrije markt voor kunst was ontstaan. Vooral door de invoering van een modern auteurs-

recht waar de literaire auteurs in buitenland (Hugo) en binnenland (Boutens, Scharten) zich zeer voor beijverd hadden, komen de kunstenaars in de positie van producenten die de vruchten van hun geestelijke arbeid kunnen exploiteren. Nederland is echter als taalgebied te klein om zo'n groot lezerspubliek op te brengen dat de nieuwe opkomende stand van beroepsauteurs ook werkelijk van de pen kan leven, enkele uitzonderingen als Heijermans en Couperus daargelaten. De schrijvers oefenen via hun vereniging, de VvL, dan ook aandrang op de overheid uit om het beroepsschrijverschap financieel mogelijk te maken. Geen vogel kan van louter fluiten leven, zei Boutens. Maar de overheid gaf geen gehoor. De strijd van de schrijvers voor hun inkomenspositie boet ook aan kracht in. Als Adama van Scheltema in 1922 nog eens krachtig opkomt voor de maatschappelijke positie van de kunstenaar in de samenleving is het streven naar professionalisering al over zijn hoogtepunt heen²⁰.

De schrijvers vallen gaandeweg in twee groepen uiteen. Er is een groep van schrijvers die zijn talent in dienst wil stellen van de gemeenschap.

Maar dat is niet de democratische samenleving van die dagen en zij zijn als meestal rechts-revolutionaire auteurs niet bepaald geneigd om juist bij de staat die zij verfoeien voor ondersteuning aan te kloppen. Staatssteun vragen, dat past aanhangers van de conservatieve revolutie wel allerminst.

En dan is er, in Nederland althans, een veel grotere groep auteurs die niets met de samenleving van doen wil hebben en die zich terugtrekt in de destijds bekende «ivoren toren» om zich als aristocratisch «dilettant» aan het schrijverschap te wijden. Ook zij voelen zich niet geneigd op de overheid een beroep te doen voor ondersteuning. Veelal zijn de schrijvers afkomstig uit de «higher middle class». Dezen redden zich financieel meestal ook wel met enig kunst- en vliegwerk.

Maatschappelijk geëngageerd of juist niet geëngageerd, de literatoren stellen zich in het interbellum dus doorgaans op als maatschappelijke vrijbuiters. Daarin komt eerst verandering tijdens de bezetting als de nationaal-socialistische overheid de belangrijke rol die de kunstenaar in de vorming van de cultuur kan spelen duidelijk onderkent.

Het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten doet verwoede pogingen de kunstenaar in te schakelen in een propagandistische kunstpolitiek die onderdeel uitmaakt van een «Kulturkampf».

De ironie wil echter dat de kunstenaar zich daardoor van zijn belangrijke sociale rol bewust wordt. De kunstenaar krijgt tijdens de oorlog in een geest van verzet een steeds grotere maatschappelijke eigenwaarde en dat zal doorwerken in de na-oorlogse kunstpolitiek. Eerst aarzelend, althans wat de literatoren betreft. Want de auteurs die na de oorlog het eerst van zich doen horen zijn nog tot rijping gekomen in de traditie van de ivoren toren. Maar het is niet voor niets dat de eerste Schrijversactie uitgaat van een nieuwe generatie die bezield is niet alleen door een geest van artistieke, maar ook van maatschappelijke vernieuwingsdrang: de Vijftigers. In de jaren zestig vervolgens wordt de auteur een publieke figuur die voorop loopt in het streven naar maatschappelijke vernieuwing. Ook dat leidt tot een versterking van het maatschappelijke zelfbewustzijn. Het is dan ook opmerkelijk dat, terwijl de Federatie van Kunstenaarsverenigingen pleit voor de erkenning van de maatschappelijke relevantie van de kunst in het kunstbeleid, in diezelfde tijd ook dat Schrijversprotest ontbrandt. Dezelfde minister Vrolijk die tegemoet komt aan de kunstenaars en de maatschappelijke relevantie tot basis van zijn beleid uitroept stelt ook het Fonds voor de Letteren in.

Maar natuurlijk, waar zo lang de traditie van het isolement van de kunst domineerde, voltrekt de verbetering van de sociale positie van de literator zich niet in één keer. Dat het kunstenaarschap zich aan het bohemienschap, de vrijbuitelij en de aristocratische afzondering ontwor-

²⁰ S. Adama van Scheltema, *Kunstenaar en Samenleving*. Amsterdam 1922.

stelt en ook tot beroep evolueert is een soort van maatschappelijk leerproces. Ook vaak voor die auteurs die zich niet in de strijd bare voorhoede bevinden. En zeker voor burger en overheid.

Van vrije kunstenaar naar vrije ondernemer

De literair-politieke visie zal dan aanvankelijk overheerst hebben, gecombineerd met de marktgerichte visie.

In het Fonds krijgt geen *kunstenaars-*, maar een *kunst*beleid gestalte.

Ook nu nog staat, terecht, in de statuten van het Fonds als taak voorop: het behartigen van de Nederlandse letteren. Dit is natuurlijk de koepel die alle andere visies dient te overspannen.

Uitgangspunt is dat een bloeiende literatuur in Nederland een zaak is van algemeen belang. Dat is en blijft de kern van het beleid.

Dat betekent dat de kunst, en niet de kunstenaar voorop staat. Het werk staat voorop. En dat werk is slechts relevant in zoverre het gepubliceerd wordt.

Dat haakt onmiddellijk in op de marktgerichte visie.

De kunstenaar wordt beschouwd als een vrije ondernemer. Maar omdat de auteur vooral door het kleine taalgebied²¹, en in ieder geval door de onvoldoende vraag, door de bank genomen niet van dat schrijverschap als vrij beroep blijkt te kunnen rondkomen verschaft de overheid hem een bijdrage in diens inkomen. Dat is aanvankelijk een *tegemoetkoming* waarbij verder niet gelet wordt op een norminkomen. Hoewel dat standpunt niet is vastgelegd is het zonder meer aannemelijk dat dit de visie van de overheid was die ten grondslag lag aan het besluit een Fonds voor de Letteren in te stellen. Met dien verstande dat men aanvankelijk ongetwijfeld méér dacht aan de *literator* als «vrije kunstenaar» dan als vrije ondernemer. Daarmee is dit bedoeld. Het zijn van «scheppend kunstenaar» werd (en wordt) gezien als een vrij beroep²².

En als «puntje bij paaltje» komt gold dat in die eerste na-oorlogse periode ook voor de auteur. Maar inderdaad als puntje bij paaltje kwam.

Voor de groep van beeldende kunstenaars werd de beroepsmatigheid veel sterker en zonder omhaal onderschreven, zoals ook tot uitdrukking kwam in een uitsluitend op deze groep van scheppende kunstenaars betrekking hebbende sociale regeling, de Beeldende Kunstenaarsregeling (BKR).

Dat in het letterenbeleid een ander regiem gold kan men verklaren uit het feit dat hier een andere beroeps cultuur was.

Voor de auteur gold toch lange tijd dat deze een intellectueel was die, hoe vakkundig hij ook was, het schrijven niet als een vak beschouwde.

Broodschrijver was een bekend begrip voor literair begaafden. Dat werd lange tijd – zie boven – als de normale situatie gezien, en door de samenleving en vaak ook door de schrijver zelf. Het maken van literaire vertalingen werd daarbij ook lange tijd niet als een zelfstandig literair beroep beschouwd maar het viel onder de categorie van de «para-literaire» schrijverij om den brode.

Er is dus sprake van een ontwikkeling. De *literator* is lange tijd een «vrije kunstenaar» die zich traditiegetrouw op eigen risico handhaaft in een breed scala van gradaties tussen kunstenaar en broodschrijver: *journalist* bijvoorbeeld die het broodschrijven als beroep uitoefent als «draagvlak» voor het literaire schrijverschap. Vaak ook ziet de auteur het zo dat als hij het schrijverschap als broodwinning blijkt te kunnen beoefenen, hij dit ook beroepshalve gaat uitoefenen, zo nodig aangevuld met inkomsten uit para-literaire schrijverij. Als dat niet lukt dan wordt hij vrije-tijdschrijver. Afgezien van de auteurs die alleen maar het schrijverschap in hun vrije tijd willen beoefenen ging het vaak zo. Dat werd en wordt nog steeds wel als een vrij vanzelfsprekend proces ervaren. In het proces van geleidelijke professionalisering van het vrije kunstenaarschap

²¹ Men moet dat overigens niet overdrijven; ook in het buitenland zijn bij literaire uitgaven oplages van 1.000 à 1.500 exemplaren niet ongebruikelijk.

²² Een kleine zelfstandige, zo noemde men hem aanvankelijk.

kan men *uiteindelijk* spreken van het beoefenen van het schrijverschap als vrije ondernemer. Typerend voor deze ontwikkeling is dat een van de grote voormannen in de strijd om de verbetering van de sociale positie van de auteur, Garnt Stuiveling, er niets in zag dat de VvL zich als vakbond van schrijvers uitriep.

Als hier gezegd wordt dat de oprichting van het Fonds gefundeerd was door een combinatie van de literair-politieke en de marktgerichte visie, dan moet men dat dus terdege verfijnen. Aanvankelijk moet men bij de door de overheid gehuldigde marktgerichte visie in combinatie met de cultuurpolitieke, meer denken aan een opvatting over de vrije kunstenaar die zich op tal van manieren sociaal redt en die met een stipendium al een eind op streek is. Zo werd hij door de overheid aanvankelijk toch meer beschouwd als een kunstenaar dan als ondernemer die van zijn schrijverschap een beroep of zelfs bedrijf maakt. De beroepsopvatting kent ook heel veel nuances en gradaties, ook onder de schrijvers; het huidige werkbeurzenstelsel met zijn gradaties tussen één en twaalf maanden houdt daar trouwens rekening mee. Men kan zeggen dat in de combinatie van de literair-politieke en marktgerichte visie van de overheid zich het accent allengs meer verplaatste van het beeld van de vrije kunstenaar naar het beeld van de vrije ondernemer. Maar in feite is dit een «zwevend» beeld met de vrije kunstenaar als ene, en de ondernemer als andere uiterste. *Het is trouwens de vraag of dat niet in overeenstemming is met de realiteit waarbij het schrijverschap op tal van manieren beoefend wordt.* Als er dan sprake is van een ontwikkeling binnen de combinatie van de cultuurpolitieke en marktgerichte visie is het wellicht zo dat er in het «zwevend beeld» van de literator een steeds zwaarder *accent* op de auteur/vertaler als vrije ondernemer is komen te vallen, maar dat nochtans zwevend is. En wellicht ook moet blijven, wil men recht doen aan de realiteit van het schrijverschap.

De marktgerichte visie als basis van subsidiëring van literaire auteurs en vertalers komt dus op het volgende neer. Geconstateerd kan worden dat er een beroepsgroep is van vrije ondernemers die literatuur als halffabriekaat vervaardigt dat vervolgens door de uitgever wordt verveelvoudigd en als eindprodukt in het handelsverkeer gebracht.

Geconstateerd kan vervolgens worden dat de boekenbranche als commerciële bedrijfstak zeer wel in staat is om de culturele functie te vervullen. Het literaire boek is een goed van algemeen cultureel belang, maar, anders dan bij veel andere goederen en diensten die kunst zijn, behoeft de overheid niet marktcorrigerend op te treden. De verantwoordelijkheid van de overheid kan beperkt blijven tot het scheppen van algemene voorwaarden die het boekenvak in staat stellen de culturele functie op de vrije markt te vervullen.

Er is echter één schakel in de bedrijfskolom producent, distributeur en detaillist, waar naar huidig inzicht de verantwoordelijkheid van de overheid *wel* vertaald dient te worden in middelen-overdragend beleid dat de markt corrigeert. Dat is de beroepsgroep van vrije ondernemers die *mede* producent is van het literaire boek. De auteurs en vertalers hebben, anders dan de uitgever, geen mogelijkheid tot risicospreiding en cumulatie van productiecapaciteit. Zij hebben een buitengewoon hoog ondernemersrisico en een buitengewoon grote kans op exploitatie van het geestelijk eigendom met een negatief saldo²³. De professionalisering van het boekenvak die in het midden van de jaren zeventig begint brengt de noodzaak van een geprofessionaliseerde partner als producent van het produkt met zich mee. De marktgerichte visie nu kan men zo in beleid vertalen dat de overheid een deel van het ondernemersrisico van de auteur en de vertaler overneemt.

²³ De vuistregel is dat van de acht titels gemiddeld twee winst genereren, twee uit de kosten komen en vier verliesgevend zijn. De uitgever kan dat risico spreiden door interne subsidiëring. De boekhandel kan zijn risico ook spreiden. De auteur en vertaler kunnen dat echter niet. Hun trefkans op «succes» is 1 op 4 voor de gemiddelde auteur. Voor de aankomende auteur is dat nog veel ongunstiger.

De literair- politieke visie is dan geabstraheerd met dien verstande dat niet aangetoond hoeft te worden dat subsidiëring in het belang van de Nederlandse letteren is. Dat is proefondervindelijk niet aan te tonen, maar het is ook niet zo relevant.

Dat sluit aan bij wat in de inleiding gezegd werd over de maar bescheiden rol die de overheid kan spelen als het gaat om de bevordering van de kwaliteit. Men kan als volgt redeneren.

Ten eerste: in zijn algemeenheid is het zo dat de literatuur gebaat is bij een professionele, hoog gekwalificeerde schrijversstand die (mede) in een aanbod van literatuur voorziet. Ten tweede: dat heeft tot consequentie dat (een deel van) deze beroepsgroep een aanvaardbaar inkomen dient te verwerven. Een genormeerd inkomen geldt voor alle beroepen en het is niet zo dat dan nog eens aangetoond zou moeten worden dat de hoogte van de kwaliteit van de geproduceerde goederen en diensten door de hoogte van de honorering wordt bewerkstelligd. Het is loon naar werk, en niet werk naar loon. Ten derde: als blijkt dat de auteurs en vertalers als vrije ondernemers op de markt een risico lopen, zó extreem hoog dat voor velen beroepsvoering zonder steun niet mogelijk is, dan leidt de redenering ten eerste ertoe dat de overheid deze steun verleent, waarbij, volgens de redenering ten tweede, deze steun wordt gerelateerd aan een redelijk norminkomen. Dat laatste kan men de beperkte beroepsgerichte visie noemen. Beperkt, want overheidsbeleid kan niet dienen dan ter bevordering van het algemeen belang, hetgeen in het kunstbeleid uitwerkt in marktcorrigerende regelingen of maatregelen. Daarin past niet het verschaffen van een gegarandeerd inkomen, los van de markt. Om het zo duidelijk mogelijk te zeggen: dat overheidsbeleid dat economisch handelen is bestaat, behoudens het voorzien in collectieve goederen, uit het ingrijpen in de vrije markt door middel van het creëren van quasi-collectieve goederen en merit-goederen *met het oog op de afname*. De absolute beroepsgerichte visie, op grond waarvan men een beroepsgroep los van de markt van een gegarandeerd inkomen voorziet, is daarmee in strijd, of men zich daarbij op een cultureel belang beroept of niet. Het gaat niet om de beroepsgroep maar om het aanbod van de beroepsgroep gericht op de afname. Dat nog eens ter afwijzing van de absolute beroepsgerichte visie. Deze moet men dan onderscheiden van de beperkte of relatieve beroepsgerichte visie.

Samenvattend: *als* de overheid het noodzakelijk acht marktcorrigerend op te treden met het oog op de bevordering van de produktie van een kwalitatief hoog aanbod dat door de beroepsgroep van de auteurs en vertalers wordt geproduceerd (literair-politieke visie) en dan oordeelt dat deze groep er niet alleen moet zijn, maar zich ook met zijn aanbod op een markt moet manifesteren (marktgerichte visie), dan hoeft de vraag niet meer te worden gesteld of de ingezette middelen inderdaad de kwaliteit van het aanbod verbeteren maar kan volstaan worden met ondersteuning gebaseerd op een redelijk norminkomen (relatieve beroepsgerichte visie).

Dat is het complex van visies, met als kern de marktgerichte visie, zoals dit zich in de periode vanaf 1976 ontwikkelt. Al moet daarbij aangetekend worden dat deze zo voor het eerst geformuleerd werd naar aanleiding van de typologie van de verschillende visies zoals deze in het rapport «Schrijvers en Fonds» zijn neerslag vindt. Opgemerkt werd al over de marktgerichte visie dat er geen verschil van inzicht met het Fondsbestuur bestaat. In het «IVA-rapport» wordt terecht geconstateerd dat overheid en Fonds de volgende opvatting delen:

- voor literaire schrijvers en vertalers die voldoen aan bepaalde eisen

wat betreft de continuïteit en kwaliteit van hun literaire werk moet het in principe mogelijk zijn het schrijver- of vertalerschap als beroep uit te oefenen dat een redelijk inkomen oplevert;

- de literaire markt vormt het kader van de beroepsuitoefening van literaire auteurs en vertalers;
- aanvullende en relatief gegarandeerde inkomensbijdragen van de overheid (via het Fonds voor de Letteren) zijn gerechtvaardigd teneinde literaire auteurs en vertalers, die voldoen aan bepaalde eisen wat betreft de kwaliteit en continuïteit van hun werk maar wier inkomsten uit literaire arbeid tekortschieten, in staat te stellen het schrijver- of vertalerschap als hoofdberoep uit te oefenen;
- een redelijk inkomen voor beroepsauteurs en -vertalers zou ongeveer het niveau moeten hebben van het inkomen van academisch geschoolde docenten in het voortgezet onderwijs, zijnde ruim f. 70 000 bruto of ruim f. 52 000 belastbaar inkomen cf. de inkomensgrens voor toekenning van werkbeurzen in 1985: f 52 348;
- het Fonds mag in de vorm van werkbeurzen tot een bepaald maximum-bedrag (in 1985 f 36 900) voorzien in het inkomen van auteurs en vertalers ter aanvulling van eigen inkomsten uit literaire (neven-) arbeid.

Om nog even door te gaan op de geschiedenis sinds 1976: na de inwilliging van de eisen van de vertalers die, zoals gezegd, resulteerde in een subsidieverhoging ad. f 450 000, leefde althans aan de kant van de overheid de overtuiging dat voorlopig een periode van stabilisatie was ingetreden. Vooral ook omdat het aanbod van literaire vertalingen per jaar na een groeiperiode een teruggang liet zien en de algemene verwachting was dat het aanbod zich niet meer op het oorspronkelijk niveau zou herstellen maar zou blijven hangen rondom de 225 vertaalde titels per jaar. Overigens was het inzicht in de sociale positie van de auteur en vertaler niet groot. Mede op grond van de wens om inzicht te krijgen in de effectiviteit van het beleidsinstrumentarium was het belang van de overheid bij het «IVA-onderzoek» vooral gelegen in een antwoord op de vraag of het Fonds in relevante mate bijdraagt aan de verbetering van de inkomenspositie van de auteurs. Gewoon gezegd: voldoet het Fonds aan de eisen? Die vraag is niet eenvoudig te beantwoorden, want deze is sterk afhankelijk van de vraag wat men met een dergelijke instrument beoogt en dat is weer afhankelijk van de visie die men heeft. In het bovenstaande is gepoogd aannemelijk te maken dat die visie zich heeft ontwikkeld.

In de laatste fase van het onderzoek heeft de overheid de onderzoekers gevraagd aan te geven hoe hoog de in te zetten geldmiddelen zouden moeten zijn, uitgaande van de verschillende aannames over de kwestie wat een normatief aantal beroepsauteurs en beroepsvertalers is en over de kwestie wat een redelijk inkomen is. De berekeningen komen op beduidend hogere bedragen uit dan de subsidiegelden thans zijn.

Niettemin zijn de subsidies ten behoeve van het Fonds sinds 1976 steeds aan een groei onderhevig geweest, sterker dan die van de andere begrotingsonderdelen. Dat is tot op heden het geval. Zulks ondanks het feit dat afgesproken was dat het subsidie gedurende de periode van het onderzoek op hetzelfde niveau zou blijven. Hoewel het onderzoek twee jaar duurde, is bevrozing van het subsidie niet geëffectueerd, behalve in 1986.

Om kort te gaan, omstreeks het midden van de jaren tachtig heerste ten departemente de niet door onderzoek gestaafde mening dat, nu eenmaal de positie van de vertalers was versterkt en het leenrecht was ingevoerd, het Fonds wat de hoogte van de middelen en wat het gelei-

delijk aan uitgebouwde instrumentarium betreft in een staat van consolidatie verkeerde. Dat bleek echter niet het geval. In 1986 en 1987 bleek het noodzakelijk op de uitkeringen voor additionele honoraria voor vertalers een korting van 20% respectievelijk 10% toe te passen.

Het bestuur van het Fonds berekende dat een verhoging van de middelen van f 400 000 tot f 450 000 nodig was wilde men goed kunnen functioneren.

Dat «deficit» was niet ontstaan, zoals wel wordt gedacht, door de «bevrozing» van de middelen in de onderzoeksperiode maar door een exponentiële groei van het aantal aanvragers, in het bijzonder van vertalers.

De oorzaak daarvan moet gevonden worden in de marktconformiteit van het uitkeringssysteem van het Fonds, in het bijzonder waar het additionele honoraria betreft. En, anders dan bij de auteurs, ligt het hoofddaccent van het uitkeringsinstrumentarium bij de vertalers op dit additionele honorarium.

Om de aanwas van vertalers te verklaren is een korte uitstap naar de boekenmarkt noodzakelijk. De markt van boeken wordt gekenmerkt door overproductie waarbij de achteruitgang van de omzet per titel wordt gecompenseerd door het produceren van méér titels. Economisch verzwakt dat het draagvlak van het boekenvak. Maar gevangen in een prisonersdilemma kan de individuele uitgever slechts op dat pad doorgaan.

Deze economische overproductie *kan* resulteren in wat hierna *culturele onderproductie* genoemd wordt: een overstroming van boeken met een hoge vervangbaarheid. Boeken in het genre «ik heb al een boek». Bijvoorbeeld: van andere boeken afgeschreven informatieve boeken, memoires van «bekende Nederlanders», waarin niets nieuws gemeld wordt. In het algemeen: boeken die niets of te weinig toevoegen aan wat de lezer al wist. Het doet zich voor als bijvoorbeeld de hoeveelheid met *letters* bedrukt papier exponentieel harder groeit dan de hoeveelheid met *betekenisvolle informatie* bedrukt papier. Algemener gezegd: de hoeveelheid syntactische informatie groeit exponentieel sneller dan de hoeveelheid semantische informatie. Uit het jargon gepeld: betekenisvolle informatie verdrinkt in de informatie die zichzelf maar herhaalt en te overvloedig wordt. De «overinformatie» is voor een deel eigenlijk culturele onderproductie: een van de grote euvels van de moderne cultuurindustrie.

Op dit moment is er in de boekindustrie sprake van een ernstige economische overproductie en een ernstige culturele onderproductie. Culturele overproductie kan zich ook voordoen bij literatuur, hoewel het hier in principe een genre met een lage substitutiemogelijkheid betreft. Een lage vervangingsmogelijkheid impliceert veel hoogwaardige informatie en weinig ruis. Culturele onderproductie treedt bij literatuur op als er weinig authentiek werk wordt gepubliceerd en dus overwegend eenvormig en epigonistisch werk. Culturele overproductie treedt op als er zoveel hoogwaardig werk verschijnt dat de lezer het niet meer kan bevatten («overload») en de informatie zich als chaos toont. Als men het heeft over *overproductie in de culturele sector* is dit vaak alleen maar *economische overproductie* (teveel syntactische informatie dus) die uitmondt in culturele *onderproductie* (te weinig semantische informatie). Het is heel goed mogelijk dat de economische overproductie van boeken culturele onderproductie teweegbrengt, ook bij literatuur. Kenmerkend voor dat laatste is dan het verschijnen van een grote hoeveelheid van op elkaar gelijkende, weinig verrassende, weinig oorspronkelijke literatuur. Literatuur dus die niet gekenmerkt wordt door een overtuigend eigen geluid. Literatuur die geen intrinsieke nieuwswaarde bezit, maar soms

wel de *schijnbare* nieuwswaarde die typerend is voor culturele onderproductie: mode en trend. Een trend is een trend in de herhaling of juist in de variatie op de herhaling die zich rechtvaardigt door het loutere feit variatie te zijn: het is dus schijnnieuws. In dat geval kan men evenzeer spreken van economische overproductie gepaard gaande aan culturele onderproductie. *Een «trendy» markt duidt op culturele onderproductie.*

Overinformatisering, ook op het gebied van de cultuur, zal een van de grote problemen van de nabije toekomst worden.

Gezegd werd: economische overproductie kan zeer wel leiden tot culturele onderproductie. Of dat in de literatuur al het geval is staat hier niet ter beoordeling. De uitspraken van veel jury-leden van literaire prijzen, over hun ervaringen met inzendingen informeel gepolst, wijzen wel in deze richting. In ieder geval is de economische overproductie gunstig voor de mogelijkheden tot publicatie en daaruit is zeker de toevloed van nieuwkomers bij het Fonds te verklaren. Waarmee nog niet gezegd is dat er hier al sprake is van culturele onderproductie. Het is echter wel zaak om het gevaar daarvan in het oog te houden.

Om nu terug te komen op de aanwas van vertalers.

Bij de huidige economische overproductie is het aantal Nederlandse auteurs niet voldoende om het uitgeverfonds te vullen. Vandaar dat er steeds meer toe wordt overgegaan de fondsen met vertalingen te suppleren. Het gevaar van culturele onderproductie dreigt hier dan veel minder omdat het internationale domein van authentieke auteurs veel en veel groter is, uiteraard, dan het nationale. De verwachting dat de markt van vertaalde boeken kleiner zou worden is dus niet alleen niet uitgekomen, het omgekeerde heeft zich voorgedaan: er heeft zich slechts een tijdelijke terugval voorgedaan in de ontwikkeling van een markt die steeds relevanter is geworden.

Daaraan gepaard ging een professionalisering van de vertaler, niet alleen in vakbekwaamheid, maar ook in sociaal economisch opzicht.

Een groot aantal belangrijke vertalers van de «oude garde» had een, meestal universitair, hoofdberoep. Maar gaandeweg, parallel aan de voortgaande modernisering en professionalisering van de boekindustrie, ontwikkelde het vertalen van literaire werken zich van het verrichten van literaire «schnabbels» of het uitoefenen van een professioneel beoefende neven-arbeid, tot een hoofdberoep. Maar *als* men het vertalen professionaliseert dan moet dat ook volledig. Een schrijver van oorspronkelijk werk kan bijvoorbeeld het tempo van zijn schrijven niet altijd zelf bepalen. Hij moet niet alleen «gaan waar de woorden gaan», maar ook gaan in het *tempo* waarin de woorden believen te gaan. Een vertaler daarentegen heeft zijn productiviteit zo in de hand dat hij kan *plannen*.

Als professionele beoefenaar van de literatuur kan hij niet alleen *beroepsmatig*, maar zelfs *bedrijfsmatig* te werk gaan. Dat is de reden dat voor de vertaler het additionele honorarium gaandeweg een aantrekkelijker instrument werd dan de werkbeurs. Een werkbeurs heeft het karakter van een bijdrage in een investeringsrisico. Een additioneel honorarium is een van te voren redelijk te begroten suppletie op het van te voren redelijk te begroten «bedrijfsresultaat» van de vertaler.

Om dat nog even uit te werken: de schrijver van oorspronkelijk werk weet doorgaans wel dat hij zal schrijven en kan daarvoor ook een plan opstellen. Maar of het resultaat aan zijn voornemens beantwoordt, wat de omvang daarvan is en hoe lang het duurt, dat blijft gissen. Hij heeft zijn planning maar ten dele in de hand. In overeenstemming daarmee wordt het werkplan op grond waarvan de auteur zijn werkbeursaanvraag indient door het Fondsbestuur slechts als een indicatie beschouwd. Daar is wel kritiek op geweest maar die kritiek gaat voorbij aan de eigen aard van het schrijverschap²⁴. Een vertaler echter kan zijn jaarproductiviteit en

²⁴ P.D. Vleesch Dubois. Overheid, auteur en subsidie. Amsterdam 1981.

zijn inkomen in redelijke mate berekenen en als daarop een markt-conform additioneel honorarium volgt kan hij ook in redelijke mate budgetteren.

Kortom, het vertalen leent zich voor een volkomen rationele professionalisering. Daar is dit mee bedoeld.

Wat betreft de oorspronkelijke auteurs: het moet mogelijk zijn het schrijverschap professioneel uit te oefenen in een groot aantal schakeringen tussen «voltijds»- en «deeltijds»-schrijven. Er zullen altijd wel professionele auteurs blijven die van hun schrijverschap geen hoofdberoep willen, of om redenen van produktiviteit, kunnen maken. Dat moet vooral ook zo blijven. Een auteur van oorspronkelijk werk, kortom, *hoeft* niet beroepsmatig werkzaam te zijn om professioneel schrijver te zijn. Het uitkeringssysteem van het Fonds houdt daar rekening mee. Vertalen is echter veel meer dan het schrijven van oorspronkelijk werk «vakmatige arbeid» die ambachtelijk bedreven kan worden, «bedrijfsmatig» gepland.

Dat betekent dat, als er tot professionalisering wordt overgegaan vertalen ook een «gewoon» vak is dat in feite maar één verschijningsvorm kent: volledige beroepsmatigheid. Het is ook de vraag of daar niet al binnen afzienbare tijd rekening mee dient te worden gehouden in dier voege dat er binnen het Fonds twee aparte Fondsen dienen te worden gecreëerd: een Fonds voor literaire vertalers en een Fonds voor oorspronkelijke auteurs.

Het is in het licht van het bovenstaande dan ook niet verwonderlijk dat, terwijl het in de periode tussen 1945 en 1975 de auteurs van oorspronkelijk werk waren, het in de periode na 1976 de vertalers werden die eisen gingen stellen in de strijd om een, door de professionalisering vereiste, «erkenning» van de beroepsmatigheid. Het risico van een literaire vertaler is niet zo hoog als dat van een oorspronkelijk schrijver omdat het werk zich althans op de buitenlandse markt al bewezen heeft. Maar om de fysieke beperkingen van de produktiviteit op te heffen is het Fonds toch een onmisbare factor om deze professionalisering te realiseren. Naarmate de professionalisering voortschreed kwamen de middelen van het Fonds dan ook door de aanspraken van de vertalers sterker onder druk te staan. Juist om deze reden werd het Fondsbestuur verzocht er acht op te slaan dat er geen onevenredigheid tussen de behandeling van vertalers en auteurs van oorspronkelijk werk zou ontstaan. In 1980 werd die verdere professionalisering voor het eerst zichtbaar in een claim van f. 450 000. In 1986 kwam dat weer aan het licht toen het bestuur wees op een «tekort» van een bedrag in dezelfde orde van grootte. Dat diende gesuppleerd te worden, wilde men voorkomen dat op de uitkeringen (additionele honoraria) ten behoeve van de vertalers blijvend gekort zou moeten worden.

Omdat ten tijde van de publicatie van het «Kunstenplan» de resultaten van het «IVA-onderzoek» niet bekend waren, werden de «claims» van het Fonds niet meegenomen in de financiële meerjarenraming van de begrotingspost letteren.

Op 30 november 1987 nam de Tweede Kamer een motie aan die neerkwam op een verschuiving van f 400 000 binnen de meerjarenraming. Het rapport «Schrijvers en Fonds» is dan inmiddels verschenen. Het brengt aan het licht dat gezien dat gegroeide aantal aanvragen, de suppletie van het «tekort» ten behoeve van de vertalers niet toereikend is.

Dat wekte dezerzijds geen verbazing. Men hoeft maar naar de marktontwikkeling te kijken.

Wel moet gezegd worden dat het enigszins als een teleurstellende

verrassing kwam dat de sociale positie van auteurs en vertalers nog zo aan de magere kant is.

In het rapport wordt de schatting gemaakt dat literaire auteurs jaarlijks niet meer dan f 12 000 aan royalties ontvangen en de literaire vertalers niet meer dan f 15 000 aan vertaalhonoraria. Aan het eind van de onderzoeksperiode ontvangen voorts per jaar ruim 300 auteurs en vertalers een bedrag van gemiddeld ongeveer f 9 000 aan Fondsuitkeringen.

Gemiddelden zeggen niet alles waar het om schrijvers- en vertalersinkomens gaat.

Reeds in het rapport van Van der Zwan²⁵ werd er op gewezen dat de schrijversinkomens extremen laten zien: van hoog tot buitengewoon laag. Dat hangt uiteraard samen met de heel verschillende wijze waarop auteurs hun beroepsmatigheid kunnen opvatten. Waarschijnlijk is dat beeld dan ook niet sterk gewijzigd. Even waarschijnlijk is dat zich in de vertalersinkomens minder extremen voordoen.

Maar hoe dan ook, men kan uit deze getallen twee conclusies trekken. Ten eerste dat de Fondsuitkeringen een substantiële bijdrage leveren aan de inkomens van auteurs en vertalers die een beroep doen op het Fonds. Tot die conclusie komt het rapport ook. Ten tweede dat de inkomenspositie van auteurs en vertalers nog niet sterk is. Al moet men daarbij aantekenen dat het ook terzake van het Fonds moeilijk is in gemiddelden te spreken. Er zijn bovendien grote verschillen in uitkeringen zoals de volgende onderzoeksgegevens uitwijzen.

Het onderzoek laat zien dat in 1984/1985 de situatie als volgt was. Van de in totaal 325 personen die een uitkering ontvangen kreeg:

- 70% niet meer dan f 10 000
- 18% een bedrag tussen f 10 000 en f. 20 000
- 7% een bedrag tussen de f 20 000 en f. 30 000
- 5% een bedrag van méér dan f 30 000

Dat betekent natuurlijk ook dat 30% een bedrag ontving variërend van ongeveer het gemiddelde marktinkomen tot méér dan het driedubbele. Het Fonds levert dus een substantiële bijdrage aan de inkomens van auteur en vertaler. Maar toch, en dat tempert de tevredenheid aanzienlijk, *in zijn algemeenheid* zijn deze inkomens zeer laag.

De inkomsten van de vertalers zijn dan iets gestegen, maar daar tegenover staat dat deze beroepsgroep veel minder inkomsten verwerft uit para-literaire werkzaamheden zoals het geven van schoollezingen.

De inkomens van literaire auteurs en vertalers zijn heel redelijk als men dat internationaal met auteurs- en vertalersinkomens vergelijkt; naar nationale inkomensnormen wordt de schrijvers- en vertalersstand laag gehonoreerd.

Hoe laag, dat moet niet alleen voor het ministerie maar ook voor het Fondsbestuur zelf als een verrassing zijn gekomen. Immers, nog tijdens het afscheid van de scheidende voorzitter van het Fonds, Ger Verrips, op 26 juni 1987 werd gesproken van een «deficit» van 4.5 à 5 ton. Blijkens het beleidsplan 1989–1992 is het bestuur ook van deze te optimistisch gebleken visie afgestapt. Dat dit te optimistisch bleek wordt hier onderschreven, gelet op de volgende berekening die het Fondsbestuur in zijn beleidsplan maakt.

Van de auteurs en vertalers die in 1984/1985 een Fondsuitkering ontvingen verwierf uit zuiver literaire arbeid inclusief de Fonds-uitkeringen:

²⁵ A. van der Zwan. De sociale positie van de auteur in Nederland, 's-Gravenhage 1962.

70% niet meer dan f 25 000
18% een bedrag tussen f 25 000 en f. 35 000
7% een bedrag tussen f 35 000 en f. 45 000
5% een bedrag groter dan f 45 000.

Noch het bedrag van het gemiddelde marktinkomen, noch het hierboven weergegeven overzicht van de bruto-inkomens levert een zo ernstig beeld op als het op het eerste gezicht lijkt. *Immers, in dit overzicht zijn ook de inkomens van de schrijvers en vertalers verdisconteerd die van hun schrijverschap geen beroep willen of niet kunnen maken.*

Dat neemt niet weg dat, als men let op de inkomens van de auteurs en vertalers in de hogere uitkeringscategorieën, waarbij men «beroepsmatigheid» in veel gevallen mag veronderstellen, bruto-inkomens in de orde van grootte van f. 35 000 en f. 45 000 wel erg laag zijn. Dit in zijn algemeenheid naar aanleiding van het rapport «Schrijvers en Fonds».

Het in de Brief over het Kunstbeleid voor de periode 1988–1992 (26 maart 1987) neergelegde meerjarenplan voorziet in een geleidelijke verhoging van de middelen ten behoeve van de letteren tot ultimo 1992 f. 2,1 miljoen. Door een motie van de Tweede Kamer werd dit bedrag teruggebracht tot 1,9 miljoen. In het bestedingsoverzicht werd geen rekening gehouden met een verhoging van de middelen ten behoeve van het Fonds, althans niet expliciet, teneinde niet op de in het verschiet liggende onderhandelingen vooruit te lopen. Zoals gezegd, de Tweede Kamer verlangde een herallocatie teneinde «de structurele achterstand bij het Fonds voor de Letteren op te heffen» (motie Nuis c.s. d.d. 30 november 1987). Dat zou dienen neer te komen op een verschuiving ad f. 400 000.

Voor het jaar 1987 werden de middelen van het Fonds gesuppleerd uit overschotten om de directe problemen in het bijzonder in verband met de additionele honoraria voor vertalingen het hoofd te kunnen bieden. Om dezelfde redenen en om een geleidelijke overgang van 1988 te realiseren zijn de middelen ten behoeve van het Fonds voor de Letteren voor het jaar 1988 met een incidentele subsidie van f 300 000 verhoogd.

Tot zover de stand van zaken met betrekking tot het Fonds vanaf 1976 tot heden.

3.1.2. *Het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatie Centrum*

In de periode van 1976 tot heden werd, zoals al beschreven, een ingrijpende expansie van het Letterkundig Museum gerealiseerd. Dat is, ook dat werd al duidelijk gemaakt, niet zonder problemen gepaard gegaan. Toen het plan van eisen in 1969 werd ingediend had men veel te optimistische, om niet te zeggen ludieke verwachtingen over de financiering van een zo prestigieuze nieuwe behuizing. Dat een grotere, en vooral een op de eisen van een documentatiecentrum met een grote centrale collectie handschriften toegesneden behuizing nodig was, leerde een gelukkig goed afgelopen overstroming in de kelder van het pand aan de Juffrouw Idastraat. Maar ongetwijfeld zou men de nieuwbouw thans anders hebben ingericht. De tentoonstellingsruimte is wel erg groot voor een soort van exposities dat toch waarschijnlijk nooit meer dan 20 000 bezoekers per jaar zal trekken.

Het grote ruimtebeslag van de expositieruimte (totaal 1000 m²) maakt de verhouding tussen overhead en output ongunstig. De overheadkosten bedragen f 3,4 miljoen tegen f 200 000 aktiviteitskosten (dat beeld lijkt ongunstiger dan het is, want onder overhead vallen ook de kosten van documentatie enz.). Daar komt bij dat de overige publieksruimten zoals

documentatiezaal en knipselleeszaal, eveneens ontworpen in de tijd dat de bomen nog de hemel in schenen te kunnen groeien, naar huidige maatstaven erg ruim bemeten zijn. De tijd is nog niet rijp om het te beoordelen, maar men kan zich afvragen of met het ontwerpen van dergelijke documentatieruimtes niet erg weinig rekening gehouden is met toekomstige vormen van data-verwerking. Daarop is ook in andere opzichten opmerkelijk weinig geanticipeerd. Aan alles is te merken dat het plan van eisen is ontworpen in een tijd dat de literatuur een hoog goed werd geacht maar aan het algemene publiek weinig werd gedacht. Voorts is de centrale expositieruimte weliswaar monumentaal maar de personeelsruimten zijn benepen. De receptieruimte, de open armen die de bezoeker moeten ontvangen, doet in benepenheid nauwelijks onder voor de entree die meer op een dienstingang lijkt. (In 1987 heeft het museum een eenmalige subsidie van f 100 000 ontvangen om de ingang opvallender en toegankelijker te maken). Voeg daaraan toe dat het Letterkundig Museum weliswaar aan het centrum van Den Haag grenst, maar dat het in de nieuwe monumentale sloppenwijk van het KB-complex slechts met volhardend speurwerk te vinden is, en het laat zich voorstellen voor welk een moeilijkheden het Letterkundig Museum staat om zijn publieksfunctie te vervullen. Men kan niet zeggen dat de nieuwbouw een gemiste kans is. Daarvoor heeft de nieuwbouw, althans het interieur, te veel allure. Maar het is geen gebouw dat het bestuur en directie makkelijk maakt een slagvaardig publieksgericht beleid te voeren. Trok men indertijd in menig opzicht een te geringe wissel op de toekomst – de omgeving van het natuurlijke milieu van het museum kan vrijwel niet ongunstiger zijn voor een op de conservering van papier ingerichte instelling – in ander opzicht was weer een erg grote wissel op de toekomst getrokken. Het aandeel van het subsidie van het Rijk bedroeg in 1976 f. 734 000. De gemeente 's-Gravenhage die zich garant had gesteld voor de waardige behuizing die het gebouw aan de Juffrouw Idastraat zeker was, bedroeg f 231 000. Thans bedraagt het subsidie f 1 925 088. Dit ongerekend de huursom ad f 1 607 490.

De uitbreiding betekende niet alleen een uitbreiding in kubieke meters huurruimte, maar ook een uitbreiding van kosten voor personeel, bewaking, onderhoud, etc. Voor het personele aspect van de nieuwe behuizing bestond geen meerjarenplanning, met als gevolg dat een personeelsuitbreiding van jaar tot jaar ad hoc binnen de bestaande letterenbegroting diende te worden opgevangen.

Het Letterkundig Museum vervult een onmisbare functie in het Nederlandse letterkundige leven. Bij alle kritiek die men *thans*, met een huidige, meer publieksgerichte visie op de nieuwbouw kan hebben, biedt het een onderkomen aan het Nederlandse literaire erfgoed dat er mag zijn. Maar het is wel zo dat ook geconstateerd moet worden, dat de verhuizing de allocatie van de middelen uit de letterenbegroting in de hier besproken periode althans tot 1982 sterk bepaald heeft. In november 1987 deed het bestuur het beleidsplan 1988–1991 het licht zien. Daarin wordt onder meer de noodzaak van een financiële uitbreiding bepleit. Op dit beleidsplan zal nog teruggekomen worden.

3.2. *Letterenbeleid in internationaal perspectief*

Inleiding

Wat men noemt «internationaal cultuurbeleid» is, als het niet door een verdragsorganisatie als UNESCO wordt uitgevoerd, of wanneer er geen soevereiniteit aan een verdragsorganisatie is overgedragen, steeds nationaal beleid. Het beleid dat de Europese Commissie met betrekking tot vertalingen wil gaan voeren is internationaal letterenbeleid. Het beleid dat de Nederlandse overheid in internationaal verband voert, is echter

steeds nationaal beleid. Zij het dat dat nationale beleid staat in internationaal perspectief.

3.2.1. De Nederlandse Taalunie

De belangrijkste gebeurtenis op het gebied van het letterenbeleid in internationaal perspectief in de periode 1976 tot heden is ongetwijfeld het sluiten van het eerder genoemde Taalunieverdrag. Dat Verdrag werd op 9 september 1980 getekend. Bij dat Verdrag werd geen souvereiniteit overgedragen. Dat staat vast²⁶, ook al noemt het Verdrag als doel de «integratie van Nederland en de Nederlandse gemeenschap in België op het gebied van de Nederlandse taal en letteren in de ruimste zin» wat mogelijk eerder wijst op een staatkundige integratie dan op integratie van cultuurdomeinen. Formeel is er echter sprake van een intergouvernementeel verdrag, gesloten tussen twee regeringen, die van Nederland en België. Het Verdrag is de grondslag voor een *geïntegreerd* gezamenlijk *beleid* van Nederland en Vlaanderen met betrekking tot een aantal doelen op het gebied van de taal en letteren.

Dat is in zoverre dan gezamenlijk beleid en geen nationaal beleid in internationaal perspectief waar de partners op het stuk van dit beleid hun nationaliteit niet doen gelden. Formeel is het wél nationaal beleid. Zulks blijkt ook uit de onverkorte bevoegdheden der nationale parlementen.

Er is een aanzienlijk probleem. De Taalunie beoogt integratie op het gebied van de Nederlandse letteren. Wat dat betekent – daarover biedt de verdragstekst geen uitsluitsel. Als daarmee bedoeld wordt eenwording, dan is er geen enkele goede reden te bedenken om dat na te streven. Wat is de culturele winst als de twee literaturen uniform worden? Het Taalunieverdrag biedt voor het realiseren van eenwording ook niet het instrumentarium. Noch zijn de, in de artikelen 4 en 5 van het Verdrag neergelegde concrete doelen stappen in de richting van literaire unificatie. Over de afbakening van het domein van het Taaluniebeleid en het nationale beleid kan dan het volgende gezegd worden:

1. Er is een nationaal letterenbeleid en *dus* ook een nationaal letterenbeleid in internationaal perspectief;
2. een geïntegreerde Nederlandstalige (Vlaams/Nederlandse) literatuur is een relatieve eenheid;
3. deze relatieve eenheid geldt vooral in de literaire uitwisseling met andere literaturen;
4. daarbij blijft echter onverlet dat het nationale letterenbelang een eigen, op nationaal niveau gevoerd, letterenbeleid in internationaal perspectief met zich meebrengt;
5. dit beleid mag echter niet het imago van een Nederlandstalige literatuur als relatieve eenheid doorkruisen. Dat zou in strijd zijn met de geest van het Taalunieverdrag.

De gezamenlijke bevordering van de Nederlandse letteren op Taalunie-niveau houdt dan in:

1. met het oog op het buitenland: een geïntegreerd beleid gericht op de verspreiding van de Nederlandse letteren in het buitenland in het licht van het te versterken imago van de Nederlandstalige letteren als relatieve eenheid.
2. met het oog op de Vlaams-Nederlandse literaire uitwisseling: een beleid gericht op de intensivering van de literaire uitwisseling tussen Vlaanderen en Nederland in het licht van de te versterken verwantschap tussen deze twee literaturen die verschillend zijn doch niettemin een relatieve eenheid vormen.

Als toelichting op punt 2 het volgende.

²⁶ Nerie Sybesma-Knol en Karel Willems. Enige Volkenrechtelijke vragen rond de Nederlandse Taalunie. Bibliographia Neerlandica, 's-Gravenhage 1987.

Deze uitwisseling kan betrekking hebben op personen (lezingen etc.), projecten (manifestaties etc.), tijdschriftbijdragen, literaire coproducties van uitgevers en/of auteurs en vertalers in boek- en tijdschriftvorm.

Het belangrijkste middel om deze relatieve eenheid in verscheidenheid te bereiken is evenwel integratie van de markt van het literaire boek.

In het eerder genoemde Meerjarenperspectief voor een Taaluniebeleid, een door de Raad voor de Nederlandse Taal en Letteren uitgebracht advies, wordt het wederzijds toepasbaar maken van subsidieregels voor literaire auteurs en vertalers geagendeerd.

Verschillen in beleidsinstrumentarium kunnen inderdaad grote barrières opwerpen in een intensieve uitwisseling, vooral als het verschillen in honorering betreft.

Een aantal regelingen zal echter pas op lange termijn op elkaar afgestemd kunnen worden. Voor wat betreft steun aan literaire boekuitgaven bijvoorbeeld volgt Vlaanderen een volstrekt ander regiem dan Nederland²⁷:

De Raad voor de Nederlandse Taal en Letteren constateert verschillen tussen de honorering van lezingen van literaire auteurs, de additionele honoraria aan literaire auteurs en vertalers en de subsidieregels voor literaire boekuitgaven en tijdschriften. De Raad stelt voor dat de Taalunie aanvullende overgangsregelingen instelt om deze divergenties te overbruggen. Op het gebied van de honorering van lezingen aan literaire auteurs is dat inmiddels reeds tot stand gekomen.

Om literaire uitwisseling tussen Nederland en Vlaanderen te bevorderen is in 1988 aan Nederlandse zijde, gehoord het advies van de Raad voor de Kunst, het principebesluit genomen dat Vlaams/Nederlandse literaire co-producties die mede in het belang zijn van de Noordnederlandse literatuur in principe subsidiabel zijn op dezelfde voorwaarden als betrof het Noordnederlandse uitgaven. De co-productie kan zowel betreffen co-productie van Vlaamse en Nederlandse uitgevers, Vlaamse uitgevers en Nederlandse auteurs en Vlaamse en Nederlandse auteurs.

Wel zal steeds de Raad voor de Kunst gericht advies gevraagd worden over de mate van het belang van concrete projecten voor de Noordnederlandse letteren. Deze regeling wordt van kracht met ingang van 1 januari 1989.

Nederlandse auteurs ontvangen voor hun bijdragen in Vlaamse tijdschriften een additioneel honorarium.

In Nederland bestaat geen reciproce regeling.

Met ingang van 1 januari 1989 zal echter de regeling voor additionele honoraria voor tijdschriften ook op Vlaamse tijdschriftbijdragen van toepassing worden.

Ten slotte nog een laatste punt.

De Raad voor de Nederlandse Taal en Letteren adviseert op de lange termijn te komen tot een beleid voor boek en lezen waarbij zowel de leesbevordering als de productbevordering de aandacht dient te krijgen. Daar ligt een bijzondere kans voor de Nederlandse Taalunie om tot een nauwere coördinatie van beleid terzake van taalonderwijs en letteren te komen. Gedeeltelijke integratie van het beleid is immers niet alleen mogelijk in verticale zin tussen Nederland en Vlaanderen, maar ook in horizontale zin, tussen beleid met betrekking tot de taal en beleid met betrekking tot de letteren.

Tenslotte zij nog vermeld dat de Raad voor de Nederlandse Taal en Letteren een advies voorbereidt met betrekking tot een vaste boekenprijs, geldend voor het hele Nederlandse taalgebied. Een dergelijke regeling is van uitermate groot belang, niet alleen voor de handhaving

²⁷ Zie voor het beleidsinstrumentarium van het letterenbeleid in Vlaanderen: M. van Tyghem, De literaire infrastructuur in Nederland en Vlaanderen, een inventarisatie, oktober 1985, Rapport van de NTU.

van dit systeem in Nederland en Vlaanderen, maar ook voor de integratie van de Vlaams-Nederlandse boekenmarkt.

3.2.2. Overige letterenbeleid in internationaal perspectief

Inleiding

Hierboven werd reeds gesteld dat «internationaal» letterenbeleid in feite nationaal letterenbeleid is.

Het strekt ter bevordering van de bloei van het nationale literaire leven. Literaire uitwisseling verruimt de nationale horizon, versterkt de «aemulatio», de edele wedijver tussen auteurs door zich te meten met buitenlandse auteurs. De presentatie van de Nederlandse literatuur in het buitenland, en vooral ook natuurlijk de acceptatie, versterkt het culturele zelfbewustzijn en de cultuur als identificerende factor. Voor de bloei van een nationaal literair leven is de confrontatie met het buitenland dus van buitengewoon groot belang. Vooral als het *uitwisseling* betreft, dus niet een eenzijdige spiegeling aan het buitenlandse voorbeeld. Het voorbeeld van de negentiende eeuw toen men grote romantici uit het buitenland, Byron, Scott etc., met animo vertaalde en las, leert dat een *eenzijdige* oriëntatie op het buitenland bepaald niet in blikverruiming hoeft uit te monden.

In het interbellum was het «Europees niveau» de hoogste norm. Maar als de Nederlandse schrijvers van elkaar vonden dat die Europese norm gehaald was merkte men daar in Europa helaas niets van. Althans niet in het Europa dat valt buiten de Nederlandse staatsgrenzen.

Die doem van provincialisme is de handicap van kleine taalgebieden en de eenzijdige confrontatie met buitenlandse culturen versterkt dat alleen maar. Wat is provincialer dan het idolaat gapen naar heel grote buitenlandse voorbeelden? Wat is provincialer dan dat E. du Perron landelijk beroemd is om het feit dat Malraux zijn «La condition humaine» aan hem opdroeg? En dat terwijl Du Perron zo'n frisse wind door de Nederlandse letteren joeg. Kortom, de confrontatie is vooral van belang als de Nederlandse literatuur op het internationale literaire forum treedt. Dat is dus een nationaal belang.

Dat klinkt chauvinistisch, maar er is geen cultuur zonder eigenwaarde die dat ook niet een tikje is. Dat is eigen aan cultuur als identificerende factor. Nationale trots mag. Dat is zelfs een deugd hoewel deze op niets anders gebaseerd is dan op het feit dat men de cultuur terecht als identificerende factor onderschrijft. Men is dus trots op niets anders dan het anders zijn.

Men wordt trots als een Nederlands elftal een partijtje voetbal van een West-Duits elftal wint als dat in een Europese competitie gebeurt.

Maar als het om nationale trots op zijn cultuur gaat wordt de Nederlander ineens bleu en vindt hij dat niet helemaal netjes.

Weinig Europese naties hebben daar last van.

Maar de Nederlander schijnt op dit punt een zekere schroomvalligheid eigen te zijn. Daarop duidt ook de constatering van mevrouw Haase: «Erger dan de – regelmatig te constateren – geringe belangstelling van het buitenland voor onze cultuur is het feit dat wij zelf er blijkbaar ook weinig waarde aan hechten»²⁸. Toch vindt de cultuur als identificerende factor zijn stevigste wortels in de nationale cultuur. Internationalisering van de cultuur is voor landen met een klein taalgebied alleen dan geen verarming van de nationale cultuur en dus van de cultuur als zodanig, als er een tweerichtingenverkeer is en deze landen zich ook internationaal presenteren. De internationalisering van de cultuur houdt alleen maar dan geen bedreiging voor de nationale cultuur in als de internationalisering als een uitdaging wordt opgevat. Dat vereist een actief letterenbeleid in internationaal perspectief.

²⁸ Hella S. Haase, op cit. p. 35.

Dat is uit nationaal cultureel eigenbelang.

Dat heeft, het is al onverbloemd en onbeschaamd toegegeven, een chauvinistisch trekje. Maar het aardige van cultuur is dat juist door dat zelfrespect het eigenbelang zichzelf kan overstijgen. De ander kan men alleen zinvol ontmoeten als men iemand is met zelfrespect. Met respect voor z'n eigenheid. Zo kan ook alleen een cultuur een zinvolle uitwisseling met een andere cultuur aangaan als er een gezond gevoel van nationale culturele eigenwaarde aan ten grondslag ligt.

Die uitwisseling mondt dan vanzelf uit in deelname aan het internationale culturele discours. Een nationale cultuur die zich wil uitleveren aan internationalisering in plaats van zich te willen laten gelden op het internationale forum van het cosmopolitische cultuurproces verloochent zijn geschiedenis, zijn traditie en zijn eigenheid. En in die zelfverloochening, in dat gebrek aan eigenwaarde, is de cultuur *zelf* in verval. Internationalisering *in deze zin* is dan slechts vernietiging van cultuur als zodanig.

3.2.3. *Poetry International en de Vertalingenstichting*

Het belang van een krachtig letterenbeleid in internationaal perspectief is met het bovenstaande voldoende onderstreept.

Daarbij is «import» even belangrijk als «export».

De import vindt plaats in de vorm van vertalingen.

Maar een levendige uitwisseling vond en vindt ook plaats op het forum van Poetry International. In dit verband is het ook van belang dat Poetry International van een activiteit van de RKS is omgezet in een zelfstandige stichting. De stichting kan nu een bredere nationale taakstelling vervullen op het gebied van de literaire import.

De export-bevordering berust vooral bij de Vertalingenstichting.

In dit opzicht is de naam van deze stichting misleidend, want deze doet meer dan vertalingen «promoten». Van de werkzaamheden van het bureau maken deel uit het bevorderen en begeleiden van uitwisseling van literatoren en vertalers, het leggen en onderhouden van internationale contacten etc. Tot de zorg van het bureau behoort bovendien het aanwerven en begeleiden van de z.g. *writers in residence*: Nederlandse auteurs die aan enkele Amerikaanse universiteiten en een Canadese gedurende een jaar als assistent professor college geven in de Nederlandse literatuur. Kortom, zoals Poetry International veel meer is dan een festival, zo is de Vertalingenstichting veel meer dan een bureau dat zich bezig houdt met het promoten van vertalingen van Nederlandse literatuur in het buitenland. Als men afziet van de import van buitenlandse literatuur in de vorm van vertaald werk, dan kan men zeggen dat de beide instellingen, Poetry International en de Vertalingenstichting, samen vrijwel het hele terrein van de internationale literaire uitwisseling bestrijken. Poetry International wat betreft de «instroom» en de Vertalingenstichting wat betreft de «uitstroom». Gezien de vaak directe samenhang tussen deze twee stromen is er in de loop der jaren een zeer sterke samenwerking tussen beide instellingen ontstaan.

Per 1 januari 1989 zal het beleid met betrekking tot de bilaterale internationale betrekkingen op het gebied van de kunsten niet meer toevallen aan een departementale Centrale Directie Internationale Betrekkingen. Het «internationale» bilaterale beleid zal dan uitgevoerd worden door de afdelingen die ook met de uitvoering van het nationale kunstbeleid binnen de grenzen belast zijn. Dit gecoördineerd door een administratieve ambtelijke eenheid die ook de financiën beheert en toedeelt.

In verband met deze ontwikkeling is de besturen van de Vertalingenstichting en Poetry International verzocht de reeds bestaande samen-

werking op het gebied van de internationale literaire uitwisseling ter verzekering van de continuïteit te formaliseren. Dit met het oog op de coördinatie en de feitelijke uitvoering van het nationale letterenbeleid in internationaal perspectief. Dat kan nu worden gedelegeerd aan deze twee thans geïnstitutionaliseerd samenwerkende instellingen.

De besturen van beide instellingen hebben zich tot deze (formeel) verbrede taakstelling bereid verklaard en dit bekrachtigd in een «letter of intent». Tevens zijn de besturen van de Vertalingenstichting en het PEN-Centrum een formeel samenwerkingsverband aangegaan. De activiteiten dienen dan zo ontplooid te worden dat zulks geen afbreuk doet aan de activiteiten die de Vertalingenstichting in het kader van de Nederlandse Taalunie zal ontwikkelen. Gezien de gang van zaken in het verleden die slechts geformaliseerd en geconsolideerd is, behoeft men niet voor een conflict van plichten te vrezen.

Tenslotte nog een enkele opmerking. Er is de laatste jaren sprake van een onmiskenbare doorbraak van de Nederlandse literatuur in het buitenland. Het begin daarvan had iets spectaculairs. Dat is er nu af. Maar men krijgt de indruk dat de situatie zich stabiliseert in een voorlopig nog niet overweldigende, maar wel blijvende belangstelling voor de Nederlandse literatuur in het buitenland.

Met buitenland wordt hier in de eerste plaats bedoeld de VS, het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en de Bondsrepubliek Duitsland.

Want als men het over «aanwezigheid» heeft gaat het in de eerste plaats over deze naties. De penetratie in het Verenigd Koninkrijk kost de meeste moeite. In de Bondsrepubliek bestaat een uitgesproken belangstelling voor de Nederlandse literatuur. De Nederlandse uitgevers komen de laatste jaren in de regel tevreden van de Frankfurter Buchmesse terug²⁹.

Juist nu de Nederlandse literatuur enigermate op de internationale markt doordringt is het zaak dat deze positie geconsolideerd, versterkt en uitgebouwd wordt. Daarom ook is het van groot belang wat het letterenbeleid in internationaal perspectief geïntensiveerd wordt.

Daarbij zal de positie van wat is komen te heten de «andersomvertalers», dat wil zeggen vertalers die Nederlandse literatuur in buitenlandse taal vertalen, zeker meer aandacht moeten krijgen. Het is gebleken dat juist de vertalingen in het Duits veelal problemen opleveren. In het vervolg van deze nota zal nog teruggekomen worden op wat zich hier voordoet als een lacune in het beleid.

3.3. *Letterenbeleid in bredere ligging*

Inleiding

Het letterenbeleid is in een aantal opzichten geheel anders van aard dan het beleid gericht op de bevordering van de kunst, film daargelaten. Deze eigenaardigheid is hierop terug te voeren.

Alle vormen van kunst zijn gebonden aan het specifieke medium waarin de kunstenaar zich uitdrukt.

Een beeldend kunstenaar drukt zich uit in een «afbeelding» waar b.v. een schilderij een specimen van is.

Een toneelmaker drukt zich uit in het medium «met spraak en gebaar theatraal uitbeelden», het medium van de voorstelling.

Een musicus drukt zich uit in het medium van het ten gehore brengen, de uitvoering.

Wat zich in het ene medium laat uitdrukken laat zich onmogelijk in het andere medium uitdrukken.

De artistieke expressie is zozeer gebonden aan het medium dat de

²⁹ 40. Frankfurter Buchmesse. Ausstellungs- und Messe-GmbH der Börsenvereins des Deutschen Buchhandels e.V. 1988.

aard van het medium de artistieke expressie bepaalt: beeldende kunst, toonkunst, theaterkunst etc.

Nu zijn de hier genoemde media ook geschikt voor de overdracht van niet-artistieke expressies. Men kan een niet-artistieke boodschap met gebarentaal kracht bijzetten, of met een muziekinstrument overseinen (tam tam), of deze met een afbeelding overdragen (plaatje als gebruiksaanwijzing, pictogram).

De media die hier als voorbeeld gegeven werden zijn echter wel bij uitstek geschikt voor het overdragen van artistieke expressies. In de artistieke receptie valt het ook niet op: maar hier is sprake van overdracht via wat men kan noemen primaire media die lichamen worden voortgebracht en waarvan het bereik zo groot is als het ontvangtbereik van de *zintuiglijke* waarneming reikt. Afgezien van afbeeldingen zijn het media in de vorm van efemere diensten. En geen media in de vorm van niet-efemere roerende goederen.

Auteursrechtelijk worden deze efemere primaire media beschermd door het de maker toekomend exclusief recht op openbaarmaking.

Bij niet-efemere-media is daarenboven nog een aan de maker toegekend exclusief recht op verveelvoudiging nodig, wil er sprake van auteursrechtelijke bescherming zijn³⁰.

De hier genoemde primaire media zijn dus bij uitstek geschikt voor artistieke expressie. Met het medium waar de schrijver zich van bedient is dat heel anders gesteld.

Dat medium is spraak (niet taal in de zin van langue of langage) en wel in de vorm van de schriftelijke notatie daarvan, schrift.

Maar spraak en schrift zijn vrij universele media: deze kunnen gebruikt worden voor de overdracht van artistieke expressies maar evenzeer voor niet-artistieke boodschappen. Voor dat laatste zijn spraak en schrift zelfs *bij uitstek* geschikt en steken zij uit boven de andere media. Redeneringen kunnen niet plaats vinden dan in spraak of in de toepassing van een kunsttaal. Ook spraak en schrift zijn primaire media. Dat wil zeggen dat een verbale artistieke expressie onlosmakelijk verbonden is aan het medium, aangezien de expressie door de vormgeving van het medium bepaald wordt en in geen enkel ander medium vertaald kan worden. Hierop gaat de onvertaalbaarheid van literatuur terug. Want elke natuurlijke taal levert als taalsysteem (langue) een eigen systeem op voor het aan de eigen taal gebonden medium spraak (parole). Vandaar dat wel gezegd wordt dat literatuur is datgene wat onvertaalbaar is (Stephen Spender).

Het bereik in de ruimte van de meeste³¹ kunstvormen is dus begrensd door het bereik van de zintuiglijke waarneming van het medium waarin de artistieke expressie als oorspronkelijke schepping of steeds weer unieke herschepping aanwezig is. De ideale staat van ontvangst is dan ook de «live»-confrontatie. In auteursrechtelijke en economische zin is hier sprake van primaire exploitatie. Wil men het bereik tot buiten de reikwijdte van de zintuiglijke waarneming vergroten dan is een heel ander soort media nodig, namelijk secundaire media die als efemere secundaire media (b.v. radio en televisie) of niet-efemere secundaire media (b.v. fonogrammen, CD's) de *drager* zijn van de primaire media, *teneinde secundaire exploitatie mogelijk te maken*.

Bij verbale uitingen, dus ook literatuur is dat heel anders.

Het schrift dat literatuur bevat (manuscript) is een primair medium dat het literaire kunstwerk *is*. Maar het speelt in het maatschappelijk verkeer eerst een rol als het op een secundair medium is vastgelegd.

Wil men «live» met het literaire kunstwerk in contact treden, dan is het ook niet nodig het manuscript te raadplegen. Het secundaire medium

³⁰ Een definitie van een primair medium kan zijn: een primair medium is de materialisatie van bewustzijnsinhouden waardoor de bewustzijnsinhoud ontstaat en die ook deze bewustzijnsinhoud (algemener: de expressie) IS. Buiten deze materialisatie is de bewustzijnsinhoud of expressie niet denkbaar of voorstelbaar. De boodschap is het informatieve aspect van de materie waar het ondeelbaar aan gebonden is. Precies zoals energie een functie is van materie en materie een functie van energie. De hier gegeven definitie van een primair medium komt *precies* overeen met de visie van het auteursrecht op het «werk» als primair medium. Het geestelijke product is verankerd in de materialisatie, dat wil zeggen in de wijze waarop het fysieke materiaal waar het medium uit bestaat is gevormd. De formalisering van het materiaal tot tekens. Deze *vorm* is beschermd. Begrijpelijk. Men kan het geestelijke aspect, de informatie of wat men dan noemt het «corpus mysticum» niet losdenken van het «corpus mechanicum». Het corpus mechanicum is de vormgeving van het materiaal van het medium dat in zijn gevormd zijn de boodschap *is*. Het boek is dan niet, zoals vaak wordt gezegd, het corpus mechanicum. Het boek is de stoffelijke drager van de tekst als corpus mechanicum dat in de formalisatie van fysiek materiaal tot tekens dus weer het corpus mysticum *is*. Het aardige is dat dit ook overeenkomt met het inzicht van de esthetica dat de vorm de inhoud IS. Pas bij secundaire media heeft het zin van coderen en decoderen te spreken. Ook daar worden veel vergissingen mee gemaakt. Tekst (schrift) is de veruitwendiging van internal speech (verbum mentis). Schrift daarom codeert/decodeert men niet. Bij een redenering bevestigt men de conclusie of niet. Fictionele teksten leeft men zich verbeeldend in.

³¹ nl. *alle* efemere kunstvormen; dus niet bijvoorbeeld schilderijen, evenmin literatuur.

boek is de drager van het primaire medium van het schrift dat de artistieke schepping in zijn *hoedanigheid van de oorspronkelijke schepping* present stelt. In het maatschappelijk verkeer is de exploitatie van literatuur (of algemener: de exploitatie van het primaire medium: schrift) onvermijdelijk exploitatie van het secundaire medium boek.

Dat is het kardinale verschil tussen de meeste vormen van kunstbeleid en letterenbeleid: de economische exploitatie van de meeste vormen van kunst is in eerste instantie de exploitatie van primaire media. In tweede instantie is er sprake van secundaire exploitatie.

Bovendien valt het niet in het oog dat het hier media betreft omdat deze zich tonen in hun aard van kunstwerk of artistieke expressie.

Pas als er sprake is van *voortgezette exploitatie* van een secundair medium valt het medium-aspect op.

De exploitatie van literatuur is echter steeds voortgezette exploitatie in die zin dat de exploitatie van literatuur niet mogelijk is zonder exploitatie van het secundaire medium waarzonder het primaire medium schrift geen economische realiteit is. Door het recht van de maker op het geestelijk eigendom van zijn werk als materialisatie van bewustzijnsinhouden en de overdraagbaarheid van de uit dat eigendomsrecht voortvloeiende rechten kan het primaire medium van het schrift een economische realiteit worden.

De gevolgen van de hier geschetste eigenaardigheid van schrift zijn verstrekkend.

1 De exploitatie van de meeste kunstvormen is exploitatie van (primaire) media waarbij het medium-aspect ondergeschikt is aan het artistieke aspect. De consument neemt in zijn beleving kunst af, geen medium. De prijs die hij betaalt is ook de prijs voor het produkt kunst. De exploitatie van literatuur is de exploitatie van secundaire media waarbij het mediumaspect voorop staat. Dat wil zeggen: de koper schaft zich wel een vorm van kunst aan. *Maar de prijs die hij betaalt is (hoofdzakelijk) de prijs van het medium.* Hij begeeft zich niet op de markt van kunst, maar op de mediummarkt.

2 De exploitatie van kunst als primair medium is betrekkelijk *kleinschalig* door de reikwijdte van de zintuiglijke ontvangst. De exploitatie valt toe aan kleinschalige kunstbedrijven. De exploitatie van kunst, gereproduceerd op secundaire media (dus fonogrammen, boeken etc.) is grootschalig en valt toe aan *een grootschalige medium-industrie*.

3 Dat heeft directe gevolgen voor de aard van het beleid. Blijft de vraag *naar kunst* achter dan kan de overheid het aanbod tot quasi-collectief goed uitroepen en *marktcorrigerend optreden*. Schiet de vraag naar *media* met kwalitatief hoogwaardige culturele expressies tekort dan is de ruimte voor marktcorrigerend optreden van de overheid uitermate gering. De overheid dient ervoor te waken op de stoel van de industriële ondernemer te gaan zitten. Bovendien moet de overheid zich verre houden van ingrijpen in de door de medium-industrie geproduceerde «free flow of information». Tenslotte: de hoeveelheid geld die in de medium-industrie omgaat is van dien aard dat de middelen die benodigd zijn om marktcorrigerend op te treden buitensporig hoog zullen zijn.

Dat geeft een probleem. En wel het volgende.

De cultuur is een zaak van algemeen belang. Dat geldt ook voor de producten van de cultuurindustrie. Niettemin is de cultuurindustrie niet gericht op het produceren van waardevolle cultuurexpressies maar op de exploitatie van secundaire media. Culturele kwaliteit is slechts dan interessant als het commercieel interessant is.

Dat heeft niets met de al of niet aanwezige culturele hoogstaandheid van de culturele industriëlen te maken. Het is de wet van de markt. *De markt van geïndustrialiseerde cultuur is geen markt van informatie maar van media, onverschillig wat voor informatie deze media bevatten.* De informatie is maar een lage kostenfactor. Dus tracht de ondernemer op

de *draggers* van de primaire media, de secundaire media te verdienen. Dat is de kern van de spanning tussen de commerciële en culturele belangen in de cultuurindustrie³².

Niettemin is voor de produktie van de cultuur in de moderne samenleving het vrije marktsysteem het beste systeem dat er is.

Dat geldt ook voor de boekindustrie waar de literatuurproduktie onderdeel van uitmaakt. Maar uiteraard scheidt het wel een spanningsveld waar tegengestelde belangen kunnen botsen.

Een nog niet genoemd verschil tussen het letterenbeleid en de andere vormen van kunstbeleid (film steeds daargelaten) dat samenhangt met het medium-aspect is het volgende.

Het produkt van de kunstbedrijven is steeds herkenbaar kunst, daargelaten of de kwaliteit hoog of laag is.

De produktie van literatuur maakt echter deel uit van de produktie van boeken als (secundaire) media. Bij de meeste vormen van kunst is er sprake van een herkenbare en *afgebakende* markt van kunst. Literatuur kent echter geen herkenbare en afgebakende markt van literatuur als kunst. Er is een markt van boeken die men kan categoriseren naar de soort van informatie die deze media dragen. Een segment daarvan is literatuur.

Maar dat is niet de markt van literatuur maar de markt van die media die literatuur dragen.

Het is arbitrair te bepalen waar de markt van boeken die literatuur dragen ophoudt en de markt van boeken die niet-literatuur dragen begint: er is geen duidelijk te markeren grens. Er is sprake van een zwevende grens die elke generatie weer anders kan leggen. Ook dat is een reden waarom de overheid uiterst terughoudend dient te zijn terzake van marktcorrigerende maatregelen. Volgende generaties moeten zelf kunnen kiezen wat zij tot literatuur verheffen.

Het feit bovendien dat er geen afgebakende markt van literatuur is, maar dat er een mediummarkt is met een bepaald segment media die literatuur dragen, brengt met zich mee dat het lot van de markt van literaire boeken nauw verbonden is met het lot van deze mediummarkt als zodanig. Een markt die bovendien weer deel uit maakt van de *hele* mediummarkt.

Dat brengt het volgende met zich mee: als het noodzakelijk is beleid te voeren met betrekking tot de produktie, distributie en afzet van literatuur buiten de non profit-sector, dan is het de vraag of men dit nog wel letterenbeleid in enge zin kan noemen.

Het is beter dat niet te doen omdat hier geen markt van literatuur meer is maar een markt van media die *voor een deel* literatuur dragen. Het letterenbeleid verbreedt zich dan onontkoombaar tot letterenbeleid in brede ligging, waarbij het «bredere» is dat hier in feite sprake is van (een onderdeel van) mediumbeleid. *Want mediumbeleid is altijd beleid met betrekking tot secundaire media.* Het beleid kan dan niet uitsluitend gericht zijn op de bevordering van het literaire segment maar verbreedt zich op natuurlijke wijze tot beleid ter bevordering van het boek als zodanig. Meer in het bijzonder het z.g. algemene boek.

Dat heeft consequenties voor het beleidsinstrumentarium.

In de non profit-sector kan de overheid op een kleinschalige markt ingrijpen met een beleidsinstrumentarium waarmee gericht gestuurd kan worden.

Prijssubsidies vormen dan het belangrijkste bestanddeel van dit instrumentarium. Men kan spreken van een instrumentarium, toegesneden op het voeren van *specifiek* beleid. Ook het letterenbeleid in enge zin kent slechts specifiek beleid.

³² Dat is ook precies het probleem met het Verdrag van Rome. De Europese Commissie benadert de cultuurproducten niet als informatie, maar als geproduceerde media. Zie ook: noot 14, p. 15.

Het beleid terzake van de markt van boeken is aangewezen op een beleid dat niet gericht stuurt maar dat voorwaarden schept ter versterking van *de markt als zodanig*, zonder specifiek in het aanbod te kunnen sturen. Bij de boekenmarkt is gerichte sturing niet mogelijk omdat het literaire segment in beleidsmatige zin niet scherp te identificeren is.

Bijvoorbeeld: literatuur is een onderdeel van het aanbod van algemene boeken in de assortimenthoudende boekhandel. In iedere zelf-inkopende boekhandel is dat assortiment verschillend. Hoe zou dan de afzet van literatuur in de boekhandel door middel van *specifiek* beleid van overheidswege gesteund moeten worden, mocht dat nodig zijn? Behalve dat het onwenselijk is dat de overheid ondernemersstrategie voert is het ook praktisch niet mogelijk.

Nog een enkele opmerking. Het is uiteraard mogelijk het letterenbeleid in enge zin dat in eerste instantie kunstbeleid is, los te koppelen van het letterenbeleid in bredere zin dat een species van mediumbeleid is, met als kern de markt van het boek. Dat is echter niet verstandig. Dat het letterenbeleid in bredere ligging historisch gegroeid is uit het letterenbeleid in enge zin is geen toeval. De reden dat de overheid zich richt op de markt van het boek is het behoud van het aanbod van kwalitatief hoogwaardige boeken. Het is geen enkel probleem voor de boekindustrie om een renderende boekenmarkt in stand te houden. *Probleem is hoe een kwalitatief hoogwaardig boekenaanbod in stand te houden*. Met andere woorden: hoe kan een commerciële bedrijfsvoering een wezenlijk bestanddeel van het kwalitatief hoogwaardige aanbod realiseren? Literatuur is dan een norm voor kwaliteit in de categorie van de fictie. Kwaliteitsbevordering gaat dus nauw samen met literatuurbevordering. *Daarbij is het van belang dat het beleid met betrekking tot auteurs en vertalers aansluit op de markt in een literair marktbeleid*. Ook al krijgt dat, zodra de non profit-sector verlaten wordt, onontkoombaar de bredere ligging van beleid met betrekking tot de markt van het boek.

Een uit cultureel oogpunt belangrijk segment van de markt van het boek is voorts wat volgens de officiële genre-indeling heet het informatieve boek.

Historie, filosofie, krijgskunde, vrouwenemancipatie, doe het zelf-psychologie en echte psychologie, kortom, enzovoorts. De auteurs van deze boeken zijn wel in de regel professionele schrijvers. Maar meestal hebben zij een met hun schrijverschap samenhangend hoofdberoep, bijvoorbeeld aan universitaire instellingen. Deze auteurs behoeven dus, anders dan de literaire, geen object van beleid te zijn.

Omdat het beleid met betrekking tot de markt, hoe essentieel ook, wel marginaal is, en in de eerste plaats gelegitimeerd wordt door de zorg voor de literatuur, dient er vooral aansluiting bij het letterenbeleid in enge zin te zijn. Aangezien het generieke beleid gericht is op behoud en versterking van de kwaliteit van het aanbod, betekent zulks dat het beleid ook positieve effecten heeft op het segment van de hoogwaardige informatie zonder dat dit steeds uitdrukkelijk naar voren komt en hoeft te komen. Hier komt tot uitdrukking dat de kern van cultuurbeleid toch steeds kunstbeleid is en vanwege zijn waarde als creatieve factor in de samenleving en omdat deze creatieve factor in het spel van de commerciële krachten toch steeds het meest bedreigd is.

3.3.1. *De ontwikkeling na 1976*

Als er geen problemen zijn met de vrije markt is er geen reden voor de overheid om zich met deze markt bezig te houden. Na de Tweede Wereldoorlog was de markt van het boek geruime tijd een lucratieve markt die moeiteloos zijn culturele functies kon vervullen.

Over de productie, distributie en afzet van literatuur in de profit-sector behoefde de overheid zich geen enkele zorg te maken. In het midden van de jaren zestig ligt echter het keerpunt. De enorme leeshonger van na de oorlog is verzadigd, zoals Weinberger³³ het uitdrukt. De gouden tijden zijn voorbij.

Dat is natuurlijk niet zo van de ene dag op de andere. Maar de berichten dat het slechter en slechter gaat met de boekenmarkt houden aan. Als in 1976 de Nota Kunst en Kunstbeleid verschijnt is de aan het letterenbeleid gewijde passage daarin ook in een wat zorgelijke toonzetting gesteld. Hoewel er geen diepgaand onderzoek is geweest die de zorg bevestigt is de kans groot dat het er met de markt van het boek slecht voorstaat. En als dat zo is, aldus luidt ongeveer de boodschap, dan is het niet ondenkbaar dat het beleid verbreed zal moeten worden. Het staat er wat plechtiger. Maar daar precies komt het op neer.

Nog in hetzelfde jaar 1976 gaat een diepgaand onderzoek van start, het Structuuronderzoek boeken (SOB). Er verschijnen twintig deelrapporten. In 1988 verschijnt het laatste rapport. De conclusie is dat de situatie nog veel ernstiger is dan de meest pessimistische verwachtingen waren.

Het samenvattend rapport bevat een toekomstperspectief met een titel die aan duidelijkheid niets te wensen overlaat. Een onprettig scenario³⁴. Daarin wordt geopperd dat het niet ondenkbaar is dat de overheid de literatuurvoorziening zal moeten subsidiëren.

Men denkt dan aan een te subsidiëren boekenclub voor literatuur. Een moeizaam plan: de koper van literatuur is typisch een «snuffelaar». Het bevestigt hoe moeilijk subsidiëring van productie en afzet van literatuur is. Het boekenvak en het woord crisis zijn vrijwel synoniem³⁵. In dezelfde tijd verschijnt een boek De Toekomst van het boek³⁶. De internationaal befaamde kenner van de boekenmarkt, Per Gedin, gewaagt daarin van een permanente internationale crisis in het boekenvak. Weliswaar denkt hij niet dat het boek als medium zal verdwijnen.

Die mening is trouwens niemand toegedaan die ook maar enigszins op de hoogte is van de ontwikkelingen in het mediumlandschap. Maar wel vreest ook hij dat de overheid er niet aan zal kunnen ontkomen de literatuur te subsidiëren.

De berichten zijn alarmerend genoeg om de boekenmarkt binnen de beleidssfeer te trekken. Niet dat aangenomen wordt dat de overheid nu binnen de kortste keren tot subsidiëring van literatuur zal dienen over te gaan, maar het beleid wordt er wel op gericht om koste wat kost te voorkomen dat de overheid in de toekomst voor deze noodzaak gesteld wordt. Ten eerste is het met het oog op de «free flow of information» onwenselijk, ten tweede is het technisch praktisch onuitvoerbaar en ten derde is het kostbaar.

Nu werd er voor 1976 in het kader van het letterenbeleid ook wel generiek beleid gevoerd.

De vaste boekenprijs en auteursrechtelijke aangelegenheden stonden op de agenda al bleef dit in de marge en kon dit ook in de marge van de beleidsvoering blijven.

Het generieke beleid werd thans met het oog op de marktverbetering, waar mogelijk, met voorrang geprofileerd.

Alvorens tot de bespreking van het generieke beleidsinstrumentarium te komen een enkele opmerking nog over de boekenmarkt.

Het is onbetwistbaar juist dat de vraag naar literaire boeken beduidend is toegenomen. Dat is echter geen reden om de markt van het boek weer uit de aandacht van het beleid te laten verdwijnen. Integendeel. De na-oorlogse gouden tijden van het boekenvak zijn definitief voorbij en op

³³ J.P. Weinberger. De leeshonger verzadigd. Enige ontwikkelingen in de boekenmarkt. Economische en Statistische Berichten, 16 april 1980, p. 428.

³⁴ SOB. Gecombineerde ontwikkelingschets, februari 1980 p. 62.

³⁵ Leonard Shatzkin. In Cold Type. Overcoming the Bookcrisis. Boston/USA, Houghton Mifflin, 1982.

³⁶ H. Adriaanse en H. Verdaasdonk (red.) De Toekomst van het Boek. Joost Nijssen, Amsterdam 1987.

zijn minst zal permanent gevolgd moeten worden in hoeverre de boekindustrie in staat zal zijn de culturele functie te blijven vervullen. Er zal hier geen uitputtende analyse van de boekenmarkt gegeven worden, maar enkele problemen moeten toch even naar voren gehaald worden.

Het boekenvak staat voor de volgende problemen: literaire boeken hebben het op de Nederlandse markt steeds tot bestseller kunnen brengen, in de vorige eeuw reeds en in deze. Een recent verschijnsel is echter dat tegelijkertijd *betrekkelijk veel literaire werken «bestsellend»* werden, en dat de omloopsnelheid van de literaire bestseller toenam. Tevens werd de levenscyclus van de literaire bestseller korter. De literaire bestseller werd een opvallend «fenomeen». Dát was nieuw. Het segment van het literaire boek wordt, zoals bij zoveel segmenten van het algemene boek, gekenmerkt door economische overproductie. Minder titels per oplage maar méér uitgebrachte titels. Dat betekent dat de vrij spectaculaire omzetverhoging in geld van literaire boeken vooral moet worden toegeschreven aan de hoge omloopsnelheid en de hoge oplages van literaire bestsellers. Van 1986 op 1987 steeg de omzet van literatuur:

- in aantallen van 5.8 naar 6.2 mln. = 22%
- in geld van f 113 naar f 128 mln. = 23%

(Bron: Boekenomnibus Stichting Speurwerk 1987).

Dat kan een trend inluiden van bestsellerisme. Hierdoor gekenmerkt:

1. Oneigenlijke, buiten-literaire elementen gaan het kopersgedrag bepalen. De marketing gaat bv. «personality» uitbuiten.
2. De literaire kritiek, gedwongen een bestseller als nieuwsfeit en niet als literair feit te beschouwen, richt zich meer op de nieuws waarde van het feit dat het nieuwe werk van een bestsellerauteur uitgekomen is dan op de literaire waarde. De kritiek verliest het initiatief bij de kritische schifting. (Dat was de reden dat de criticus Kees Fens al jaren geleden het schrijven van recensies opgaf.)
3. Doordat een bestseller op deze wijze een potentiële bestseller creëert ontstaat er een specifiek «bestsellerscircuit» waarin de auteur die de rat-race naar het bestsellerschap heeft gewonnen zich moet uitputten om de markt te houden.
4. De kloof van de langzaam lopende literaire titels op de kleinschalige boekenmarkt en de snel lopende literaire titels op de «distributieve» grootschalige boekenmarkt wordt groter met als gevolg dat
5. de omloopsnelheid van langzaam lopende literaire titels zal dalen, alsmede de omzet per titel en dat de omloopsnelheid van snel lopende literaire titels zal toenemen, alsmede de omzet per titel,
6. het risico van voorraadhouding voor de assortimenthoudende boeken toeneemt, de inloopzaak en de breed-assortimenthoudende boekhandel qua formule naar elkaar toegroeien;
7. de marktzoekende functie van de boekhandel voor de in hoge mate prototypische literaire boeken afneemt waardoor
8. zowel het uitgeversrisico als het risico voor de literaire auteurs toeneemt en het zo voor literaire boeken moeilijker wordt door te stoten naar de bestseller-markt die weliswaar nieuw talent nodig heeft maar liever op bestaande bestseller-auteurs dóór-investeert en
9. de inkomenspositie van de gemiddelde literaire auteur in de komende jaren zal verslechteren³⁷.

De volgende problemen doen zich dan voor met de markt van boeken in het algemeen :

1. Verslechtering van het imago van het boek. Het boek heeft zijn zelfsprekende prestige als cultuurdrager bij uitnemendheid verloren.
2. Afnemende lees- en taalvaardigheid. In dit verband wordt wel gesproken over een toenemend functioneel analfabetisme.
3. In alle lagen van de bevolking vluchtiger leesgedrag.

³⁷ Zie ook: L. van Krevelen: Literatuur op de markt, Meulenhoff, A'dam 1987;

Idem: De toekomst van een geforceerd klimaat, Het Moment, nr. 4, voorjaar 1987.

4. Verschuiving van het lezen naar televisie kijken, in het bijzonder in de middengroep van af en toe lezers en, nogal spectaculair, onder jongeren³⁸. In de periode van 1975 tot 1985 is de kijktijd met bijna 2 uur per week opgevoerd, de leestijd werd met gemiddeld 50 minuten per week ingekort.

Het gevolg van het onder punt 4 genoemde zal zijn:

- minder aangrijpingspunten om de groep van lezers te vergroten;
- een toenemende kloof tussen gemotiveerde lezers en niet-lezers en dus een groeiende kenniskloof;
- vraaguitval van niet-literaire boeken die *niet* gecompenseerd wordt door de toenemende vraag naar literaire boeken dus: verzwakking van het economische draagvlak.

5. Meer specifiek heeft de boekindustrie te kampen met:

- over het geheel een niet slechts stagnerende maar zelfs teruglopende markt. In de periode van 1975 tot 1986 is de vraag naar algemene boeken met 10% afgenomen;
- permanente overproductie;
- verslechterend toekomstperspectief omdat juist onder de jeugd het lezen sterk afneemt.

Over de ernst van verschillende ontwikkelingen, bijvoorbeeld de afnemende taal- en leesvaardigheid wordt verschillend gedacht.

Er zal hier geen poging gedaan worden om tot een weging van de verschillende factoren te komen en de bevindingen van de diverse onderzoeken nader te evalueren. Daar is altijd discussie over mogelijk. In dat licht moet het hier geschetste toekomstbeeld van de literaire markt ook gezien worden. Voorspellen blijft dubieus³⁹.

Misschien vallen sommige ontwikkelingen mee, misschien niet.

Daar is bij de huidige stand van onderzoek weinig over te zeggen. *Maar wel is het zo dat het aantal risicofactoren zo hoog is dat permanente zorg geboden is.*

Een analyse van het boekenvak uit 1986 door de Algemene Bank Nederland is duidelijk. De conclusie van het rapport Lange Termijnverkenning (een vervolgonderzoek van het SOB) wordt onderschreven, namelijk dat het boekenvak geen gemakkelijke weg voor zich heeft, noch op het gebied van het boek, noch op het gebied van de nieuwe media.

Het signaal is niet mis te verstaan: «Wil het boekenvak ook zijn culturele functie binnen de «informatie-maatschappij» blijven vervullen dan is een goed doordacht inspelen op de huidige en toekomstige ontwikkelingsmogelijkheden vereist»⁴⁰.

Dat hoeft dus niet tot pessimisme te leiden. Maar er dient wel heel wat te gebeuren *en blijvend te gebeuren*. Dat heeft ook consequenties voor het overheidsbeleid.

Zulks was trouwens ook na 1976 al spoedig duidelijk.

In het navolgende zullen de generieke beleidsinstrumenten kort de revue passeren.

3.3.2. *Het recht op leenvergoeding*

De literaire auteurs hebben al sinds jaar en dag, gepleit voor de invoering van een wettelijk leenrecht. Toegegeven moet worden dat het voor deze beroepsgroep zuur is dat eerst de slechte situatie van de boekenmarkt aanleiding werd om dat recht versneld in te voeren en dat de uitgevers, die zich aanvankelijk in het geheel niet sterk maakten voor dat recht, een eigen recht werd toegekend.

Daar ligt de volgende overweging aan ten grondslag.

Blijkt de sociale positie van de auteur en vertaler slecht te zijn, dan is het steeds mogelijk daarin met een gericht beleidsinstrument te sturen.

³⁸ Sociaal en Cultureel Rapport 1988. Sociaal en Cultureel Planbureau 1988, p. 239 ev., Rijswijk 1988. Voor de markt van kinder- en jeugdboeken: Jaarverslag NBB 1987, 's-Gravenhage.

³⁹ Peter Owen ed.: *Publishing The Future*, Peter Owen, London 1988.

⁴⁰ Het boekenvak. Een brancheschets samengesteld door de ABN, 1986.

De bedragen die daarmee gemoeid zijn kan men overzien. Voor generiek beleid staan slechts enkele instrumenten open. Als de markt instort zijn de financiële consequenties niet te overzien. Dus gegeven de dreigende situatie moeten alle mogelijkheden te baat genomen worden om een generiek beleidsinstrumentarium te scheppen en te versterken teneinde in ieder geval te voorkomen dat het economische draagvlak van de markt verzwakt of, nog erger, dat de boekindustrie zich redt door de culturele functie te elimineren.

Dat is ook de reden dat in het Nederlandse systeem als enige van alle leenvergoedingsregelingen de uitgever een eigen recht werd toegekend.

In auteursrechtelijke kringen wordt steeds weer bepleit dat recht op leenvergoeding op te nemen in de Auteurswet 1912. Dat is echter niet goed voor deze wet en niet goed voor dit beleidsinstrument. Want óf in de Auteurswet 1912 worden uitgangspunten geïntroduceerd die zich niet met het klassieke auteursrecht verdragen, óf de regelgeving betreffende het recht op leenvergoeding wordt geperst in een keurslijf dat het cultuurpolitieke karakter van deze regelgeving geweld aandoet. Wie het gebouw van het klassieke auteursrecht bewondert moet niet willen dat de onconventionele regelgeving terzake van het recht op leenvergoeding daarin intrek neemt. In zijn algemeenheid kan gezegd worden dat de systematiek van het klassieke auteursrecht er wonderwel in slaagt ruimte te bieden aan aanpassingen die de belangen van de rechthebbenden beschermen ook in een tijd waarin vormen van exploitatie ontstaan waar de wetgever indertijd geen voorstelling van kon hebben. Er zijn echter vormen van exploitatie die de mogelijkheid van het klassieke auteursrecht te buiten gaan.

In dat geval moet men er niet voor schromen «auteursrecht op maat» te scheppen, om met prof. Grosheide te spreken⁴¹. Niets toch dwingt er toe «auteursrecht op maat» binnen de Auteurswet 1912 te regelen als dergelijke regelgeving zich niet verdraagt met de beginselen van het klassieke auteursrecht. Maar niets ook dwingt er toe om alléén de klassieke beginselen van het auteursrecht te onderschrijven als naar praktische *additionele* oplossingen gezocht moet worden. De Angelsaksische auteursrechttraditie toont aan dat het continentale auteursrecht niet alleen zaligmakend hoeft te zijn.

Per 1 januari 1986 werd de leenvergoeding ingevoerd met het Tijdelijk Besluit Leenvergoedingen. Per 1 januari 1987 is de regeling in de Welzijnswet van 14 februari 1987 opgenomen. In artikel 44, tweede lid, van deze wet is neergelegd dat deze regeling vervalt per 1 januari 1990, tenzij voor dat tijdstip een wetsvoorstel tot (verdere) regeling van de leenvergoeding is ingediend. In overleg met de minister van Justitie is besloten te bevorderen dat het jaartal 1990 wordt gewijzigd in 1992. Een voorstel tot wijziging van de Welzijnswet op dit punt is opgenomen in de Nota van Wijziging bij wetsvoorstel 20 853. Tot deze verlenging van de werkingsduur van de huidige regeling is besloten met het oog op de discussie die in Europees verband thans wordt gevoerd. Bij de huidige stand van de discussie is een leenvergoedingsregeling naar Nederlands model zeker mogelijk. Het is overigens verheugend dat ook de gemeenschapsminister van cultuur van de Vlaamse Executieve in zijn ontwerpdecreet op hoofdlijnen voor een dergelijk cultuurpolitiek model heeft gekozen. Verlenging van de huidige regeling stuit derhalve thans niet op bezwaren. Bij het tot stand brengen van een definitieve regeling ware het echter verstandiger de uitkomsten van de Europese discussie daarin te verdisconteren. Daarbij moet worden geconstateerd dat de tijd daarvoor nog niet rijp is: de discussie op Europees vlak is immers wel besproken maar zij zal zeker niet zijn afgerond vóór 1990.

⁴¹ F. W. Grosheide, *Auteursrecht op maat: beschouwingen over de grondslagen van het auteursrecht in een rechtspolitieke context*, Deventer, Kluwer 1986.

3.3.3. *Het auteursrecht*

De maker van een werk van kunst of wetenschap, dat wil in de praktijk zeggen elk werk met een zeker eigen karakter, komt het uitsluitend recht toe op openbaarmaking en verveelvoudigen. Deze rechten kan hij als de uit het geestelijk eigendomsrecht voortvloeiende economische rechten overdragen. Dit in tegenstelling tot de morele rechten zoals het recht op naamsvermelding, het recht op integriteit van het werk etc. De economische rechten maken deel uit van het mediumrecht. Daarmee is het belang van het auteursrecht voor de markt van het boek gegeven. Bij de exploitatie van primaire media speelt het auteursrecht ook een belangrijke rol. Het is belangrijk dat toneelschrijvers, componisten en beeldend kunstenaars beschikken over het exclusieve recht van openbaarmaking. Dat legt de basis voor hun rechtspositie met betrekking tot degene die het werk uitvoert en aan wie dit recht op openbaarmaking overgedragen kan worden teneinde tot openbaarmaking over te gaan. Maar nog belangrijker is het recht op openbaarmaking en/of verveelvoudiging bij de voortgezette of *secundaire* exploitatie van secundaire media. In het bijzonder als het secundaire media in de vorm van goederen betreft. Voor het handelsverkeer van deze media is het verbintenissenrecht omslachtig. De markt van secundaire media zou niet goed functioneren zonder het auteursrecht: het is de belangrijkste juridische grondslag van het handelsverkeer in deze media. Aangezien de exploitatie van «schrift» (script) als primair medium niet mogelijk is als dat niet is vastgelegd op het secundaire medium van het boek en aangezien boeken niet geëxploiteerd kunnen worden zonder auteursrechtelijke bescherming tegen kopiëren is hiermee het essentiële belang van het auteursrecht voor de boekenmarkt en dus ook de markt van het literaire boek aangegeven. Niet voor niets waren het literaire auteurs die de stoot tot de oprichting van de Berner Conventie gaven. Het auteursrecht is ook het belangrijkste generieke beleidsinstrument in het letterenbeleid in bredere ligging.

In verband met het groeiende belang van het auteursrecht in de huidige informatiemaatschappij is een speciale departementale werkgroep in het leven geroepen.

Erkend moet worden dat Nederland inzake het auteursrecht bepaald geen gidsland is. Over het ondertekenen van internationale auteursrechtconventies werd in Nederland nagedacht, zo ampel, dat een decennium vrijwel niets is. Een seconde in mensentijd. Dat is niet fraai, maar er is verandering in gekomen, gelukkig. Toen het 100-jarig bestaan van de Berner Conventie in 1986 plechtig herdacht werd, betuigden tal van ministers en ministeriële hoogwaardigheidsbekleders méér dan lippen-dienst aan het auteursrecht. In de Stichting Auteursrechtmanifestaties gingen de ministeries van Justitie, WVC en EZ, de Vereniging voor Auteursrecht en de Stichting Auteursrechtbelangen een samenwerkingsverband aan teneinde het «imago» van het auteursrecht te verbeteren.

Voordien had nauwe samenwerking tussen het ministerie van Justitie en Sociale Zaken al geresulteerd in een rapport inzake de bestrijding van de auteursrechtelijke piraterij. Toch is er nog een lange weg te gaan vooraleer het auteursrecht werkelijk verankerd zal zijn in het rechtsbewustzijn. Bij uitbaters van publieke lokaliteiten leeft het inmiddels dankzij gestrengheid van de Vereniging BUMA/STEMRA. Maar in dit verband wekt het verbazing dat de universiteiten er zo lang over gedaan hebben om met de KNUB tot een goede regeling te komen inzake de z.g. readers.

In het licht van die moeizame processen is het pleitbaar dat de uitgever een eigen uitgeversrecht wordt toegekend dat hem vrijwaart van

ongeoorloofde «nadruk». *Of en in hoeverre dat mogelijk is wordt ten departemente onderzocht met het oog op het doen van eventuele voorstellen dienaangaande.* Daarbij wordt uitgezien naar het rapport van de Studiecommissie Uitgeversrecht dat in februari 1989 zal verschijnen.

Het lijkt alsof hier enigszins is afgedwaald van het letterenbeleid. Dat is niet zo. Ten eerste niet omdat het auteursrecht onmisbaar is voor het handelsverkeer van literaire boeken. Ten tweede niet omdat de literatuur onderdeel uitmaakt van het culturele leven, en dat als men een cultureel leven op prijs stelt men ook de beschaving moet opbrengen om de rechten van de cultuurproducenten te erkennen en te honoreren. Ten derde niet omdat het economisch draagvlak van de markt niet uitgehold mag worden, noch de verankering van het auteursrecht in het rechtsgevoel.

Van groot belang is uiteraard dat de auteur zijn rechten ook de facto kan uitoefenen. In 1977 kwam door een samenloop van ongelukkige omstandigheden een einde aan het auteursrechtbureau van de VvL, SEBA. Een poging van overheidszijde om samen met de vereniging BUMA de stichting te redden mislukte, voornamelijk om financiële redenen. Er was een te groot tekort. Inmiddels heeft de VvL in nauwe samenwerking met BUMA weer een auteursrechtbureau in het leven geroepen, de Stichting LIRA. LIRA richt zich op de auteursrechten van literaire en literair-dramatische werken, in het bijzonder waar het collectief gebruik betreft in voortgezette exploitatie (bijv. kabelrechten). De uitvoering berust bij het bureau van BUMA. Evenals indertijd met de Stichting Beeldrecht het geval was kan LIRA voor de aanvangsfase een beroep doen op overheidssteun.

Het auteursrecht vereist regelmatig aanpassing, niet in het minst door de snelle technische ontwikkelingen op het gebied van media en informatievoorziening.

Een aanpassing die niet voortvloeyde uit nieuwe technische ontwikkelingen was een wijziging van het zogenaamde bloemlezingartikel (art. 16 van de Auteurswet 1912). Tegen het opnemen van tekst in een bloemlezing kan de auteur geen bezwaar maken, mits de bloemlezing gemaakt is om te worden gebruikt als toelichting bij het onderwijs. Wel is voor het opnemen van teksten in compilatie werk een vergoeding vereist. Dat is strenger dan voorheen toen menig uitgever in een literaire bloemlezing kon drukken «mede bestemd voor schoolgebruik» om onder artikel 16 uit te komen.

Belangrijker is het volgende. In 1974 werd een wijziging van de Auteurswet 1912 van kracht in die voege dat ingevoerd werd een artikel 16c, betrekking hebbend op fotokopiëren en reprograferen. Voorts werd bepaald dat de voorafgaande toestemming kwam te vervallen en dat een billijke vergoeding werd vereist. Bij KB van 20-6-1974 (Stb 1974, 351) werd het zo wel genoemde Reprobesluit van kracht, inhoudende een verruiming van repro-faciliteiten voor overheid, bibliotheken zonder winstoogmerk, onderwijsinstellingen waar onderwijs wordt gegeven vanwege de overheid, rechtspersonen zonder winstoogmerk en instellingen werkzaam in het algemeen belang die geheel of ten dele gefinancierd worden door de overheid. De reprorechtregeling bevat tevens een betalingsregeling. Een mooie regeling indien deze wordt nageleefd en er wordt voorzien in een goede mogelijkheid voor inning en repartitie. Maar juist daar school het probleem. Een door het toenmalige ministerie van CRM gefinancierd en door de Stichting Sociaal Economisch Onderzoek van de Universiteit van Amsterdam uitgevoerd onderzoek wees uit dat uit het reprorecht aanzienlijke revenuen te verwachten waren. De regeling

werkte echter slecht. In 1974 werd de Stichting Reprorecht opgericht. Doch eerst na een proefrepartitie in 1984, kan men zeggen dat de reprorechtregeling méér werd dan dode letter. Een belangrijke stap vooruit was het KB van 23-8-1985 (Stb 1985, 471) dat de Stichting Reprorecht als door de minister van Justitie aan te wijzen bureau voor inning en repartitie van reprogelden een juridische basis geeft.

3.3.4. *De vaste boekenprijs*

Is het auteursrecht het belangrijkste generieke beleidsinstrument, de vaste boekenprijs is een goede tweede. Dit beleidsinstrument is de ontheffing van de in het Reglement Handelsverkeer van boeken vastgelegde collectieve verticale prijsbinding boeken op het krachtens de Wet Economische Mededinging (WEM) geldende generieke verbod op prijsbinding.

De ontheffing werd in 1962 verleend. Maar de vaste boekenprijs werd in de periode na 1976 inzet van heroverweging. Agens daarin was het verbod dat de Europese Commissie afriep, de zogenaamde «overeenkomst» tussen de VBBB en haar Vlaamse zusterorganisatie, de Vereniging ter Bevordering van het Vlaamse Boekwezen. Alsook de voorgenomen wijziging van de WEM die de noodzaak met zich meebracht de ratio van een nieuwe ontheffing in een veranderde marktsituatie aan de orde te stellen. De wijziging van de WEM kwam overigens niet tot stand. De winst van de discussie is een ondubbelzinnige affirmatie van de vaste boekenprijs door Regering en Tweede Kamer. Verwezen wordt verder naar het advies van de Raad voor de Kunst terzake het advies van de Commissie Economische Mededinging van de Sociaal Economische Raad en het Witboek terzake van de vaste boekenprijs de Nederlandse Taalunie.

3.3.5. *Publiciteit*

Een belangrijk generiek beleidsinstrument in het letterenbeleid in bredere ligging is voorts propaganda voor het boek. Het imago van het boek dient met kracht verbeterd te worden. Met het oog op deze imagoverbetering en de afzetvergroting die gebaat is bij een verbetering van het fysieke produkt, is in 1987 weer het instituut van de «best verzorgde boeken» ingesteld. Dit door het ministerie van WVC gesubsidieerde instituut – een prikkel om de boekverzorging typografisch en anderszins te verbeteren – lijkt nu al vruchten af te werpen.

Geen beleidsinstrument maar wel een belangrijke voorwaarde om de marktpositie van het boek en de kwaliteit ervan te verbeteren is coördinatie van beleid. Verderop in deze nota zal een voorstel om te komen tot de oprichting van een Raad voor het Boek uitgewerkt en gemotiveerd worden.

3.4. *Een gecoördineerd beleid voor Boek en Lezen*

In de periode tussen 1976 en thans is de basis gelegd voor een breed en gecoördineerd beleid voor boek en lezen.

Daarbij gelden drie in elkaar grijpende overwegingen.

a. *Participatiebevordering*

De bevordering van de verticale spreiding waarbij meer mensen uit meer lagen van de bevolking in kunst participeren, een streven dat terecht hoog in het vaandel van de Nota Kunst en Kunstbeleid stond, is niet gelukt. Ook niet op het terrein van de literatuur. Integendeel. Er werd al op gewezen dat juist de middengroep van «af en toe lezers» uit de

lagere inkomens- en opleidingsgroepen dreigt weg te vallen. Daar mag niet in berust worden. De kwaliteit van de cultuur wordt niet alleen bepaald door de kwaliteit van het aanbod maar ook door de kwaliteit van de afname. Een bloeiend literair leven veronderstelt een bloeiend literair communicatieproces. Een intensieve participatie door zoveel mogelijk personen uit zoveel mogelijke lagen van de bevolking is geboden. Bovendien heeft men recht op participatie. Dat is niet alleen een sociaal grondrecht. Het ligt voor de hand. Als de overheid vindt dat de literatuur ondersteuning verdient omdat geestelijke ontplooiing een verrijking van het bestaan is, dan moet de overheidsinspanning erop gericht zijn zoveel mogelijk mensen tot lezen te stimuleren. Dat is het merit-motief. Maar het merit-motief overstijgt zichzelf want als meer mensen in hoogwaardige cultuur participeren wordt de kwaliteit van de cultuur als communicatieproces vergroot. Dan wordt de cultuur versterkt als het bindend element dat de samenleving voltooit tot een gemeenschap.

Want alleen personen die zichzelf creatief verwerkelijken in een bewust individualisme kunnen een zinvolle relatie tot de gemeenschap onderhouden.

«Het werkelijk leren waarde te hechten aan kwalitatief belangrijke cultuuruitingen is immers niet alleen een doel op zichzelf; het gaat *niet alleen* om het verrijken van het individuele gevoelsleven; inzicht in het heden en verleden van andere mensen, door ze in hun uitingen te herkennen, kan ons verdraagzamer maken voor wat ons tevoren vreemd leek.»⁴³

Het merit-motief verbreedt zich bovendien tot het ontwikkelingsmotief. Het is in het algemeen belang dat het intellect en de creatieve vermogens in de hele bevolking aangeboord worden. Terwille van henzelf en terwille van de samenleving als zodanig.

b. Marktbevordering

De overheid richt zich bij het voeren van cultuurbeleid op aanbod, distributie en afzet/afname. Het is mooi als er een kwalitatief hoog aanbod is, maar maatschappelijk gezien bewijst zich dat in de kwaliteit van de afname alsook in de kwantiteit ervan, nu of in de toekomst. Kortom, cultuur- en kunstbeleid zijn geen aanbodbeleid sec maar zijn eerst in afnamebeleid voltooid. Nu zijn de mogelijkheden om gericht in de fysieke productie, distributie en afzet te sturen gering.

Maar zoals de overheid de productie van literatuur als geestelijk product gericht kan stimuleren, zo kan de overheid ook de afname stimuleren. Participatiebevordering heeft dus door de verwevenheid van culturele en economische aspecten ook een marktbevorderend aspect. Dat is ook uiteraard van belang voor de auteur die immers medeproducent is. Het Fonds voor de Letteren heeft, zo blijkt, een achterstand. Maar ook als deze ingelopen zou zijn zal deze op grond van de wet van W.J. Baumol wéér ontstaan. Te meer omdat het, zoals gezegd, niet onaannemelijk is dat de markt een tendens zal vertonen waarbij langzaam lopende titels nog een lagere omloopsnelheid krijgen en het aantal exemplaren per titel nog zal afnemen terwijl, omgekeerd, de bestsellers nog sneller afgezet zullen worden in nog hogere oplagen. Als dat zou gebeuren dan verslechtert de inkomenspositie juist van die auteurs en vertalers die een beroep doen op het Fonds in de komende jaren.

c. Overproductie

Overproductie van cultuurgoederen is een ernstige bedreiging voor het cultuurproces in de nabije toekomst.

In feite dreigen twee ontwikkelingen. Ten eerste: culturele overproductie. Er ontstaat een zo grote «overvloed» dat men de informatie niet meer kan verwerken. Er wordt zoveel informatie geproduceerd dat het

⁴³ prof. dr H. van den Bergh, *Kultuur en kwaliteit*, p. 24, Samsom uitgeverij B.V., 1986.

ondoenlijk wordt deze te begrijpen. Er treedt informatieve entropie op, m.a.w. er ontstaat een zo grote mate van niet meer te verwerken informatie dat de informatie omslaat in desinformatie (informatieverstopping).

Ten tweede: culturele onderproductie. Er wordt teveel van hetzelfde geproduceerd of teveel dat geproduceerd wordt volgens eenzelfde formule (informatievervuiling). In het eerste geval is er een te veel aan boeken met een lage vervangbaarheid. In het tweede geval is er sprake van een aanbod van boeken waarin teveel hetzelfde staat, bijvoorbeeld tijdschriftromans of van elkaar afgeschreven «hobby, vrije tijd en doe-het-zelf»-boeken.

Dus: een teveel aan boeken met een hoge vervangbaarheid. Bij economische overproductie kan zowel culturele onderproductie (*te grote redundantie*) als culturele overproductie (*een overload aan hoogwaardige informatie*) optreden. In beide gevallen is er een marktstagnatie.

De verschillende deelmarkten kunnen een verschillend beeld vertonen en dat ziet men thans ook. Er is bijvoorbeeld economische overproductie en culturele onderproductie in het hier genoemde genre van «hobby, vrije-tijd en doe-het-zelf boeken». De koper van dit genre boeken die niet per se een *bepaalde* titel wil verwerven gaat naar de ramsj-zaak: een markt die juist dat soort boeken aantrekt. Of hij gaat naar de bibliotheek. Daarom wordt deze markt van boeken met een doorgaans hoge vervangbaarheid snel zwak als het gezinsbudget achteruit gaat. Terwijl de markt van boeken met een lage vervangbaarheid daar niet zo onder te lijden heeft. Bij de hogere opleiding- en inkomensgroepen treedt dan alleen vraagverschuiving op omdat men selectiever gaat kopen: geen wegwerpboeken met een hoge vervangbaarheid, maar literatuur van blijvende waarde en dus een lage vervangbaarheid. Dat verklaart *voor een deel* het aantrekken van de literaire markt en het stagneren of zelfs teruglopen van andere deelmarkten. Voorts is er op veel van de «distributieve» deelmarkten bij de boeken met een hoge vervangbaarheid toenemende substitutie door de televisie.

Dat ziet men thans. Maar men ziet thans ook boeken met een lage vervangbaarheid in de ramsj terecht komen. Dat duidt op culturele overproductie. Door het feit dat de leeshonger verzadigd is en economische overproductie toeneemt, wordt de markt uitgehold. Dit is economisch slecht. Bovendien is zowel culturele overproductie als culturele onderproductie in cultureel opzicht een kwalijk verschijnsel. Er is geen reden om dat te onderschatten zoals het advies van de Raad voor de Kunst inzake de vaste boekenprijs doet⁴⁴.

Bij een stagnerende markt bevordert de vaste prijs overproductie in economisch opzicht en dat is een zwakke kant van dit systeem. Culturele overproductie en culturele onderproductie treden thans, zoals gezegd, tegelijkertijd op. Culturele overproductie werkt verwarrend en chaotiserend zodat het antwoord daarop is: versimpeling.

Dat ziet men óók op de markt van «selectieve» boeken die in bestsellersimpelt. Het gevolg vooral echter op de markt van boeken met een hoge vervangbaarheid, de «distributieve» boeken, is: vraagtval en toenemend televisiegebruik.

Nu zijn culturele over- en onderproductie relatieve begrippen. De toenemende informatisering van de samenleving vereist een toenemende vaardigheid om een goed gebruik van het aanbod te kunnen maken. Dat vereist een toenemende vaardigheid om zich goed in de informatiestromen te kunnen oriënteren en de juiste keuzes te kunnen maken. Dat moet aangeleerd worden. En het is niet best dat, terwijl de samenleving steeds hogere eisen stelt aan het vermogen tot bewust medium-gebruik, het onderwijs voornamelijk oog heeft voor de digitale informatieverwerking. Maar dit laatste komt jonge mensen aangewaaid, *terwijl het vermogen tot zinvolle en bewuste cultuurparticipatie een moeilijke en*

⁴⁴ Raad voor de Kunst, Het culturele belang van de vaste boekenprijs, mei 1985, p.85

langdurig leerproces is, dat door de toenemende informatisering steeds moeilijker wordt. Daar is zo weinig op geanticipeerd dat, ondanks het geestelijk kapitaal dat in de hele bevolking aanwezig is, de kenniskloof onrustbarend groeit.

Er is geen schijn van kans op dat de elektronische media, de televisie voorop, de foliomedialia, het boek voorop, zullen verdringen. Wat men wel ziet is dat het lezen van boeken, inzonderheid literatuur, meer en meer het voorrecht van een elite wordt en de intensieve omgang met literatuur het voorrecht van een elite binnen de elite. Nu is dat wel nooit anders geweest. Maar men mag van een welvaartmaatschappij toch wel verwachten dat er ook meer geestelijke bloei is dan in een schaarste-economie. Maar de op vergroting van het materiële welzijn gerichte politiek van thans beantwoordt nog steeds aan een ideologie van de schaarste-economie terwijl, zoals economen als Schumpeter al lang hebben verteld, de geestelijke ontplooiingskansen onderbelicht blijven.

Doch om terug te komen op de culturele onder- en overproductie. Het antwoord kan en moet gevonden worden in verbetering van het *zich van het probleem bewust geworden onderwijs*. Niets geen 'kies exact'. Deze samenleving heeft geen behoefte aan exactheid maar aan creativiteit.

Ook al om aan de «computer-metafoon (J. Weizenbaum) die mensen naar zijn geautomatiseerde evenbeeld scheidt, te ontkomen. Alleen door de subjectieve redundantie te vergroten, dat wil zeggen de vaardigheid om in informatie de zinvolle patronen te ontdekken kan de culturele overproductie gekeerd worden. Want er is alleen chaotiserende «overload» in de mate waarin men de informatie niet begrijpt. Dat blijft natuurlijk een probleem door de toenemende specialisatie die ook een toenemende verantwoorde generalisatie (en geen versimpeling) vereist. Maar ook de culturele overproductie wordt door educatie bestreden. Want naarmate de subjectieve redundantie, zeg de eruditie, toeneemt, worden boeken, geproduceerd volgens een vast patroon, voor de lezer vervelend want objectief te redundant. In dat geval wil hij meer informatie verwerven. Er zal dan vraagverschuiving van boeken met een hoge vervangbaarheid naar boeken met een lage vervangbaarheid optreden. En waar economische overproductie zich, niet uitsluitend, doch wel in heel sterke mate, in de categorie van boeken met een hoge vervangbaarheid voordoet (de formule van boeken van een hoge vervangbaarheid zijn immers makkelijk na te bootsen en dus ook massaal in productie te brengen volgens een van tevoren te maken concept) is het niet ondenkbaar dat door de bevordering van de kwaliteit van de afname de economische overproductie wordt teruggedrongen. De industrialisatie van de cultuur is bepaald niet steeds per se gunstig. Terwille van de culturele functie van deze industrie kan de overheid algemene voorwaarden scheppen om de grootschalige vrije markt van gemassificeerde culturele goederen en diensten te versterken. Maar daarmee kunnen ook de negatieve effecten gestimuleerd worden. Voor zover het de vrije markt betreft kan de overheid zich daarmee nauwelijks door middel van gericht beleid inlaten. Maar wel kan de overheid enige negatieve aspecten bestrijden door het bevorderen van de kwaliteit van de vraag! Want juist door de op de consumentgerichte marktstrategie van de moderne marketing, is de consument niet afhankelijk van het aanbod zoals de producent hem dat belooft te presenteren, maar kan hij daar grote invloed op hebben.

«Een grotere gevoeligheid bij velen voor het artistieke en culturele zou een eind maken aan het diktaat van die culturele instituties en publicitaire media die garen spinnen bij de exploitatie van de meest gemakzuchtige vraag. Dat zou de grootste overwinning zijn die ons onderwijs kan

boeken en tevens het meest zinvolle antwoord op relativistische skepsis en vervlakking⁴⁵.»

Zoals gezegd, bij kunst- en cultuurbeleid is aanbodsbeleid niet voldoende. Gebleken is dat het aanbod niet de vraag schept, althans niet in voldoende mate. Het sluitstuk van kunst- en cultuurbeleid is dan ook het op aanbodsbeleid aansluitend *afnamebeleid*. Juist door de toemende kans op informatieverstopping («overload») en informatievervuiling (overtolligheid) en de verhoging van de drempel tot intensieve cultuurparticipatie dient dat laatste de nadruk te krijgen die het toekomt. Voor wat het letterenbeleid betreft: dat is niet te realiseren in het nastreven van participatievergroting *zoals dat geschiedde in het letterenbeleid in enge zin. Het participatiebeleid dat evenzeer afzetbeleid is dan ook feitelijk uit het beleid in enge zin getrokken en geplaatst aan de afnamezijde van de markt van literaire boeken en dus ook van de boekenmarkt, in het bijzonder van de markt van algemene boeken.*

Het participatiebeleid dat evenzeer afzetbeleid is in bovenvermelde zin is daarmee *onderdeel* geworden van een verder ontwikkelen van een breed en geïntegreerd beleid voor boek en lezen. Let wel: onderdeel. Er is wel gezegd dat deze taak, het bevorderen van de kwaliteit van de vraag, uitsluitend toekomt aan het onderwijs. Dat is niet juist. Het is al uitgelegd, maar omdat het onderwerp van gesprek is geweest wordt het hier herhaald. Vanouds richtte niet alleen het letterenbeleid maar ook het bibliotheekwerk zich op de bevordering van de participatie van de literatuur, c.q. de leescultuur. Er zijn veel instituties die zich hiermee bezig houden, commerciële en niet-commerciële.

Ter versterking van de leescultuur is een samenwerking tussen deze instellingen geboden, de basis is daar inmiddels voor gelegd. In 1982 verzocht het ministerie van WVC enkele instellingen die zich bewogen op het gebied van de leesbevordering, waaronder de stichting SSS, het NBLC en het NLMD een samenwerkingsverband aan te gaan. Een volgende stap was dat de KNUB, de NBB en het NBLC in het door het ministerie van WVC uitgeroepen «jaar van de leesbevordering» 1987 een Stichting Lezen in het leven riepen die zich bezig houdt met «fundraising» en het financieren en coördineren van leesbevorderingsprojecten. Aan de Stichting CPNB is het bureau van de Stichting Lezen voorlopig toegevoegd. Het Samenwerkingsverband Leesbevordering is inmiddels omgezet in het adviesorgaan van de Stichting Lezen. De stichting wordt gesubsidieerd door de Afdeling Bibliotheekwerk van het ministerie van WVC.

Nog een enkel woord over de plaats van het letterenbeleid in deze. Nog eens onderstreept wordt dat het letterenbeleid zich richt op de bevordering van literatuur, dus ook de afname van literatuur. Vanuit het letterenbeleid wordt dan deze specifieke bijdrage geleverd aan de bevordering van de leescultuur en een breed beleid voor boek en lezen. En wel hierom:

1. Alleen als er een brede belangstelling is voor het boek en het boek zijn prestige als cultuurdrager bij uitnemendheid herwonnen heeft ontstaat een klimaat waarin ook de brede participatie in literatuur mogelijk is.
2. Alleen wanneer de mediumvaardigheid groter wordt, heeft bovenbedoelde brede participatie kans van slagen. Immers, er is discussie over de mogelijkheid of de taal- en leesvaardigheid achteruit gaan of niet. Maar door de steeds hogere eisen die aan taalvaardigheid, leesvaardigheid en ook mediumvaardigheid worden gesteld, moeten deze aan de groeiende eisen van de tijd blijven voldoen.
3. Literatuur bevindt zich niet op een eiland, althans een isolement is niet bevorderlijk voor de participatie. Isolement roept drempels op. De

⁴⁵ H. van den Bergh, *Kultuur en kwaliteit*, op. cit. p. 24.

literatuur wordt alleen toegankelijker wanneer deze een natuurlijk onderdeel uitmaakt van het hele «leespakket».

4. Aan de ene kant wordt daarmee de literatuur van zijn «bijzonderheid» ontdaan. Aan de andere kant is literatuur een norm voor creativiteit en kwaliteit en moet geleerd worden dat literatuur in het «leespakket» een even unieke als onontbeerlijke plaats heeft.

5. Men kan het lezen van literatuur niet «ineens» leren; de lezer zal zijn weg moeten leren vinden in een geheel van teksten om zijn of haar eigen gevoel voor kwaliteit te ontwikkelen en die fiction en non-fiction te ontdekken die maximale ruimte biedt aan de permanente ontwikkeling van zijn of haar creatieve ontplooiingsmogelijkheden. Het is puritanisme te denken dat triviale literatuur of ontspannende fiction in het leesgedrag taboe is. De lezer dient echter gestimuleerd te worden in de ontwikkeling van het eigen kwaliteitsgevoel zodat hij of zij weet te onderscheiden wat onderhoudend amusement is dat geen ruimte aan de creatieve zelfverwerkelijking biedt en daarvoor alleen een escapistisch surrogaat kan zijn, en wat de kwaliteit heeft van de creatieve ruimte.

Een breed geïntegreerd beleid voor boek en lezen waarvoor de basis thans gelegd is kan alleen van de grond komen met inspanning van alle bij het boek betrokken instituties. Het onderwijs komt dus geen exclusieve rol toe in de bevordering van de leescultuur. Maar duidelijk is wel dat een betrokken aandeel van het onderwijs onontbeerlijk is. Dat is nog in genen dele gerealiseerd, helaas. Voorts is het natuurlijk zo dat in het boekenvak commerciële en culturele belangen verstrengeld zijn. Dat is een gegeven. Dat behoeft echter geen beletsel te zijn. Uit het bovenstaande blijkt dat participatiebevordering en afzetbevordering heel wel samen kunnen en terwille van het effect ook moeten gaan; commerciële belangen spelen dan ook terecht een rol. Ook de overheid kan zich niet onttrekken aan de markt-economische aspecten. De overheid integendeel zal, waar beleidsvoerend handelen economisch handelen is, oog moeten hebben voor het economische draagvlak van de markt. De stevigte daarvan is voorwaarde voor het goed vervullen van de culturele functie. En met het in het leven roepen van een Stichting Lezen heeft het boekenvak te kennen gegeven die culturele functie te onderschrijven en te willen samenwerken in een «private-civil partnership» met door de overheid gesubsidieerde instituten. Trouwens, het boekenvak kan onmogelijk wars zijn van een verbetering van de kwaliteit van de vraag die de enige oplossing is voor een cultureel verantwoorde sanering van de markt. Het geestelijk functioneren van het culturele communicatieproces vindt zijn vertaling in het economische ruilverkeer van de markt van culturele goederen en diensten. Dat is nu eenmaal zo. En om het cultuurproces te bevorderen moet men dus die markt gebruiken.

Continuïteit en vernieuwing

Inleiding

In de periode van 1976 tot thans werd de infrastructuur van het beleid in enge zin geconsolideerd. Ten principale behoeft daar niet veel in veranderd te worden. Al zijn er wel enkele leemtes en kwam de noodzaak tot financiële versterking van het Fonds voor de Letteren aan het licht.

Het beleid in bredere ligging werd geëxpliciteerd en waar mogelijk versterkt. Tenslotte werd de structurele basis voor een geïntegreerd beleid voor boek en lezen gelegd.

Hierna zal worden aangegeven hoe op de hier genoemde niveau's het beleid voortgezet en uitgebouwd zal worden. Daarbij zal een omgekeerde volgorde dan tot nu toe worden aangehouden en wel om een praktische reden. De uitbouw van het beleid met het Fonds voor de Letteren is het meest vergaand en vereist de meeste ruimte voor toelichting. Het is goed om daarmee deze nota te besluiten.

1. Een geïntegreerd beleid voor boek en lezen

Eén en andermaal is gezegd dat bij de bevordering van literatuur als kunst het medium-aspect in het oog springt op het moment dat men de non profit-sfeer verlaat. Men wordt geconfronteerd met de boekindustrie als mediumindustrie. Het literaire boek maakt deel uit van de markt van boeken als mediummarkt en is daar beleidsmatig niet los van te koppelen. Andere media kunnen het boek zeer wel substitueren en dat gebeurt ook. Dat betekent dat de bij de leescultuur betrokkenen, dat wil zeggen de boekenbranche (KNUB, NBB, CPNB, het bibliotheekwerk (RABIN, NBLC), kunstzinnige vorming (LOKV) en overheid (letteren, bibliotheekwerk, kunstzinnige vorming/amateuristische kunstbeoefening) in het kader van een geïntegreerd beleid nauw dienen samen te werken.

Over het onderwijs is al het één en ander gezegd. Dit zal nauw bij de beleidsvorming betrokken dienen te worden. De verruiming van het beleidsconcept betekent ook dat het boek uitdrukkelijker dan thans in het geheel van de ontwikkelingen binnen het hele mediumlandschap geplaatst dient te worden, dat het bevorderen van het lezen wordt opgevat als belangrijk onderdeel van de bevordering van de mediumbewustheid. En bovenal, dat de mogelijkheden van de andere media benut worden voor de versterking van de boek- en leescultuur en de verbetering van het culturele imago van het boek.

Om een voorbeeld te geven. De televisie met zijn sterke nadruk op amusement is een medium dat makkelijk verleidt tot passief gebruik. Het krijgt nogal eens de functie van hoofdmedium in plaats van die van aanvullend medium. In het bijzonder, en in toenemende mate, in de lagere inkomens- en opleidingsgroepen. Want juist in deze groepen blijkt volgens een recent timebudget-onderzoek van het SCP het tv-kijken terrein te winnen op het lezen. Volgens andere onderzoeken neemt ook juist bij deze groepen het kopen van boeken beduidend af. Men kan dan drie dingen doen. Men kan doen of de televisie er helemaal niet is en zich afsluiten voor de onmiskenbaar negatieve effecten die de televisie bij gemakzuchtig gebruik op de cultuur heeft. Dat gebeurt in Nederland nogal eens. Men kan er over jammeren en dat is meer traditie aan het worden in het buitenland. Men kan de televisie, maar ook andere media, gericht inschakelen bij de bevordering van de boek- en leescultuur. Gezien de dominantie van de televisie als schepper van de brede cultuur is het onontkoombaar de mogelijkheden van dat medium aan te boren, wil de bevordering van de boek- en leescultuur onder brede lagen van de

bevolking realiteitszin krijgen. Er zijn tal van mogelijkheden. Speciale programma's voor boek en lezen, t.v.-dramabewerkingen van klassieken, maar ook via teletekst of anderszins verwijzen naar op schrift vastgelegde achtergrondinformatie van de programma's. Het Meerjarenperspectief van de Raad van de Nederlandse Taal en Letteren wijst op de mogelijkheid van een Nederlandse versie van het informatieve Franse televisie programma *Apostrophes*⁴⁶. Belangrijk is voorts dat het beleid, dat slechts in samenwerking gestalte kan krijgen, hecht gecoördineerd en gestructureerd wordt. Niet alleen naar binnen toe, met het oog op de onderlinge samenwerking, maar ook en niet minder naar buiten toe, ter versterking van de positie van het boek in de samenleving en in het bijzonder in het mediumlandschap⁴⁷.

Voorgesteld wordt dan ook weer aan te knopen bij een door het ministerie al eerder naar voren gebracht plan om te komen tot de instelling van een Commissie of een Raad voor het Boek. De taak van een Commissie of Raad voor het boek is niet het interne overleg te structureren, maar als bundeling van de bij het beleid voor het boek en lezen betrokken partners naar buiten toe op te treden⁴⁷. De taak zou meer in het bijzonder moeten zijn het imago van het boek te versterken en te dien einde:

1. op basis van bestaande deelonderzoekingen, jaarverslagen en ander relevant materiaal periodiek een samenhangend verslag uit te brengen over de stand van zaken met betrekking tot het boek in het mediumlandschap en het lezen en de ontwikkelingen dienaangaande in de profit en non profit sector;
2. zwakke plekken in die ontwikkeling te signaleren en dienaangaande voorstellen voor maatregelen te doen;
3. voorstellen voor aanvullend onderzoek te doen, zowel op het gebied van de ontwikkeling van methodieken op het terrein van de bevordering van boek en lezen als met het oog op het culturele communicatieproces in zijn algemeenheid;
4. het bevorderen van de publiciteit voor de boek- en leescultuur en het versterken van het imago van het boek.

Het is niet de bedoeling dat het een zware organisatie wordt, maar een instituut met een lichte structuur en, om de overheadkosten zo laag mogelijk te houden, bij voorkeur gelieerd aan een bestaand bureau of een bestaande instelling. Omdat de Raad voor de Kunst toch een «kunstimago» heeft, terecht natuurlijk, zal dat niet dit adviesorgaan moeten zijn.

In de departementale beleidsvoering heeft de uitbouw van het geïntegreerde beleid voor boek en lezen tot consequentie een nauwere samenwerking tussen de administratieve eenheden die zich bezig houden met de beleidsuitvoering ter zake van letteren, bibliotheekwerk en, vanwege de placering in het geheel van het mediumlandschap, het overige mediumbeleid (radio, televisie en pers).

2. *Letterenbeleid in bredere ligging*

Uiteraard heeft het hierboven naar voren gebrachte voorstel ook invloed op het letterenbeleid in bredere ligging. Men kan op goede gronden volhouden dat de imago-verbetering ook een belangrijk generiek beleidsinstrument is op het tweede beleidsniveau. Ook hier is structurering van het beleid van groot belang. Deze heeft gestalte gekregen in een permanent geïnstitutionaliseerd overleg met de KNUB en de NBB en incidenteel maar regelmatig overleg met de VBBB. De institutionalisering van de departementale interne beleidsvoorbereiding met betrekking tot het auteursrecht is genoemd.

⁴⁶ Voor het overige zij verwezen naar: John T. Guthrie and Mary Siefert, *Measuring Readership; rational and technique*, UNESCO, 1984.

⁴⁷ Zie ook: *De toekomst van het boek*, Nationale UNESCO-Commissie Nederland, 1972.

Wat betreft de vaste boekenprijs. Deze zal onderwerp blijven van aanhoudende zorg. Zeker zolang er geen bevredigende oplossing is gevonden voor de handhaving van de vaste prijs in het grensoverschrijdend handelsverkeer in boeken tussen Nederland en Vlaanderen. De eerste stap daartoe is versterking van een dergelijk systeem in België. Daar zal met kracht op worden aangedrongen.

Tenslotte nog dit. Met de voor genoemde specifieke beleidsinstrumenten is het instrumentarium niet uitgeput. Een uitzonderingstarief voor boeken, op het door het ministerie van WVC eind 1987 georganiseerde internationale congres «Books and Literacy, a challenge to new developments» met kracht bepleit, blijft een interessante optie. Althans zo genuanceerd, dat als de BTW-tarieven in het kader van de Europese interne markt worden geharmoniseerd, boeken onder het lagere tarief vallen. Legitimering kan zijn dat de overheid niet alleen de vrijheid van drukpers en meningsvrijheid respecteert, maar als een uit dit grondrecht voortvloeiend zogenaamd connex recht de uitoefening van dat recht bevordert *als dat nodig mocht blijken*. Het gaat dan om het scheppen van voorwaarden tot behoud van de diversiteit van het aanbod. Het boekenaanbod is thans voldoende verscheiden. Maar de toekomstprognoses zijn niet van dien aard dat dit zo blijft als niet alle inspanningen zijn gericht op versterking van de markt.

Ter afsluiting van de passages over het beleid voor boek en lezen en het beleid in bredere ligging en als overgang naar het beleid in enge zin nog het volgende.

Er werd met betrekking tot het letterenbeleid in bredere zin en het beleid voor boek en lezen vooral de nadruk gelegd op verdere structurering van het beleid en op het ontwikkelen en/of verfijnen van het beleidsinstrumentarium. Dat brengt geen overdracht van middelen in de vorm van prijssubsidies met zich mee.

Een uitzondering moet worden gemaakt voor de volgende terreinen:

1. Verhoging van de middelen van de Stichting SSS. De Stichting SSS is tot ontwikkeling gekomen binnen het domein van het beleid in enge zin, dus op het eerste niveau. Het wordt thans gerekend tot een instelling werkzaam op het letterenbeleid *als onderdeel van en bijdrage tot* het beleid voor boek en lezen. Dat is in feite een bevestiging van de reeds gegroeide toestand waarbij deze stichting en het NBLC in nauwe samenwerking op het terrein van de leesbevordering een reputatie hebben opgebouwd.

2. Structurele subsidiëring van een bescheiden maar kwalitatief hoog bureau ten behoeve van een Raad of commissie voor het Boek.

Over de structurering van het werkveld nog het volgende. Zoals gezegd is het voormalige Samenwerkingsverband Leesbevordering (SSS, NBLC, CPNB, NLMD) omgezet in een adviesorgaan waarin deze instellingen vertegenwoordigd zijn. Teneinde de organisatiestructuur niet te zwaar en te gecompliceerd te maken dient de omvang van dit advieslichaam beperkt te blijven. Kleinere organisaties zoals SIB en Plint kunnen door de instellingen die deel uitmaken van het adviesorgaan 'geadopteerd' worden teneinde zich van hun inbreng verzekerd te weten.

Tenslotte nog dit. De literaire activiteiten van culturele minderheden vergen een bijzondere aandacht. De beleidsvoering geschiedt in het kader van het reguliere letterenbeleid. Om een zekere prioritering tot uitdrukking te brengen is in overleg met de Raad voor de Kunst, Afdeling

Letteren besloten een bedrag van f 100 000 op de begroting te «earmarken» voor literaire activiteiten van culturele minderheden, in het bijzonder literaire manifestaties.

In den lande zijn tal van plaatselijke, vaak zeer actieve schrijversorganisaties die op plaatselijk niveau gesubsidieerd worden. Men ziet daarbij een samenwerking tussen professionele auteurs en amateurschrijvers. Zowel in de overgang van amateur- naar beroepsauteur als voor de participatie spelen deze organisaties vaak een stimulerende rol. Deze organisaties zijn gebaat bij onderlinge samenwerking en een levendige onderlinge uitwisseling alsmede een centrale landelijke publicatie- en informatiemogelijkheid. De Stichting Lift heeft zich op het gebied van de coördinatie op dit terrein een positie verworven die, onder de nodige condities, subsidiëring uit de middelen ten behoeve van de kunstzinnige vorming en de amateuristische kunstbeoefening rechtvaardigt. Men mag aannemen dat voor een bloeiend literair leven ook een levendige beoefening van het «zondagschrijven» van betekenis is. Anders dan bij amateurtoneelspelers het geval is, is de belangstelling voor de professionele literatuur groot bij amateurschrijvers. Bovendien wordt daar de schrijfcultuur in ere gehouden en deze mag natuurlijk allerminst verwaarloosd worden. Een verbinding van het beleid voor boek en lezen met het beleid inzake de literaire vorming/amateuristische kunstbeoefening is van belang. De schakel daartussen is het letterenbeleid als onderdeel van het boek- en leesbeleid. In een aparte bijlage wordt op de literaire vorming/amateuristische kunstbeoefening nader ingegaan.

3. Letterenbeleid in enge zin

3.1. Inleiding

Letterenbeleid als zodanig valt uiteen in nationaal letterenbeleid binnen de grenzen en letterenbeleid in internationaal perspectief. Het zwaartepunt van het letterenbeleid in internationaal perspectief valt echter voor een groot deel binnen het domein van het letterenbeleid in enge zin. De belangrijkste gesubsidieerde instellingen zijn hier toch de *Vertalingenstichting* en *Poetry International*. Hoewel het letterenbeleid in bredere zin en het beleid voor boek en lezen een niet onbelangrijke internationale dimensie hebben, vooral in multilaterale betrekkingen, zal het letterenbeleid in internationaal perspectief, gezien het bovenstaande, in deze paragraaf gewijd aan het letterenbeleid in enge zin, behandeld worden.

Zowel de integratie van de Nederlandstalige boekenmarkt als de problematiek met betrekking tot de vaste boekenprijs zijn onderwerpen die binnen de Nederlandse Taalunie aangevat zijn.

Met het bestuur van de Stichting voor Vertalingen zal in overleg getreden worden om te bezien in hoeverre de beleidsvoering kan worden geïntensiveerd. Daarbij wordt in het bijzonder, maar niet uitsluitend, gedacht aan de opvulling van de leemte in het beleid met betrekking tot de vertalers van Nederlands literair werk in het buitenland. Gegeven de groeiende belangstelling, meer in het bijzonder in de Bondsrepubliek, voor de Nederlandse literatuur en gegeven ook het feit dat zich met betrekking tot de vertalingen in het Duits problemen voordeden, zal hier prioriteit worden gegeven. Aan de kant van de Duitse Bondsregering bestaat grote belangstelling voor bijscholing van vertalers uit het Nederlands. Met tussenkomst van de zeer inventieve Nederlandse Ambassade te Bonn zal in het voorjaar van 1989 een congres te Stuttgart georganiseerd worden om tot een praktische opzet van een permanent bijscholingsprogramma te komen. Dat dient dan op zo kort mogelijke termijn ten

uitvoer te worden gebracht. Van de kant van de Bondsregering kan financiële steun worden verwacht.

Bovendien heeft de Nederlandse Ambassade het initiatief ontwikkeld voor een Duitstalig tijdschrift over Nederlandse literatuur en de literaire ontwikkelingen. Nederland heeft zich voorts kandidaat gesteld als «Schwerpunktland» voor de Frankfurter Buchmesse 1992.

Het vertaalproject zal als voorbeeld dienen voor gelijksoortige projecten gericht op de bevordering van het vertalen in het Frans en vervolgens in het Engels c.q. het Amerikaans. De Fransman Noble is weliswaar een buitengewoon getalenteerd vertaler van Nederlands literair werk in het Frans. Maar hij is een eenling.

En ook hier zal continuïteit gewaarborgd dienen te worden.

De infrastructuur van het letterenbeleid in enge zin binnen de grenzen vertoont geen leemtes. Wel is op een aantal deelgebieden uitbouw nodig en dient een aantal subsidieregelingen te worden aangepast.

De volgende deelgebieden zullen hier de revue passeren:

- publicaties
- bemiddelingsinstanties
- het Fonds voor de Letteren

3.2. *Publicaties*

Een klassiekenreeks

Het aanbod van literatuur bestaat uit contemporaine literatuur.

Literatuur is een communicatieproces dat zich in de tijd afspeelt en dat in zijn voortdurende verandering nimmer voltooid is. Men kan ook zeggen dat iedere lezer een literair kunstwerk op zijn eigen wijze creatief voltooit. Maar ook dat is dan steeds voorlopig, want zolang hij een creatief lezer is verandert zijn houding ten opzichte van de literatuur steeds en is zijn lezen de voortdurende verandering van zijn literatuur.

Zoals ook in iedere tijd de literatuur uit het verleden verandert in de literatuur van het heden die ook steeds weer *zijn* eigen literatuur van het verleden heeft. Elke periode heeft zijn eigen literaire verleden in de steeds wisselende interpretatie en verwerking van het verleden die ook weer de eigentijdse literatuur als interpretatie van zichzelf door het literaire verleden heen in beweging houdt. De rijkdom van het culturele heden en de mate waarin het verleden in het heden actueel is, is van invloed op de kans op een rijke culturele toekomst.

In de literatuur als actualiteit van het lezen bestaan geen heden en verleden maar bestaat alleen het literaire nu waarin het verleden aanwezig is in het heden. Natuurlijk kunnen bepaalde delen van de literatuur uit het verleden tot louter literatuur-historie vervallen zonder dat het zich aan de literaire actualiteit direct of indirect meer meedeelt. Maar dat kan steeds veranderen, steeds kan historie weer actualiteit worden. Cultuur is cultuur in zijn continuïteit door de tijd heen. De toekomst van de cultuur wordt bepaald door de mate waarin het verleden in het heden leeft.

Dat betekent: zorg voor de ontwikkeling van culturele waarden en zorg voor het behoud daarvan dienen, als het goed is, samen te vallen. Maar daaraan gerelateerd is de situatie in Nederland wat de literatuur betreft onbevredigend. Er zal een antwoord geformuleerd moeten worden. Te meer omdat de «actualisering» van de literatuur toeneemt. Dat wil zeggen dat op een steeds vluchtiger markt het besef van continuïteit het steeds meer aflegt tegen trendgevoeligheid.

Het hiervoor staande houdt in, dat het behoud van het literaire erfgoed van groot belang is voor een bloeiend contemporair literair leven. Maar

behoud betekent niet slechts conservering. Het erfgoed dient ook behouden te zijn in zijn permanente aanwezigheid. Dus: beschikbaarheid. Niet alleen in de archieven van de Koninklijke Bibliotheek en de universiteitsbibliotheken maar ook in de boekhandel en zeker ook in de openbare bibliotheken. Nu is aanwezigheid in de boekhandel lastig te realiseren. Ook de zelfinkopende boekhandels die een breed assortiment voeren, dat wil zeggen meer dan 7000 titels, kunnen zich geen lage omloopsnelheid van gevoerde titels veroorloven. Een omloopsnelheid van 4 is al ambitieus.

Maar het is heel goed mogelijk dat de omloopsnelheid van sommige delen van een klassiekenreeks voorlopig kleiner dan één zal zijn.

Doch vooral de openbare bibliotheken zouden hun beleid veel meer moeten afstemmen op de beschikbaarstelling van de literatuur als gemeenschapsbezit. De openbare bibliotheken zouden het zich tot taak moeten rekenen een «diepte- assortiment» te voeren van hoog niveau en dus ook het literaire erfgoed in voorraad te houden en permanent ter beschikking te hebben.

Overigens is het zo dat de reproductie van het literaire erfgoed niet tot een van onze grote culturele tradities behoort. Het buitenland behoeft niet altijd maatgevend te zijn. Doch wat betreft de belangstelling voor zijn literaire klassieken is het in Nederland in vergelijking met veel andere Europese landen wel erg pover gesteld. Van een groot aantal klassieke auteurs zijn de werken niet meer te verkrijgen. Is dat wel het geval, dan betreft het maar al te vaak tekstedities die niet aan de huidige maatstaven voldoen.

Het ministerie heeft de KNUB verzocht advies uit te brengen over de mogelijkheid dat de literaire uitgevers gezamenlijk een reeks publiceren met verantwoorde tekstuittgaven van de Nederlandse klassieke auteurs. De Maatschappij der Nederlandse Letteren is nauw bij de advisering betrokken. De Maatschappij heeft een lijst opgesteld van auteurs die in ieder geval met een werk voor opname in een klassieke reeks in aanmerking komen. In het kader van dit project is het Basisbureau tekstedities een subsidie verleend om een handleiding voor het editeren van teksten te vervaardigen.

Het advies inzake de Klassiekenreeks, waarover uiteraard ook nog de Raad voor de Kunst zal worden geraadpleegd, is nog niet uitgebracht.

In het jongste verleden zijn de uitgaven van twee bescheiden uitgevoerde reeksen met literaire teksten uit het verleden geruisloos gestaakt. De serie Klassieken Nederlandse Letterkunde, in samenwerking met de Maatschappij der Nederlandse Letteren uitgegeven door Martinus Nijhoff en de serie klassiek Letterkundig Pantheon, uitgegeven door W. J. Thieme & Cie. Deze edities waren bestemd voor middelbaar schoolgebruik en universitair onderwijs.

De betrekkingen met de Maatschappij der Nederlandse Letteren – men denke aan de voorgenomen omvorming van de Rijkscommissie inzake literair-historische opdrachten tot een commissie van de Maatschappij – zijn mede hierom geïntensiveerd: de Maatschappij is een uitgelezen instelling om een nieuwe, niet kostbaar uitgevoerde serie van minder bekende teksten uit het literaire erfgoed, bijvoorbeeld van vóór 1750, uit te geven of te doen uitgeven.

Het NLMD houdt zich slechts bezig met de conservering en de ontsluiting van de Nederlandse literatuur na 1750; niet ontkend kan worden dat, waar de Nederlandse literatuur uit het meer recente verleden al slecht present is in het heden, de literatuur van vóór 1750 zwaar onderbelicht is.

3.3. *Literaire boekuitgaven*

Door de overheid worden op bescheiden schaal literaire publicaties gesubsidieerd. Het daaraan bestede bedrag schommelt jaarlijks tussen de f 400 000 en f 500 000. Mede doordat de begrotingsmiddelen vaak in niet onbelangrijke mate op incidentele basis konden worden gesuppleerd, zijn in de loop van de tijd belangrijke uitgaven gerealiseerd, zoals de Verzamelde brieven van P.C. Hooft, het volledige oeuvre van G.A. Bredero, de verzamelde brieven van Multatuli (nog niet compleet), Ter Braak, Du Perron, het verzamelde werk van Couperus (thans verschijnend in een nieuwe teksteditie) en Bordewijk, het poëtische oeuvre van Dèr Mouw, Simon Vestdijk, Pierre Kemp, Gerard den Brabander, Gerrit Kouwenaar, Lucebert, Bert Schierbeek, Leo Vroman, Cees Nooteboom, Guillaume van der Graft, Jan G. Elburg, Jozef Eijckmans etc.

Het subsidiestelsel is in de loop der jaren steeds aangepast.

Volgens het meest recente systeem wordt gesuppleerd in het te verwachten exploitatietekort met een lump sum waarover geen afrekening verschuldigd is. Het systeem bevredigt nog steeds niet. De ratio van de regeling is dat de overheid een deel van het risico draagt bij sterk risico-dragende uitgaven. Omdat een uitgever steeds interne subsidiëring toepast is echter niet na te gaan hoe groot het risico is dat een uitgever met één publicatie loopt. Het risico is niet af te lezen aan het exploitatietekort en kan per uitgever verschillen. Vaak ziet men dat toch tot uitgave wordt overgegaan ook al is het gevraagde subsidie niet verstrekt. In dat geval was het risico dus toch niet te groot.

Men ziet voorts een vrij grote variatie van soorten van uitgaven waarvoor subsidie wordt aangevraagd. Het verdient daarom de voorkeur tot een categorisering van in principe subsidiabele uitgaven te komen. Bijvoorbeeld: verzamelde werken in alle genres, literaire studies van belangrijke omvang en biografieën. In deze gevallen bestaat een vermoeden van een zo groot risico dat een beroep op de overheid tot medefinanciering gerechtvaardigd is. In de (meeste) andere gevallen moet een professionele uitgever zijn risico weten te spreiden.

Een uitgeversactiviteit die nog apart genoemd moet worden is het drukken en uitgeven in de marge. Nederland kent een bloeiende cultuur van heel kleine tot wat grotere uitgaven in kleine edities. Dat lijkt misschien niet zo belangrijk. Dat is het wel. Een fijnmazig net van levendige locale of anders kleinschalige activiteiten geeft het nationale literaire leven een stevige structuur.

Kleine drukkerijen en uitgevers in de marge dragen bij aan de belangstelling voor bibliotheek boeken, voor toegewijde boekverzorging. De uitgeverij BIS (Book Industry Services) is steun toegezegd voor het vervaardigen van een zo compleet mogelijke catalogus van kleine drukkers/uitgevers teneinde grotere bekendheid aan deze activiteit te geven en de kleine fondsen toegankelijk te maken voor een groter publiek.

3.4. *Literaire tijdschriften*

De steun voor literaire tijdschriften vergt jaarlijks een bedrag van ca. f 400 000. Deze begrotingspost komt evenwel onder steeds sterkere druk te staan ten gevolge van het feit dat het aantal tijdschriften dat voor subsidie in aanmerking werd gebracht sterk toenam, maar dat nauwelijks gesubsidieerde tijdschriften werden opgeheven. Op het ogenblik worden bijna twintig literaire tijdschriften gesubsidieerd. Van uitgeverszijde is aangedrongen op een verhoging van de middelen ten behoeve van de subsidiëring van de literaire tijdschriften. Het is natuurlijk positief te waarderen dat er veel literaire tijdschriften en tijdschriftjes verschijnen.

Maar men moet toch oog hebben voor het feit dat hier, bij het professioneel uitgeven van literaire tijdschriften, culturele onderproductie kan optreden. De literaire critici en opinion leaders kunnen zich in de vloed van literaire tijdschriften minder en minder oriënteren. Laat staan dat het algemeen literair geïnteresseerde publiek daar nog toe in staat is. Door de veelheid van literaire tijdschriften raakt bovendien de informatiestroom naar de dag- en weekbladen verstoep. De verspilling die steeds het effect van overproductie is wordt hierin zichtbaar doordat het aantal tijdschriften sneller groeit dan het aantal bijdragen van hoog niveau. Syntactische overproductie creëert semantische onderproductie. Dat kan ook hier optreden.

De gemiddelde oplage van de literaire tijdschriften exclusief twee Friese tijdschriften, de *Vestdijkkroniek*, *Over Multatuli* en *Bzzlletin* is 1350 exemplaren (deze tijdschriften zijn buiten beschouwing gelaten omdat de oplage van *Bzzlletin* uitzonderlijk hoog – 37% van de totale oplage tijdschriften – en de oplage van de twee Friese tijdschriften, de *Vestdijkkroniek* en *Over Multatuli* uitzonderlijk laag is).

- Inclusief deze vijf tijdschriften is de gemiddelde oplage 1650 exemplaren;

- De onverkochte oplage bedraagt 41% van de totale oplage tijdschriften;

- De totale oplage bedraagt 31 125 exemplaren waarvan onverkocht 12 873 exemplaren.

Ook rekening houdend met een kleine markt is hier sprake van stagnatie.

Met de noodzakelijke contingentering van het maximaal te subsidiëren aantal tijdschriften is dat niet opgelost. Literaire tijdschriften hebben een complexe functie. Ze hebben een functie in het versterken van de 'corporate identity' van het uitgevershuis in het imago van het tijdschrift⁴⁸; tijdschriften hebben een 'proeftuinfunctie', een voorhoede-functie en een publieksfunctie. De laatste functie nu kan door de economische overproductie in het gedrang komen. Dat is een ernstig probleem. Dat noopt tot een selectiever beleid. Een oplossing voor het beperkte publieksbereik kan mogelijk gevonden worden in een specialisering van een of enkele gezaghebbende literaire tijdschriften vooral in de informerende publieksfunctie. In ieder geval: het gesprek over het literaire tijdschrift is eerder begonnen dan beëindigd.

In verband met dit laatste nog een opmerking. De bespreking van literatuur in dag- en weekbladen moet zich om publicitaire redenen, namelijk vanwege de eisen die de nieuwsvoorziening stelt, aanpassen aan de 'actualisering' van de markt. Dat heeft echter het grote nadeel dat de kritiek in de beoordeling van de brede productie van literatuur achter blijft. Wat overdreven gezegd: niet de kritiek schift, maar de markt. De kritiek brengt dan in die eerste schifting verfijningen aan. Met als gevolg weinig respons voor aankomende auteurs. En mocht dat optreden, dan is er ook geen kritisch weerwoord op de overproductie van met literaire bedoelingen bedrukt papier waarin de (aankomende) kwaliteit kan verdrinken. Het is de moeite waard om te onderzoeken of en in hoeverre gestimuleerd kan worden dat bijvoorbeeld enkele weekbladen meer kolomruimte besteden aan literaire voorlichting en kritiek.

3.5. Instellingen

Inleiding

De beleidsvoornemens met betrekking tot een aantal instellingen die (mede) uit de letterenbegroting gefinancierd worden zijn al vermeld. Zo kwam de Stichting SSS reeds ter sprake in het kader van het beleid voor boek en lezen, de Vertalingenstichting in het kader van het nationale letterenbeleid in internationaal perspectief.

Rest de bespreking van het NLMD.

⁴⁸ Termen als corporate image en corporate identity zijn natuurlijk dubieus. Identiteit drukt zich uit in het imago; er is geen verschil tussen imago en identity. Alleen een vals imago geeft het beeld van een *voorgevende* identiteit. Sponsoring is bijvoorbeeld gericht op het verbeteren van de imago om de *suggestie* van een bepaalde identiteit te geven.

Het Nederlands Letterkundig museum.

In zijn beleidsplan 1988–1991 verwijst het bestuur van het NLMD naar een door het ministerie uitgevoerd doelmatigheidsonderzoek (maart 1987). Daarin komt de verhouding tussen input en output aan het licht: 6% output tegen 94% input. Dat beeld is ongunstig. Men dient, het is veel eerder al opgemerkt, hierbij te verdisconteren dat met die 94% input een aantal belangrijke functies bekostigd zijn; het bijvoorbeeld uit de post salarissen betaalde personeel produceert diensten en dat is ook output. Dat neemt niet weg dat er een wanverhouding is tussen kosten en baten.

Hoofdprioriteit van het bestuur is het optimaal toegankelijk maken van de collecties en het inhalen van de achterstand bij het verwerken van de collecties. In dat verband wordt de noodzaak van automatisering naar voren gebracht. De collecties dienen dan weer door tentoonstellingen en vooral veel publicaties toegankelijke gemaakt te worden. Het bestuur stelt zich voor een tweesporenbeleid te voeren: aan de ene kant het intensiveren van de dienstverlenende functie voor een kleine groep professioneel bij de Nederlandse letterkunde betrokken publiek. Voorts: uitbouw van een bredere publieksfunctie. Dat zal dan vooral zijn neerslag vinden in een versterking van de museumactiviteiten. Het bestuur doet in verband met het versterken van de publieksfunctie een beroep op de leesbevordering dat zich zo in de aandacht van het ministerie zou mogen verheugen.

Dat mag zo zijn. Maar dat betekent niet dat nu maar verder geïnvesteerd moet worden in deze functie *omdat deze er nu eenmaal is* in de hoop dat het rendement dan toeneemt tot een punt dat een aanvaardbare balans tussen kosten en baten ontstaat. De vraag is of de verhoging van de kosten van deze reeds dure faciliteit niet de grensnut-equivalentie van de op de letterenbegroting opgevoerde en in te zetten middelen doorkruist. Een tentoonstelling van literatuur heeft, anders dan bij een tentoonstelling van beeldende kunst, slechts een ondersteunende functie met een per definitie beperkt effect.

Daar komt dit nog bij. Een letterkundig museum van allure rechtvaardigt een ruimhartige financiering van overheidswege en in dat licht zijn de huidige kosten niet extravagant, ook al doorkruist de inrichting van het gebouw op autonome wijze het bestuursbeleid. Door het relatief hoge tempo waarmee de overbrenging van de oude naar de nieuwe behuizing gerealiseerd moest worden, heeft de nieuwe behuizing de allocatie van de middelen van de letterenbegroting eveneens op autonome wijze gedictieerd met een exponentieel groeiend beslag op de middelen. In dit licht zal ook een eventuele verruiming van de middelen ten behoeve van het NMLD moeten worden gezien. In overleg met het bestuur zal dan bekeken worden welke functies geprofileerd moeten worden en welke niet, welke taken wellicht ook afgestoten of aan andere instellingen overgelaten kunnen worden en waaraan beslist prioriteit verleend moet worden, b.v. conservering. Ook zal gezien moeten worden of, en in hoeverre, het gebouw nadere aanpassing vereist om publiekstoegankelijker te worden. Het ware wenselijk dat een commissie van deskundigen uit de museumwereld advies aan het bestuur uitbrengt terzake van een optimale benutting van de publieks- en de expositieruimten.

3.6 Het Fonds voor de Letteren

Inleiding

In de afgelopen jaren zijn de middelen van het Fonds voor de Letteren

onder steeds sterkere druk komen te staan. In de bescheiden analyse van de marktontwikkeling is daar een poging tot verklaring van gegeven.

Hiervoor is de mogelijkheid van de volgende tendens beschreven die ernstig genoeg is om hier nog even samen te vatten. En dat is dat er een kleine groep van bestsellerauteurs ontstaat die zich in een rat race moet beijveren om bestsellerauteur te blijven en geen tijd heeft om het talent de kans te geven zich in stilte en rust te laten rijpen, en dat daarnaast een grote groep van auteurs zal groeien die steeds moeilijker tot de grootschalige, goed renderende markt doordringt en wiens economische positie slechter wordt tengevolge van teruglopende titelomzet en lagere omloopsnelheid. Door een evolutie in de visie op de beroepsmatigheid van de auteur en vertaler en de, daar natuurlijk niet los van staande verandering van de boekenmarkt en de markt van het literaire boek, zijn de aanspraken van deze twee beroepsgroepen voor een grotere ondersteuning van hun beroepspositie van overheidswege toegenomen. Maar het zij meteen maar gezegd. De ontwikkelingen van de moderne markt kunnen leiden tot reservaatvorming van auteurs die belangrijk werk schrijven en publiceren maar te weinig tot de (grotere) markt doordringen. Extra inspanning van de overheid om de beroepspositie te bevorderen kan deze reservaatvorming versterken als dit onverschilligheid van de auteurs en vertalers voor de afzet oproept. Het is zo dat een situatie die feitelijk beantwoordt aan de beroepsgerichte visie – een gegarandeerd inkomen, los van de markt – voorkomen dient te worden. Een marktgerichte visie is alleen dan geloofwaardig als aanbodbeleid, geconcretiseerd in de versterking van de beroepspositie van de auteurs en vertalers, gelijk opgaat met afzetbeleid.

Het Beleidsplan 1989–1992 van het Fonds

Op 1 november 1988 bracht het bestuur van het Fonds voor de Letteren zijn beleidsplan 1989–1992 in de openbaarheid. Hield het bestuur voor het uitbrengen van deze nota rekening met de noodzaak van een verhoging van de middelen van het Fonds met een bedrag van ca. f 500 000, in het beleidsplan 1989–1992 komt het bestuur tot bedragen van geheel andere orde. Voor de periode 1989–1992 vraagt het bestuur een extra investering van 2,5 miljoen. Het plan bepleit een versterking van het budget van aanvullende honoraria en werkbeurzen.

De hoofdgedachte van het beleidsplan van het Fonds is dat professionele auteurs en vertalers van hun schrijverschap een beroep moeten kunnen maken. Dat wordt gekoppeld aan een norminkomen van f. 56 000 dat deze beroepsbeoefenaars in ieder geval uit zuiver literaire arbeid moeten kunnen verwerven. Wordt deze norm niet bereikt, dan vult het Fonds het deficit aan. Kwaliteit is hier een doorslaggevende factor. Criteria zijn voorts: continuïteit en produktiviteit. Kwaliteit betekent ook – dat zegt het Fonds niet maar dat wordt hier gezegd – dat op grond van de produktiviteit en de continuïteit *alsmede de wens van de auteurs/vertalers om het volledige schrijverschap te beoefenen slechts een beperkte groep in aanmerking komt.*

De exponentiële verhoging van het subsidie die het Fondsbestuur wenst is dan globaal toe te schrijven aan twee factoren die genoemd zijn:

1. De inkomensfactor: toenemende professionalisering in de zin van «denken in termen van beroepsmatigheid». De moderne markt vraagt om «producenten van teksten» en dat verdringt de romantische visie op het schrijverschap als «vrijbuitelij».
2. De volumefactor: toename van het aantal aanvragers bij de oorspronkelijke groep auteurs/vertalers.

Het onder punt 2 genoemde wordt dan zo uitgewerkt dat bepleit wordt:

- op de lange termijn: verhoging van het norminkomen tot f 75 000 bruto per jaar;
- op de korte termijn: uitbreiding van het aantal maandeenheden voor werkbeurzen (een toename van 68% voor de auteur en 8% voor de vertaler) en verhoging van de additionele honoraria, met name die voor de vertaler. Als reden om het aantal maandeenheden op te voeren wordt aangegeven onder meer het bevorderen van de «doorstroming»; voor de additionele honoraria geldt dan dat deze gerelateerd worden aan het norminkomen.

De uitgangspunten op grond waarvan de overheid het beleidsplan van het Fondsbestuur in concreto benadert zijn de volgende. Met erkenning van de noodzakelijkheid dat de auteur/vertaler in de gelegenheid gesteld moet worden zijn schrijverschap beroepsmatig uit te oefenen, dient er voor gewaakt te worden dat er geen economische overproductie (en culturele onderproductie) ontstaat, dat de «beroepserkenning» niet daarin uitmondt dat het schrijverschap zijn relatieve uitzonderlijkheid verliest en dat het schrijverschap zozeer met garanties wordt omkleed dat de doorwerking in de samenleving achterblijft.

1. *Overproductie/onderproductie*

De marktgerichte visie brengt een zekere mate van marktconformiteit met zich mee, dat wil ook zeggen dat een literaire auteur ook de auteur is die de zeef van de uitgever gepasseerd hebbend, zich als zodanig op een literaire markt heeft begeven. Deze marktgerichte visie is voorwaarde voor een gezond Fondsbeleid. Maar het is ook zo dat de markt van het boek door (economische) overproductie gekenmerkt wordt, ook in de sector van het literaire boek, en dat zulks kan leiden tot onderproductie van literaire kwaliteit in het totale aanbod. Dat stimuleren is niet alleen verspilling in economische zin; het is ook in cultureel opzicht niet goed.

2. *Relatieve uitzonderlijkheid*

Het schrijven als beroep is buitengewoon risicovol. Dat is de technische reden die steun aan dat beroep vanwege de overheid rechtvaardigt *als* de overheid vindt dat deze steun in cultureel opzicht gerechtvaardigd is. Deze laatste legitimering vindt zijn grondslag hierin dat de auteur niet «zomaar» een vrij beroep beoefent, maar een uitzonderlijk beroep. En wel in die zin dat literair werk van hoge kwaliteit van zo groot algemeen belang is dat het beroep ook een andere benadering van overheidswege rechtvaardigt dan bij vrije beroepen te doen gebruikelijk is. Dat impliceert dat niet iedere auteur die zich op de literaire markt beweegt een aanspraak op «beroepserkenning» als potentiële «voltijdschrijver» kan maken. Er moet voor gewaakt worden dat van de «beroepserkenning» niet een zuigkracht uitgaat die de beroepsmatigheid in een vanzelfsprekende claim op het Fonds en dus op de overheid doet ontaarden. Het is goed als een auteur de kans krijgt zich als voltijdschrijver te ontplooien. Vandaar dat er een goede doorstroming moet zijn. Maar dat betekent niet slechts «instroom». Maar ook inderdaad een «uitstroom» én een selectieve toelating tot het uitkeringsstelsel.

Het alternatief van deeltijdschrijver of vrije-tijdschrijver moet niet geblokkeerd worden door een te lage drempel van het Fonds. De schrijver als vrije-tijdschrijver is een traditie die niet afgebroken moet worden. Nu moet gezegd worden dat het instrumentarium van het Fonds op dit soort nuances kan inspelen. Het criterium voor toekenning van het aantal maandeenheden is immers zowel de kwaliteit als het tijdsbeslag

dat de produktie van een werk vergt. Vergt het realiseren van een werkplan bv. 10 maanden dan kan de beurs om kwaliteitsredenen lager uitvallen. Dat lijkt inconsequent. Maar het biedt ruimte voor de noodzakelijke souplesse, elk schrijverschap in de zwevende situatie tussen vrije kunstenaarschap en ondernemerschap recht te kunnen doen in het licht van de belangrijkste norm: kwaliteit.

Bij de beoordeling van het plan dat het Fondsbestuur thans op tafel legt moet er echter goed op gelet worden dat beroepsmatigheid geen vanzelfsprekend automatisme wordt. De beroepserkenning van het auteurschap is en blijft de erkenning van (relatieve) uitzonderlijkheid.

Dat geldt ook voor de vertalers. Vertalen van literair werk is een ander beroep dan het schrijven van oorspronkelijk werk. Dat uit zich in een grotere bedrijfsmatigheid. In zekere zin is het een «gewoon» vrij beroep. Een beroep echter, dat zonder de steun vanwege de overheid vaak niet onder aanvaardbare sociaal-economische condities beoefend kan worden.

Ook in dat opzicht beschikt het Fonds over het instrumentarium om een selectief beleid te voeren. Er dient echter voor gewaakt te worden dat er in de praktijk een toevloed van werkbeursvertalers ontstaat wier werk redelijk is, maar niet méér. Alléén in het geval er sprake is van hoge kwaliteit, èn van de vertaling èn van het vertaalde werk als bijdrage aan de bloei van het literaire leven in Nederland, kan er sprake zijn van bijzondere overheidszorg. Voor het overige dient de vertaler als vrije ondernemer zijn beroep voor eigen rekening en risico te beoefenen.

3. Doorwerking en samenhang

Steeds dient in het oog gehouden te worden dat de subsidiëring van culturele goederen en diensten slechts zijn legitimering vindt als deze doorwerken in een samenleving. Dat wil niet zeggen dat de afname *van dit moment* van doorslaggevend belang is. Investering in cultuur is steeds ook investering in de toekomst. Een zeker investeringsrisico is daarbij gerechtvaardigd. Alsook de kans dat een deel van het aanbod ook in de toekomst tot een klein publiek beperkt blijft in de verwachting dat deze beperkte afname toch positieve externe effecten heeft. Kwaliteit moet er zijn, maar dat is *terwille* van de samenleving. Dit leidt tot de conclusie dat het beleid erop gericht zij de doorwerking in de samenleving zo groot mogelijk te maken.

De beroepserkenning van het schrijverschap en het «vertalerschap» nu leidt er makkelijk toe dat de absolute beroepsgerichte visie gaat prevaleren. Dat is wel te begrijpen, want het is volstrekt redelijk dat men vindt dat kwaliteit er moet zijn zonder dat de actuele vraag van de consument daarover beslist. Maar dat is geen basis voor «regulier» beleid. Want alleen kwaliteit van uitzonderlijk hoog niveau dient behouden te blijven, geabstraheerd van de vraag. Regulier beleid dat alles wat kunstenaars produceren tot iets exclusiefs verheft dat zijn bestaansrecht ontleent aan het feit dat het er is – zulk een beleid verliest zijn geloofwaardigheid. Vandaar dat ieder *begin* van een absolute beroepsgerichte visie vermeden moet worden.

Bij het wege van de denkbeelden van het Fonds, neergelegd in het meerjarenplan, staan deze uitgangspunten voorop. Het bestuur van het Fonds baseert zich, terecht, op de uitkomsten van het «IVA-rapport». Maar plannen zijn niet de uitkomsten waar harde wetenschappelijke data toe nopen. Dat ligt voor de hand, maar het is toch goed om dat nog even te onderschrijven. Het gaat hier om een beleidspolitieke richtingbepaling, gegeven het algemene uitgangspunt van erkenning van het beroeps-schrijverschap, maar gegeven ook de hier genoemde noodzakelijke

restricties. De onderzoekers is verzocht aan te geven hoe groot het 'deficit' is onder gegeven variabele aannames. Rekenvoorbeelden die financiële indicaties geven. Zo ook hebben de onderzoekers hun indicaties gepresenteerd. Eén zo'n variabele in de kwantiteit van het aantal professionele auteurs dat in staat gesteld dient te worden om het schrijverschap als volle dagtaak te beoefenen met als norm een redelijk inkomen. Zowel de norm van het aantal auteurs als de norm wat een redelijk inkomen is, is geen wetenschappelijk gegeven. Beide normen zijn beleidspolitiek bepaald, of, met andere woorden, het gaat hier om wat men in redelijkheid mag aannemen wat als normatief gelde. Om een voorbeeld te geven: toen in 1976 op het systeem van de werkbeurzen op basis van maandeenheden werd overgegaan, werd overeengekomen dat het aantal auteurs dat voor een 12-maands werkbeurs in aanmerking zou kunnen komen, bepaald werd op maximaal 20. Dit maximum werd nimmer gehaald. In het beleidsplan wordt thans een getal van 25 auteurs genoemd die voor een 12-maands werkbeurs in aanmerking dienen te komen. Waarom dit zo ineens? In het licht van wat het Fondsbestuur tot nu toe als norm deed gelden is niet aannemelijk gemaakt dat 25 auteurs die in een zo klein taalgebied als het Nederlandse voor een bepaalde periode op een van overheidswege gegarandeerd redelijk inkomen moeten kunnen rekenen een redelijk aantal is. Het is hier niet de plaats om de voorstellen van het Fondsbestuur aan een gedetailleerde analyse te onderwerpen. Maar de contigentering raakt precies wat hierboven al werd aangeduid met «relatieve uitzonderlijkheid». Dat zal hier nog even toegelicht worden. Uitgangspunt is kwaliteit in relatie tot professionaliteit. Maar als iedere professionele auteur van redelijke kwaliteit in beginsel een beroep op een gegarandeerd redelijk inkomen kan doen is een zekere redelijkheidsnorm geschaad. Immers, als er een vrij groot aantal auteurs in staat blijkt te zijn op professionele wijze werk van behoorlijk niveau te vervaardigen, dan is hier niet sprake van een bijzondere bijdrage aan de literaire cultuur. En dan wint het argument aan overtuigingskracht dat een auteur dan een behoorlijk groot deel van zijn risico, voortvloeiend uit zijn vrije beroepskeuze zelf maar moet dragen. Als uitgangspunt geldt inderdaad dat diè auteur die van zijn schrijverschap een beroep wil maken, daartoe in staat gesteld dient te worden als de kwaliteit (en de productiviteit) van zijn werk daartoe aanleiding geeft. Maar dan blijft nog open wat men onder kwaliteit dient te verstaan. Dit element zal altijd arbitrair blijven. Maar zeker is dit bijzondere kwaliteit. Wordt dat niet gehonoreerd, dan gaat de schrijver behoren tot een gewone beroepsgroep met wellicht een verhoogd risico. Een bijdrage van overheidswege kan dan gepast zijn, maar niet meer dan dat. Dat moet betekenen dat alleen een beperkte groei van topauteurs vanwege de overheid in staat gesteld kan worden het professionele schrijverschap beroepshalve volledig en op basis van een redelijk norminkomen uit te oefenen.

Het criterium kwaliteit is dan negatief.

Neemt het gemiddelde kwaliteitsniveau toe dan nemen de eisen die men aan de «top» mag stellen toe en dat betekent dat men de «top» ook niet moet uitbreiden. Doet men dat wel, dan gebeurt er precies wat zich voordeed met de BKR-regeling: dan keert de op zichzelf gerechtvaardigde eis van erkenning van de professionaliteit zich tegen zichzelf en dan verliest het systeem zijn geloofwaardigheid. Alleen relatief uitzonderlijke creativiteit rechtvaardigt een uitzonderlijk beleidsregime – en hoe men het wendt of keert: dat is kunstbeleid. Hier staat overigens zeer uitdrukkelijk: relatief uitzonderlijke kwaliteit. Het gaat niet om genialiteit, maar om hoge kwaliteit in relatie tot het gemiddelde kwalitatieve niveau dat van periode tot periode kan wisselen. Om het wat sprekender te maken: stel dat de Nederlandse overheid het kaatsen als een beroep erkent en bijvoorbeeld vijf kaatsers voorziet in hun levensonderhoud,

maar dat die kaatsers deze sport beoefenen ver onder de internationale top. Stel nu voorts dat er plotseling een zeer getalenteerde generatie kaatsers naar voren komt die de top van het internationale niveau gemakkelijk bereikt: op dat moment is de huidige top van vandaag op morgen middenklasser geworden. In die zin is kwaliteit een relatief begrip. Het is dan legitiem om de vijf eerder genoemde kaatsers niet meer tot de eredivisie te rekenen en hen ook niet meer van te salariëren volgens deze normen. Een vergelijkbare redenering rechtvaardigt ook een vrij constant contingent van auteurs die naar de normen van een bepaalde periode «topauteurs» genoemd mogen worden. In een volgende periode kunnen in het licht van hogere relatieve kwaliteitsnormen, deze topauteurs mogelijkwijs in een lagere categorie terecht komen. Er dient steeds doorstroming te zijn in de topklasse en op basis van een relatief kwaliteitscriterium is dat ook mogelijk.

Dit alles in aanmerking nemend kan toch opgemerkt worden dat de uitkomsten van het «IVA-rapport» aan het licht brengen dat de economische positie van de auteur en vertaler naar de maatstaven die men heden ten dage mag aanleggen niet sterk is. Hierboven werd gesproken, en terecht, van relatieve topkwaliteit. Maar het inkomen uit zuiver literaire arbeid is in het licht van de (relatieve) uitzonderlijkheid van kwaliteit beslist aan de lage kant.

Ten tijde van het opstellen van het Kunstenplan was een aantal feiten nog niet aan het licht getreden. Wel werd rekening gehouden met de mogelijkheid daarvan.

De herallocatie van een bedrag ter grote van f 400 000 was bedoeld om het deficit van het Fonds op te heffen. Volgens een berekening dezerzijds, gebaseerd op het in het beleidsplan van het Fondsbestuur naar voren gebrachte urgente knelpunten kan dit deficit thans gesteld worden op een bedrag van f 770 000. Aanvulling van het subsidie tot dit bedrag moet het fonds in staat stellen op vlieghoogte te blijven⁴⁹.

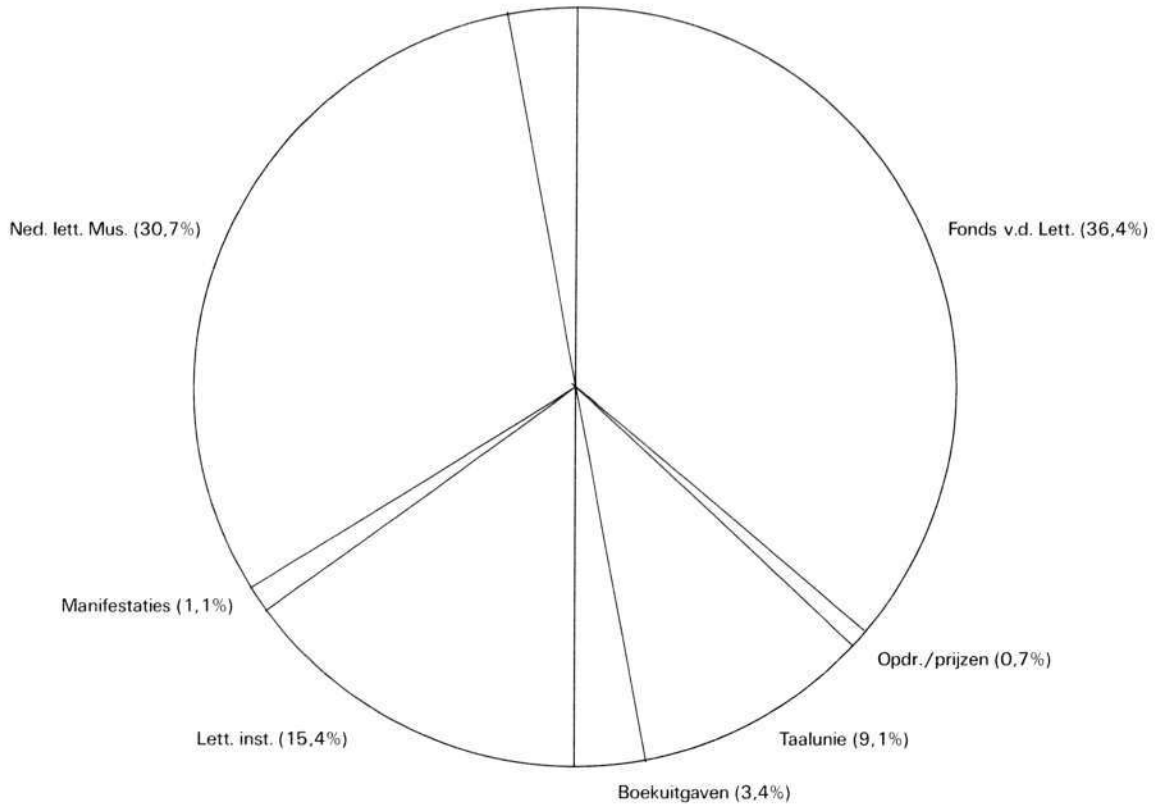
Tegen de achtergrond van de hier geformuleerde uitgangspunten van het letterenbeleid en de criteria die van toepassing zijn op het Fonds, zal moeten worden gezien of, en in welke mate, er ruimte moet worden gecreëerd voor een verdere verbetering van de inkomenspositie van auteur en vertaler in de toekomst.

⁴⁹ Berekening zie bijlage 2.

LETTEREN BEGROTING 1988

Budget f 11.506.100

Tijdschriften (3,2%)

Berekening van het extra budget ten behoeve van het fonds voor de letteren

Het subsidie voor het Fonds voor de Letteren is sinds 1980 – gecorrigeerd voor inflatie – gestegen met 14%, terwijl de letterenbegroting slechts een reële groei van 3% vertoonde. Het aandeel van het Fonds in de letterenbegroting is in die periode toegenomen van 43% in 1980 tot 48% in 1986 (letterenbegroting excl. huur NLMD ad 1 600 000). Vooral het subsidie ten behoeve van de apparaatskosten is sterk gestegen met een verdrievoudiging van het personeelsbudget en ruim 40% reële groei bij de materiële lasten.

Het werkbeursbudget steeg in 1982 met 16%. Deze verhoging is grotendeels ten goede gekomen aan de vertalers in de vorm van 150 extra maandeenheden. Het subsidie voor de regeling additionele honoraria is echter sinds 1980 nominaal op hetzelfde niveau gebleven. Dit resulteerde in een reële achteruitgang van de post «overige uitkeringen» (alle regelingen excl. werkbeurzen) van 14%.

In onderstaand schema is het verloop in het subsidie over de periode 1980–86 geïndexeerd weergegeven waarbij voor de twee belangrijkste regelingen, de werkbeurzen en de additionele honoraria ook de werkelijke uitgaven zijn vermeld.

Indexeren fonds voor de letteren (peiljaar 1980)

<i>subs. totaal</i>		<i>uitkeringen</i>		<i>pers. lasten</i>		<i>mater. lasten</i>					
<i>nom.</i>	<i>reëel</i>	<i>nom.</i>	<i>reëel</i>	<i>nom.</i>	<i>reëel</i>	<i>nom.</i>	<i>reëel</i>				
142	114	130	106	366	258	175	142				
<i>subs. werkbeurzen</i>				<i>subs. overige uitkeringen</i>							
<i>nom.</i>	<i>reëel</i>										
143	116										
<i>bedrag maandeenheden</i>		<i>werkbeurzen auteurs</i>		<i>werkbeurzen vertalers</i>		<i>AH oorp.werk</i>		<i>AH-vertalingen</i>			
<i>nom.</i>	<i>reëel</i>	<i>nom.</i>	<i>reëel</i>	<i>nom.</i>	<i>reëel</i>	<i>nom.</i>	<i>reëel</i>	<i>nom.</i>	<i>reëel</i>		
112	91	116	94	318	259	100	81	99	80		
<i>tot. uitgaven werkbeurzen</i>		<i>uitkering per ontvanger</i>		<i>basisbedrag</i>		<i>uitgekeerde-AH per inzending</i>		<i>woordtarief</i>		<i>uitgekeerd AH per inzending</i>	
<i>reëel</i>		<i>reëel</i>		<i>nom.</i>		<i>reëel</i>		<i>nom.</i>		<i>reëel</i>	
107		102		125		102		110		90	
				<i>nom.</i>		<i>reëel</i>		<i>nom.</i>		<i>reëel</i>	
				76		65		91		74	

Werkbeurzen oorspronkelijke auteurs

Het Beleidsplan noemt als motief voor de uitbreiding van het aantal maandeenheden dat het budget ruimte moet bieden om auteurs op grond van kwaliteit en continuïteit van hun werk door te laten stromen in het werkbeursstelsel. Auteurs die in het huidige stelsel 6 maanden of meer ontvangen dienen als professionele full-time schrijvers door te kunnen groeien naar een werkbeurs van 8 of 12 maanden, auteurs die in het huidige stelsel 3, 4 of 5 maanden ontvangen naar een deeltijdbeurs van 6 maanden.

Voor de bevordering van de professionalisering van jonge auteurs

dient de 1- en 2-maandsbeurs afgeschaft te worden en vervangen door een 3-maandsbeurs.

Maar ook wordt opgemerkt dat dit niet betekent dat de andere beurzen (4-5-8) worden afgeschaft omdat het bestaan daarvan het Fonds beleidsruimte geeft om extra instroom mogelijk te maken.

Aan het begrip 'professioneel' wordt met betrekking tot de diverse werkbeurzen een enigszins dubbelzinnige betekenis gegeven. Enerzijds verwijst het naar de werkbeurscategorie als inkomensniveau, anderzijds naar de werkbeurs als kwaliteitscategorie. Verdeelt met de extra gevraagde 365 maandeenheden over de werkbeursontvangers in 1986 dan ontstaat het volgende beeld. Bij de voorgestane beperking van het aantal werkbeursontvangers tot de huidige 170 zouden plm. 90 auteurs 3 maandeenheden ontvangen (73 van de huidige 1/2 maanders en een nieuwe instroom van 16 auteurs) en de huidige 72 ontvangers van een 3-8 maandsbeurs zouden gemiddeld 7,93 maandeenheden ontvangen (deze auteurs ontvangen nu gemiddeld 3,36 maanden).

Uit het voornemen van het Fonds de 4, 5 en 8 maandsbeurzen te handhaven blijkt echter dat de feitelijke toekenning van de extra maandeenheden aan ontvangers van middelgrote beurzen wel degelijk gebaseerd is op het uitgangspunt van een kwaliteitselectie en dat niet ieder van deze auteurs in aanmerking komt voor promotie naar een hogere werkbeurscategorie. Dit betekent evenwel dat de ruimte beschikbaar voor instroom veel groter wordt en dientengevolge het totaal aantal werkbeursontvangers hoger komt te liggen dan 170. Wanneer nu een deel van deze nieuwe instroom zal gaan behoren tot de vaste «gebruikers» van het Fonds, ontstaat, ook tengevolge van de nieuwe versterkte garantieregelingen, in de komende jaren wederom een toeneemende druk op het werkbeursbudget.

Conclusie: Zowel met het oog op de wenselijk geachte doorstroming van slechts een beperkt aantal kwalitatief goede auteurs als gezien het voornemen de toetreding van nieuwe auteurs tot het werkbeursstelsel te limiteren, luidt de conclusie niet anders dan dat de door het Fonds verlaagde verhoging van het aantal maandeenheden met 65% veel te ruim bemeten is.

Voorstel uitbreiding werkbeursbudget oorspronkelijke auteurs

Dit voorstel behelst de volgende onderdelen:

- a. uitbreiding met de \pm 47 maandeenheden die het Fonds nu uitkeert boven het toegestane aantal van 535;
- b. 75 maandeenheden extra voor het optrekken van 1/2-maandsbeurzen naar 3 maanden;
- c. verhoging van de beurs van de helft van de «uitsluitend auteurs» (dat wil zeggen exclusief auteurs/vertalers) met één maandeeneheid ten behoeve van de doorstroming. Dit vergt 24 maandeenheden.

Totale extra investering: f 459 900

Werkbeurzen vertalers

De introductie van de nieuwe «projectbeurzen» werkbeurs voor vertalers die anders dan voorheen uitsluitend bestemd wordt voor tijdrovende vertalingen met een hoge moeilijkheidsgraad impliceert een strengere selectie van vertalers die in aanmerking komen voor een beurs. Daartegen vraagt het Fonds juist 18 maandeenheden extra met beroep op een veronderstelde groei van het aantal vertalers en vertalingen. Op een andere plaats is deze tendens tot autonome groei al als onwenselijk gekenschetst.

Voorstel verlaging werkbeursbudget vertalers

Da te verwachten «vrijval» ten gevolge van de bovengenoemde verscherpte selectie wordt geschat op $\pm 10\%$ van het beschikbare aantal maandeenheden, hetgeen neerkomt op een besparing van 24 maandeenheden en vermindering van het budget met f 75.600.

Additionele honoraria oorspronkelijke auteurs

Het door het Fonds toegepaste norminkomensbeleid voor 12-maanders is voor de berekening van het benodigde AH-budget niet bruikbaar daar het hier direct product-afhankelijke uitkeringen betreft waarbij de hoogte van het AH-bedrag een resultaat is van de opslag van uitgevershonorarium, de kwaliteit van de publicaties en de productiviteit van de auteurs. De additionele honoraria zijn nimmer bedoeld om een inkomensdefensief te overbruggen tussen de werkbeurs plus neveninkomsten en het «norminkomen».

Bovendien is de Fondsberekening gebaseerd op het gemiddeld ontvangen AH-inkomen gedurende de laatste 4 jaar van slechts 8 auteurs. Dit bedrag blijkt nauwelijks hoger uit te vallen dan wat de *gemiddelde auteur jaarlijks aan AH ontvangt, zodat een vrij hoge «sluitpost»* resulteert teneinde het norminkomen te bereiken. Voor de andere werkbeurscategorieën heeft het Fonds geen norminkomensmodel opgesteld. Zou men dit evenwel afleiden uit het norminkomen voor de 12-maanders, waarbij de 6-maanders aanspraak maken op een Fondsinkomen bestaande uit AH van 50% van de f 4 800 AH voor de 12-maanders en de 3-maanders op 25% daarvan, dan zou «slechts» een AH budget van f 360 000 nodig zijn, dat wil zeggen ongeveer gelijk aan het huidige budget!

Vanzelfsprekend is een dergelijke berekeningswijze – hoe consequent ook gezien het door het Fonds gekozen uitgangspunt – irrelevant omdat de productiviteit en kwaliteit van deze auteurs, gemeten naar ontvangen AH-bedragen niet aanmerkelijk lager ligt dan die van de 12-maanders.

Voorstel budget AH oorspronkelijke auteurs

Grondslag vormt de gemiddelde royalty per publicatie van f 5 000 (IVA-rapport). Hierop wordt een AH-toeslag gegeven van 75% voor categorie I publicaties en 50% voor categorie II publicaties. Op basis van de verdeling over deze twee kwaliteitscategorieën en een toekenningspercentage van 7% van de inzendingen in 1986 kan het benodigde budget berekend worden op f 508 750. Dit vergt een extra investering van f 146 750.

Additionele honoraria vertalers

In tegenstelling tot de berekening ten aanzien van de oorspronkelijke auteurs vormt hier wel de feitelijke producties van de gemiddelde vertaler (100 000 woorden) de grondslag voor de berekening. Dit terwijl het inkomensmodel voor de vertalers een «sluitpost» AH vertoont gelijk aan een productie van 200 000 woorden. Het gevraagde budget komt neer op een toeslag van maar liefst 92% op het woordtarief betaald door de uitgever.

Berekening budget AH-vertalers

Toepassing van dezelfde grondslag als voor oorspronkelijk werk namelijk 75% voor categorie I vertalingen en 50% voor categorie II vertalingen. Op basis van de verdeling tussen deze twee categorieën en een

woordtarief van 8,9 cent resulteert een gemiddelde AH-toeslag van 5,79 cent per woord. De gevestigde extra investering bedraagt f 481 660.

Totaal extra budget Fonds voor de Letteren	
Werkbeurzen auteurs:	+ f 459 900
AH-auteurs:	+ f 146 675
sub-totaal	f 606 575
AH-vertalers:	+ f 481 660
Werkbeurzen vertalers	– f 75 000
sub-totaal	f 406 060
Totaal	f 1 012 635
minus	f 240 000 ⁵⁰
	f 772 635

⁵⁰ Afschaffing opdrachtenregeling en debutantenbeurzen (180 000) en 60 000 vrijval ten gevolge van de invoering van een inkomensgrens voor AH.

1. Inleiding

1.1. Het literaire bedrijf

Er is in de laatste decennia opvallende belangstelling waar te nemen voor literatuur in de breedste zin van het woord. En dat niet alleen voor wat betreft de productie en verkoop van het literaire boek; daarnaast zijn er in de laatste jaren veel meer nevenvormen van literaire bedrijvigheid ontstaan. Te denken valt hierbij aan literaire café's, voordrachtsavonden, ontmoetingen met schrijvers, literaire programma's op radio en TV en speciale literaire supplementen van dag- en weekbladen, literaire tijdschriften, leeskringen, schrijverscholen, boekenweken, en publieke manifestaties rond literaire prijzen, welke laatste overigens in aantal en volume niet onaanzienlijk toenemen.

Tegelijkertijd bestaat er in de sfeer van de amateurschrijfkunst een veelheid van lokale schrijfkringen, zondagsdichters, schrijversdagen, eigenbeheerpublicaties, schrijfwedstrijden, voordrachtsmanifestaties en andere verbanden waarin amateurschrijvers, -dichters en -performers elkaar vinden. In het cursorisch werk heeft schrijven en dichten een plaats (ook in het schriftelijk buitenschools onderwijs), naast taalexpressie, en vele andere vormen van taal- en literatuuractiviteiten.

Het bibliotheekwezen, met name het openbare bibliotheekwerk, speelt van oudsher een belangrijke stimulerende rol in de leescultuur. Hoewel bibliotheken in het huidige tijdperk hun belangrijke rol in de informatieverzorging plegen te benadrukken, is men zich steeds bewust gebleven van de culturele functie van bibliotheken. Via bijzondere activiteiten (niet uitsluitend gericht op kinderen en jonge lezers), zoals voorleesmiddagen, schrijvers in de bibliotheek, de kinderboekenweek, exposities rond actuele thema's, wordt de belangstelling voor lezen en literatuur aangewakkerd en levendig gehouden. Het bereik van de bibliotheken met meer dan 1000 vestigingen (bibliobushaltes inbegrepen) en 165 miljoen uitleeningen per jaar aan 4 miljoen ingeschreven gebruikers kan niet gauw overschat worden.

Een circuit van vergelijkbare orde wordt gevormd door het reguliere onderwijs, zowel basisonderwijs als voortgezet onderwijs, waar taal, taalgebruik en taalvaardigheid, het zakelijk en literair stellen, literatuurge-schiedenis en -beschouwing, «lezen voor de lijst», met wisselende accenten al naar gelang het schooltype, een geaccepteerde plaats heeft verworven in het moedertaalonderwijs c.q. het vak Nederlands. In een recente dissertatie⁵¹ is op basis van gericht onderzoek aangetoond dat de school een stimulerende rol kan spelen in verband met het lezen, ook buiten schooltijd.

Daarnaast existeert – met name in het voortgezet onderwijs – een publikatienetwerk van schoolkranten en schooltijdschriften waarin op facultatieve basis de producten van literaire zelfexpressie voor een breder publiek worden verspreid.

1.2. Literaire vorming: voorgeschiedenis

De aandacht voor literaire vorming komt niet uit de lucht vallen. Al eerder, in 1984, bracht een door de Minister van WVC ingestelde werkgroep Taaldrukken een advies uit, waarin gepoogd werd voor het taaldrukken een plaats te vinden binnen de kunstzinnige vorming. De conclusie moest noodzakelijkerwijs zijn dat die plaats er nog niet was omdat «taaldrukken» in wezen een taalactiviteit is. Taaldrukken zou dan

⁵¹ A. Toussaint-Dekker, *Boek en school*, Leiden, 1987.

ook als een onderdeel van de discipline taal beschouwd moeten worden, waarbij taal als volwaardig deelgebied van de kunstzinnige vorming erkend zou worden. De eigen identiteit en de nieuwe inhoud die taaldrukken aan de discipline taal geeft, zou in de organisatiestructuur er omheen tot uitdrukking moeten komen.» (Advies Taaldrukken, p. 28.)

Uit de optatieve toon van het advies kan men afleiden dat een dergelijke erkenning van taal als zelfstandige discipline er nog niet was. In de notitie «Kunstzinnige Vorming, Amateuristische Kunstbeoefening en Kunstbeleid» (oktober 1985) heet het, dat uit het streven naar het ontwikkelen van een evenwichtig en samenhangend aanbod van kunstzinnige vorming op alle terreinen van de kunst noodzakelijkerwijs een geïntensiveerde aandacht voortvloeit voor «literaire vorming en taalexpressie» (p. 19). In januari 1986 is aan de Raad voor de Kunst advies gevraagd over het te voeren beleid inzake de literaire vorming.

In mei 1987 bracht de Raad zijn advies ter kennis van de Minister. De Raad schort daarin zijn definitieve standpuntbepaling t.a.v. de literaire vorming als nieuwe discipline op, totdat alle (bestaande en nog te initiëren) activiteiten zowel in het amateurisme als in de kunstzinnige vorming zich voldoende hebben kunnen ontwikkelen en hun eventuele bestaansrecht hebben kunnen bewijzen. De Raad constateert vervolgens dat er grote verschillen zijn in de vormgeving van literaire activiteiten binnen en buiten het reguliere onderwijs, en dat de bevoegdheden en vereiste kwalificaties voor lesgevers op dit terrein nog niet duidelijk zijn.

Een en ander houdt in dat de ontwikkeling van het beleid in de komende jaren zich vooral zou moeten richten op stimulering van die activiteiten welke in het huidige patroon nog te weinig aandacht krijgen.

1.3. Werkdefinitie

Een verdere afperking van het begrip literaire vorming is op dit punt gewenst. De Raad voor de Kunst huldigt in zijn advies een brede interpretatie: alles tussen alfabetiseringskursussen en het beoefenen van de letterkunde moet tot het terrein van de literaire vorming gerekend worden. Dat legt onbedoeld een tunnelperspectief aan voor alle activiteiten in het hele schoolveld tussen het leren hanteren van een formeel tekensysteem (lezen en schrijven) en professionele kunstbeoefening. De Raad constateert als gevolg daarvan een definitie-probleem, dat wordt opgelost door als term voor het terrein «taal- en literatuurvorming» voor te stellen.

Een strikte bepaling van de literaire vorming zal echter als uitgangspunt het algemene kader van het kunst- en cultuurbeleid moeten nemen, met name de bevordering van de participatie, zoals neergelegd in de Notitie Cultuurbeleid (1985), par. 5.2: «Cultuurbeleid is voorwaardenscheppend niet alleen met betrekking tot het aanbod, maar ook ten opzichte van het publiek. Van groot belang hierbij is het goed benutten van instrumenten die er ook op langere termijn toe bijdragen de artistieke en culturele competentie van de bevolking op peil te houden.» Het belang van de kunstzinnige vorming en amateuristische kunstbeoefening in dit kader is in die notitie onderstreept, en verder uitgewerkt in de kort daarop gepubliceerde nota Kunstzinnige vorming, Amateuristische kunstbeoefening en Kunstbeleid (1985). Hetgeen daarin is betoogd over de betrokkenheid van de kunstzinnige vorming op de kunsten, de wisselwerking tussen artistieke en educatieve doelstellingen, receptieve en actieve componenten, binnenschools en buitenschools aanbod, en individuele ontplooiing en scholing enerzijds en praktische kunstbeoefening anderzijds, behoeft hier niet herhaald te worden.

Literaire vorming heeft al deze aspecten in zich, zij het dat sommige daarvan – zoals de Raad voor de Kunst terecht constateert – nog weinig duidelijk gestalte hebben gekregen. Bovendien laat literaire vorming zich betrekkelijk eenvoudig invoegen in de infrastructurele voorzieningen van de kunstzinnige vorming en amateuristische kunstbeoefening, zoals de praktijk aantoont op die plaatsen waar het thans – incidenteel en bij mondjesmaat – wordt aangeboden.

Daarmee is er zowel op beleidsmatige als op praktische gronden alle aanleiding om literaire vorming primair als onderdeel van het beleid op het terrein van de kunstzinnige vorming en amateuristische kunstbeoefening op te vatten.

Zonder te pretenderen een sluitende definitie van het begrip literaire vorming te geven, kan worden gesteld dat hieruit een inperking van het terrein voortvloeit die als een werkdefinitie gehanteerd kan worden.

1. Literaire vorming ontleent evenals andere disciplines in de kunstzinnige vorming zijn doelstellingen en werkvormen aan de kunsten, i.c. de professionele letterkunde.

Hoewel die betrokkenheid niet in alle gevallen direct als zodanig herkenbaar is, moet de literaire vorming ten principale in dat perspectief geplaatst worden. Dat houdt in, dat aan overwegingen van artistieke en betrokkenheid op de kunsten een belangrijke plaats wordt gegeven.

2. Literaire vorming kent actieve (schrijven, dichten, voordragen) en receptieve (lezen, luisteren, interpreteren) componenten. Deze zijn thans nog veelal gescheiden in de verschillende werkvelden vertegenwoordigd: in het onderwijs en bibliotheekwerk ligt het accent bijna exclusief op het receptieve, in het cursorisch aanbod voornamelijk op het actieve element. Meer dan voorheen zal aandacht gegeven moeten worden aan een zinvolle complementaire toepassing van actieve en receptieve werkvormen. Het zelf-schrijven in het onderwijs valt, behoudens enkele incidenten, in zijn geheel onder taalbeheersing en stelonderwijs.

3. Literaire vorming beperkt zich in deze zin tot hetgeen deels binnen het reguliere onderwijs maar vooral buitenschools in de instellingen voor kunstzinnige vorming en de amateurkringen wordt bedreven. De activiteiten van particulieren en verenigingen op (moeder)taal- en letterkundig gebied (zoals de Vereniging Onze Taal, en organisaties ter bevordering of instandhouding van streektaalen) worden hier niet toe gerekend.

1.4. Taalexpressie en taaldrukken

Enige gedachten over taalbeheersing, taalexpressie en taaldrukken zijn hier gezien hun huidige positie in de binnenschoolse en buitenschoolse kunstzinnige vorming op hun plaats.

Correct taalgebruik en taalbeheersing zijn noodzakelijke voorwaarden om tot literaire uitingen te komen, zowel in actieve als in receptieve zin. Als zodanig vindt literaire vorming zijn logisch complement in taalvormingsactiviteiten, met name die, welke gericht zijn op creatief en expressief taalgebruik. Onder creatief en expressief taalgebruik dient in dit geval niet te worden verstaan het louter creëren van zinnen, het in taal vormgeven van denkbeelden en het zoeken naar woorden om eigen gevoelens of gedachten vorm te geven.

Artistieke overwegingen dienen hier, evenals in de andere disciplines van de kunstzinnige vorming een doorslaggevende rol te spelen.

Hetzelfde geldt mutatis mutandis voor het taaldrukken, een primair op de persoonlijke vorming gerichte werkvorm, waarin heterogene groepen, in een laagdrempelige situatie, worden uitgenodigd hun eigen teksten te schrijven, te drukken en te verspreiden. Het kan niet worden ontkend dat

de lage instap van het taaldrukken een sterk verbredend effect kan hebben voor het bereik van creatieve activiteiten, en het moet niet uitgesloten worden geacht dat er een uitstroom in de richting van deelname aan andere taal- of literatuur-activiteiten is. Voor taaldrukken als werkvorm, met zijn typische vermenging van een talige en beeldende invalshoek, is echter slechts dan een plaats binnen de literaire vorming voorzover kunstzinnige criteria centraal staan.

Daarmee is tevens gezegd dat alle taalactiviteiten slechts in zoverre tot het terrein van de literaire vorming gerekend kunnen worden als er een inhoudelijke relatie is met op de literatuur gerichte doelstellingen. Alles wat daarbuiten ligt behoort in principe tot taalbeheersing, taalonderricht in uitgebreidere zin. Dat laat overigens onverlet dat taalexpressie en taaldrukken in de kunstzinnige vorming en amateuristische kunstbeoefening een eigen plaats kunnen hebben, met specifieke aan die discipline ontleende doelstellingen en criteria.

1.5. Leesbevordering

De Raad voor de Kunst onderscheidt in het brede gebied van de literaire vorming naast taaldrukken en de taalexpressie als belangrijkste werkvormen het schrijven/dichten en het lezen/luisteren. Daaraan zou nog literatuur-beschouwing kunnen worden toegevoegd. Hoewel dit onderscheid op het eerste gezicht lijkt samen te vallen met de in de kunstzinnige vorming gebruikelijke kwalificaties actief en receptief en reflectief, treden in de praktijk die twee componenten steeds in wisselende verhoudingen in de gehanteerde werkvormen op. Het leren schrijven binnen bepaalde stijl- of genregrenzen, of met gebruikmaking van gegeven uitdrukkingswijzen of -methodes, kan nauwelijks zinvol plaatsvinden zonder een voortdurende confrontatie met de literaire erfenis.

Omgekeerd wordt het inzicht in de ambachtelijke aspecten, de processen en betekenissen van de literatuur verdiept door het zelf doen en het zelf beleven.

Vanuit die constatering is aandacht voor het lezen en de leesbevordering niet meer dan een logisch facet van de literaire vorming. De leesbevordering krijgt buiten het onderwijs sinds 1987 vooral gestalte in de Stichting lezen (zie nota p. 61).

Leesbevordering is in het kader van het beleid op het gebied van de literaire vorming uiteraard alleen interessant voorzover het zich richt op de confrontatie de met literaire produkten. Een zekere opstap via de stimulering van het lezen van niet-literaire fictie is daarbij overigens niet uitgesloten. De mogelijke koppeling van activiteiten gericht op het leesbevorderingscircuit met die van de centra voor kunstzinnige vorming en het reguliere onderwijs is in dit verband zeker aantrekkelijk.

2. Taakgebied van de rijksoverheid

Binnen het hiervoor afgebakende gebied literaire vorming kunnen een aantal overheidstaken worden onderscheiden. Daaronder vallen in ieder geval het stimuleren van methodische en inhoudelijke ontwikkeling door middel van projecten, cursussen en workshops, manifestaties en festivals, het ondersteunen van het basis- en voortgezet onderwijs in vakinhoudelijk opzicht, waaronder het opleiden en (bij)scholen van docenten zowel voor de buitenschoolse als de binnenschoolse literaire vorming, het ontwikkelen van lesplannen en leermethoden, het bevorderen van het lezen van literatuur, het bemiddelen van (professionele) auteurs voor het educatieve veld, en het bevorderen en ontwikkelen van kwaliteit in het amateurschrijven.

In de nota Kunstzinnige vorming, Amateuristische kunstbeoefening en Kunstbeleid (1985) is de landelijke taak omschreven als de bevordering van de kwaliteit en de toegankelijkheid van de kunstzinnige vorming.

Daarin kan met het oog op hetgeen met name in de Brief over het Kunstbeleid (1987) is gesteld, de bevordering van de kunstparticipatie als verbijzondering worden aangemerkt.

Voor wat betreft de literaire vorming vloeien hier een aantal taken voor de rijksoverheid uit voort welke hieronder paragraafsgewijs worden opgesomd.

2.1. Deskundigheidsbevordering

Bij ontstentenis van een docentenopleiding die is toegesneden op de literaire vorming in de veelvormigheid zoals die in het hiervoor gaande werd beschreven, is er een behoefte aan na- en bijscholing, en eventueel voortgezette opleiding voor docenten en voor kunstenaars (auteurs) die op dit terrein actief (willen) zijn. De inhoudelijke vormgeving van die scholing, en wellicht voor een deel ook de uitvoering ervan, moet worden gezien als een landelijke taak. Een nadere afperking van landelijke taken op dit terrein met het departement van Onderwijs en Wetenschappen is noodzakelijk.

2.2. Methodiekwontwikkeling

Buiten het ontwikkelen van begeleidend materiaal ten behoeve van de bemiddeling en het vormgeven van landelijke deskundigheidsbevordering, is het ontwikkelen van (nieuwe) methoden, werkwijzen, leer- en lesmateriaal voor aspecten van literaire vorming binnen en buiten het onderwijs een taak voor de landelijke verzorgingsstructuur kunstzinnige vorming en amateuristische kunstbeoefening. Een nauwkeurige afbakening van plaatselijke, regionale en landelijke verantwoordelijkheden is hier geboden, alsmede een stimulerende interferentie met het regulier onderwijs, de onderwijsverzorgingsinstellingen en de educatieve uitgeverijen.

2.3. Bemiddeling

Onder bemiddeling dient hier te worden verstaan het organiseren van een zowel zakelijk als inhoudelijk effectieve kennismaking tussen (professionele) kunst en het educatieve veld. Kunstenaars, i.c. literatoren dan wel voordrachtskunstenaars, spelen hierin een prominente rol, omdat de bemiddeling in deze zin direct te maken heeft met noties van artistieke kwaliteit. Het effect van deze – gezien de beperkte capaciteit van het aanbod – veelal kortstondige kennismaking kan worden geoptimaliseerd door het ontwikkelen van begeleidend leer- en lesmateriaal.

Het ondersteunen van die bemiddeling, door middel van centrale informatie en documentatie aangaande het beschikbare aanbod, het ontwikkelen van begeleidend materiaal, het exploiteren van circuits naast de scholen en centra, het inbedden van kunstproducten en -producties in een bredere kunsteducatieve setting, en het, waar nodig, direct bemiddelen op plekken waar de infrastructuur niet toereikend is, zijn landelijke functies die thans voor het gehele kunstaanbod in opbouw zijn bij het Landelijk Ondersteuningsinstituut Kunstzinnige Vorming. Voor wat de literaire vorming betreft zal daarin een nauwe verbinding moeten worden gelegd met het werk van de Stichting Schrijvers School Samenleving.

2.4. Leesbevordering

Ondanks de prominente positie van de audiovisuele media in de huidige samenleving blijft lezen de belangrijkste vaardigheid die vereist wordt in het maatschappelijk functioneren. Daarbij moet niet alleen gedacht worden aan de mogelijkheid informatie te verzamelen en te verwerken, maar ook aan de noodzakelijkheid de verbeeldingskracht en het voorstellingsvermogen te ontwikkelen.

Voor het kunstbeleid ligt het zwaartepunt bij het stimuleren van het lezen van literatuur, waaronder kinder- en jeugdliteratuur. Het ondersteunen van breed opgezette projecten of programma's van evident landelijk belang en artistieke importantie behoort tot de taken van de rijksoverheid. Er dient wel voor te worden gewaakt dat er een goede inhoudelijke aansluiting is met de overige activiteiten in het kader van de literaire vorming en de daarbij betrokken landelijke instellingen kunstzinnige vorming.

2.5. Circuits

In het verlengde van het voorgaande ligt de taak tot het ondersteunen en begeleiden van de gespecialiseerde instituten voor kunstzinnige vorming in het land die voor het onderwijs en het sociaal-cultureel werk diensten verrichten. Het ontwikkelen van leer- en lesmethodes en begeleidingsmateriaal geschiedt veelal in het kader van deze ondersteuning. Kenmerkend is daarbij dat elk werkveld zijn eigen circuits heeft. De ondersteuning van onderwijs en sociaal-culturele initiatieven zal zijn kracht juist moeten ontlenen aan de mate waarin men erin slaagt plaatselijk of regionaal de beschikbare faciliteiten en deskundigheid te bundelen en in zinvolle samenwerkingsverbanden onder te brengen. Het bevorderen van dergelijke samenwerkingsverbanden tussen instellingen op literair (bibliotheek, boekhandel), cultureel (culturele centra), educatief (scholen) en kunstzinnige vorming en amateuristische kunstbeoefening terrein (centra) op plaatselijk en regionaal niveau, komt de beoogde samenhang van literaire vormings- en leesbevorderingsprojecten ten goede. Ook de spreiding, zowel sociaal als geografisch, van de inspanningen op dit terrein, kan hiermee worden bereikt. De rijksoverheid kan die bevordering gestalte geven door het ondersteunen van voorbeeldprojecten, welke kunnen leiden tot het ontwikkelen van een landelijk toepasbaar samenwerkingsmodel.

3. BELEIDSVOORNEMENS

Voor het vormgeven van de hiervoor geschetste landelijke taken staan drie instrumenten ter beschikking: het instandhouden en uitbreiden van een aantal landelijke instellingen, het voeren van een gericht projectenbeleid en het formuleren en handhaven van kwalitatieve normen. In dat kader zijn voor de komende jaren de volgende beleidsvoornemens voorzien:

Uitbreiding taken LOKV

Voor de uitvoering van de taken op het gebied van deskundigheidsbevordering, methodiekontwikkeling, ondersteuning en bemiddeling ten behoeve van de centra voor kunstzinnige vorming en het onderwijs wordt overwogen het LOKV op basis van een plan van aanpak in de gelegenheid te stellen daaraan de nodige aandacht te besteden. Voor wat betreft de bemiddeling is een efficiënte vorm van samenwerking met de Stichting SSS wenselijk, waarin SSS als gespecialiseerd toeleveringsbedrijf van literair potentieel voor het receptieve deel zijn eigen autonome functie heeft.

Stichting Lezen

Toetreden van het LOKV tot de adviesraad van de Stichting Lezen lijkt gewenst.

Stichting LIFT.

In de sector kunstbeoefening door amateurs zullen de gesprekken met de Stichting LIFT over het bundelen van een aantal stedelijke en regionale initiatieven worden voortgezet. Afhankelijk van de uitkomsten van de gesprekken zal ik bezien in hoeverre op termijn een structurele subsidie voor de uitvoering van een aantal landelijke taken in de rede ligt.

Het incidentele subsidie aan de Stichting LIFT voor 1988 zal in 1989 worden gecontinueerd.